

iskolakultúra

pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata

XXXII. évfolyam 2022. március

Bethlenfalvy Ádám

- Károli Gáspár Református Egyetem

Csikos Csaba

- SZTE BTK Pedagógiai Értékelés és Tervezés Tanszék

Jakab György

- Digitális Jólét Nonprofit Kft.

Makádi Mariann

- ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet

Németh Ákos

- Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődés-tudományi Intézet

Németh Szilvia

- T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt.

Patai Rita

- Közép-Pesti Tankerület

Rajnai Richárd

- PTE-BTK Nyelv és Kommunikáció Doktori Program

Seres Zoltán

- ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet

Szijártó Zsolt

- PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Timár Borbála

- Digitális Jólét Nonprofit Kft., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

Török Réka

- Piarista Kilátó Központ

Zámbó Bianka

- Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola

Géczi János (főszerkesztő)

e-mail: janos.gecz@gmail.com

Dancs Katinka (titkár)

e-mail: iskolakultura@iskolakultura.hu

Fejes József Balázs

(társszerkesztő)
e-mail: fejes.jozsef.balazs@gmail.com

Kasik László (társszerkesztő)

e-mail: kasik@edpsy.u-szeged.hu

Somogyvári Lajos

(társszerkesztő)
e-mail: tabilajos@gmail.com

Csikos Csaba

e-mail: csikos.csaba@tok.elte.hu

Jagodics Balázs

balazs.jagodics@gmail.com

Kojanitz László

e-mail: kojanitzl@gmail.com

Molnár Dávid

e-mail: david.molnar86@gmail.com

Nagy Gyula

e-mail: gyula.nagy@ek.szte.hu

Sándor Klára

e-mail: sandor.klara@gmail.com

Tary Blanka

(angol nyelvi lektor)

Trencsenyi László

e-mail: trencsenyi.laszlo@ppk.elte.hu

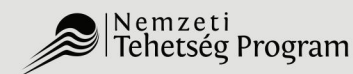
Zs. Sejtes Györgyi

e-mail: sejtes@gmail.com

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg.

Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó:

**Szegedi Tudományegyetem
Bölcsész- és Társadalom-
tudományi Kar dékánja**

**Kiadja a Szegedi Tudomány-
egyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kara**

Elérhetőség:

www.iskolakultura.hu

tematikus blokk

**Digitális médiahasználati
profilalkotás a gyermekvédelemben**

**Jakab György – Németh Szilvia –
Patai Rita – Timár Borbála –
Bethlenfalvy Ádám – Rajnai Richárd –
Szijártó Zsolt**

A gyermekvédelmi szakellátásban élő
fiatalok médiahasználatát és digitális
profilozását célzó akciókutatás 3

**Jakab György – Németh Szilvia –
Patai Rita – Timár Borbála –
Bethlenfalvy Ádám**

A gyermekvédelmi szakellátásban élő
fiatalok online kockázati kitettsége és
digitális médiahasználatának jellemzői 13

Jakab György – Patai Rita
Profil és profilalkotás
a digitális életvilágban 31

**Jakab György – Németh Szilvia –
Patai Rita – Timár Borbála**
A lakásotthonokban élő fiatalok
digitális médiahasználati profiljai 44

Rajnai Richárd – Szijártó Zsolt
A kiskorúak online kitettségét mérő
kérdőív alkalmazása – a nevelőszülő
családok körében végzett adatfelvétel
módszertani tapasztalatai 70

tanulmány

Seres Zoltán – Makádi Mariann
Változik-e a földrajztanítás
módszertani kultúrája? 84

szemle

Török Réka – Csikos Csaba
Rugalmas tanulási utakon
Tanulási és életpálya-tervezési
kompetenciák mérése a Gödi
Szakképzési Centrum orientációs
évfolyamán 103

kritika

Zámbó Bianka
A kortárs magyar líra
kéregrétegeinek felfejtése.
Szávai Dorottya: A nyírfá kéрге
kánonok többszólamúsága –
a kortárs magyar líráról és
néhány előzményéről 117

Németh Ákos
Rúza Magditól Ágnes asszonyig.
Az újvidéki Tanulmányok
2021/1. számáról 120

**A szám tanulmányainak
angol nyelvű összefoglalója 125**

**Jakab György¹ – Németh Szilvia² – Patai Rita³ –
Timár Borbála⁴ – Bethlenfalvy Ádám⁵ –
Rajnai Richárd⁶ – Szijártó Zsolt⁷**

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt.

³ Közép-Pesti Tankerület

⁴ Digitális Jólét Nonprofit Kft., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

⁵ Károli Gáspár Református Egyetem

⁶ PTE-BTK Nyelv és Kommunikáció Doktori Program

⁷ PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok médiahasználatát és digitális profilozását célzó akciókutatás

Az elmúlt évek tapasztalatai valószínűleg mindenkit meggyőztek arról, hogy a digitális kultúra rohamos terjedése alapjaiban változtatja meg a családi és az iskolai nevelés megszokott rendjét, mivel az eltérő digitális hozzáféréssel és kompetenciával rendelkező generációk egyre nehezebben tudnak egymással kommunikálni. A felnőttek és a fiatalok mindinkább elkülönülő „digitális buborékokban” élnek, és egyre kevésbé ismerik egymás online aktivitását, ami nagymértékben megnehezíti a hatékony médianevelési programok kialakítását is. Úgy gondoljuk, hogy ezek a digitális életvilágban jelentkező generációs szakadékok különösen sok veszélyt hordoznak a hátrányos helyzetű – kiemelten a gyermekvédelmi szakellátásban élő – fiatalok számára: az online térben magukra maradva tovább fokozódhat kiszolgáltatottságuk és veszélyeztetettségük. Ennek ellensúlyozása érdekében indítottunk el egy kismintás kvalitatív akciókutatást,¹ amelynek egyrészt az volt a célja, hogy bepillantást nyerjünk a gyermekotthonokban és nevelőszülőknél szocializálódó fiatalok digitális életvilágába, másrészt pedig az, hogy – egy korábbi családi kutatással összevetve – a nevelők és gondozottak digitális kultúrájának összefüggéseit vizsgáljuk. A most következő összeállítás ezekből a kutatásokból nyújt át egy sorozatot.

Kiindulópontunk az volt, hogy ebben az esetben még kevésbé elégedhetünk meg a fiatalok médiahasználati szokásainak pusztá feltérképezésével. A pontosabb és árnyaltabb kép érdekében meg kell ismerkednünk szociokulturális háttérükkel, életkörülményeikkel, pszichológiai alapmintázataikkal, digitális kultúrájukat pedig

dinamikusan, lehetőség szerint tevékenység közben szerencsés vizsgálni. Az összeállítás első írása röviden összefoglalja magát az alapkutatást, amelyből elágaznak majd a különböző megközelítések. A második írás a fiatalok speciális digitális kockázataira fókuszál. A következő pedig a magyar pedagógiai gyakorlatban még kevésbé ismert vizsgálati módszer – az úgynevezett digitális médiahasználati profilalkotás – elméleti hátterét és erkölcsi dilemmáit mutatja be, amely után az általunk létrehozott speciális profilok bemutatása történik. A tematikus blokk zárásaként a nevelőszülői vizsgálat módszertani tanulságairól adunk rövid ízelítőt, összevetve egy korábbi, ugyanezzel a módszertannal megvalósult kutatással, amelyben a saját családjukban élő fiatalok és szüleiük digitális médiahasználatát vizsgáltuk.

Bevezetés

A magyarországi gyermekvédelmi szakellátásban szocializálódó fiatalok² digitális kockázataira irányuló kutatásunk előkészítésekor mindenekelőtt azokra a vizsgálatokra voltunk kíváncsiak, amelyek az itt élők hagyományos veszélyeztetettségét igyekeztek feltárni. Kiindulópontunk az volt, hogy az online térben nem keletkeznek radikálisan új típusú kockázatok – zaklatás, függőség, testképzavar már az internet feltalálása előtt is volt –, inkább csak módosulnak és széleskörűbbé válnak. Úgy gondoltuk, hogy a digitális életvilágban inkább csak fölerősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek, ami azt is jelenti, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok – többek között a nem saját (természetes) családjukban szocializálódó fiatalok – különösen kiszolgáltatottak a digitális életvilágban. Mindezt csak megerősítette az a felmérés,³ amely riasztó képet festett arról, hogy az európai gyermekkereskedelem és a fiúkat-lányokat egyaránt érintő szexuális célú „behálózás” és kizsákmányolás egyik meghatározó forrásvidéke a Kárpát-medence, hogy az ilyen jellegű emberkereskedelem áldozatainak jelentős része Magyarország hátrányos helyzetű térségeiből, sok esetben az állami gondoskodás különböző intézményeiből kerül ki, akiknek több mint fele kiskorú volt. Többségük lány, de ami kevésbé ismert, nagy számban találunk fiúkat is a szexuális gyermekkereskedelem áldozatai között.⁴ A felmérésekből az is kiderül, hogy az emberkereskedelem leendő áldozatainak „becserkészését” (*online grooming, online scouting*) ma már nagyjából interneten és mobiltelefonon szervezik.

Az állami szakellátásban élő fiatalok médiahasználati szokásainak részletes megismerése tehát több szempontból is nagyon fontos és sürgető. Mindenekelőtt a nevelők, vér szerinti, illetve nevelőszülők, valamint a gyermekvédelmi prevenció programok írói számára, hiszen az itt jelentkező digitális generációs szakadékok és buborékok különösen veszélyesek.⁵ Tudniuk kell (persze tudják is, csak eszköztelenek), hogy a korábban jellemző cigaretta helyett napjainkban a mobiltelefonok, az internet-elérhetőség, illetve a társaktól „megvásárolható” géphasználati idő vált a legfontosabb státuszszimbólummá és csábberővé ebben a célcsoportban. Tudniuk kell arról is, hogy a digitális életvilágban gyakorlatilag megszűnt a gyermekotthonokra korábban jellemző információs és kulturális zártság. A fiatalok lényegében folyamatosan tarthatják a kapcsolatot a külvilággal: vér szerinti családjukkal, ahonnan kiemelték őket, a különböző kortársközösségekkel... bárkivel. Tudniuk kell azokról a „párhuzamos világokról”, speciális digitális hálózatokról, illetve sajátos „tolvajnyelvről” is, amelyeken, illetve amelyek révén a különböző szintű „becserkészések” zajlanak. Ugyanakkor a fiatalok oldaláról is nyilván kiemelten fontos online médiahasználatuk tudatosítása és fejlesztése. Legfőképpen kiszolgáltatottságuk csökkentése, biztonságuk és autonómiájuk erősítése érdekében.⁶

A magunk elé tűzött feladat az volt, hogy minél több oldalról próbáljuk meg feltérképezni a fiatalok médiahasználati szokásait. Már azt is alapvető társadalmi és pedagógiai

beavatkozásnak (akciónak) tekintettük, hogy igyekeztünk elfogulatlanul – nem a jól ismert áldás és/vagy átok normatív tengely mentén – beszélgetni a nevelőkkel és a fiatalokkal digitális eszközhasználati gyakorlatokról, ami szemmel láthatóan meglepte őket. A pszichológiai, médiatudományi és drámapedagógiai megközelítések ugyanakkor lehetővé tették, hogy komplex módon mérjük fel a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok speciális médiahasználati kockázatait. Ennek fontos része volt az is, hogy kidolgozzunk egy olyan komplex vizsgálati módszert, amely révén mérhetővé válhat majd az állami gondoskodásban élő fiatalok online kockázati kitettsége, ami egyben lehetőséget biztosít a későbbiekben a személyre szabott beavatkozások tervezésére is. Az akciókutatás megszervezésének másik alapvető szempontja az volt, hogy segítsük az intézményes online médiahasználati protokollok hatékonyabbá tételét, ami azért is fontos, mert a gyermekvédelmi szakellátás napjainkban gyökeres átszervezés alatt áll. Az állami feladatellátást egyre inkább átveszi az egyházi fenntartású Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató, ezért kutatásunkat – már csak a későbbi esetleges összehasonlító vizsgálatok érdekében is – egy állami és egy egyházi fenntartású intézményben végeztük. Mivel azonban az intézményi átszervezés még folyamatban van, ezért szakmódszertani értelemben még nem tettünk különbséget a két intézménytípus között. Azok egységes szakmai irányítása és ellenőrzése még az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) keretében történik, így ezen egységes protokollok alapján dolgoztunk.

A lakóotthoni kutatás újdonsága és jellege

Tudomásunk szerint a hazai gyakorlatban ez a kutatás több szempontból is újdonságnak számít. Mindenekelőtt abban, hogy ez volt az első olyan vizsgálat, amely kifejezetten az állami gondoskodásban élő fiatalok digitális kultúrájának sokoldalú felmérésére koncentrált. Nagyon fontosnak tartjuk kiemelni a kutatás közvetlenségét, intenzitását és komplex (hibrid) jellegét. Több napon keresztül, forgószínpad-szerűen, sokféle oldalról és módszerrel – pszichológiai tesztek, a gyerekekkel és nevelőkkel folytatott egyéni és csoportos beszélgetések, szociológiai és a digitális jóllétet vizsgáló kérdőív, médiahasználati interjúk, kreatív médiaszöveg-alkotási gyakorlatok (avatárok készítése), a digitális

---

Nagyon fontosnak tartjuk kiemelni a kutatás közvetlenségét, intenzitását és komplex (hibrid) jellegét. Több napon keresztül, forgószínpad-szerűen, sokféle oldalról és módszerrel – pszichológiai tesztek, a gyerekekkel és nevelőkkel folytatott egyéni és csoportos beszélgetések, szociológiai és a digitális jóllétet vizsgáló kérdőív, médiahasználati interjúk, kreatív médiaszöveg-alkotási gyakorlatok (avatárok készítése), a digitális kockázati kitettségekre és megoldási stratégiákra irányuló drámapedagógiai foglalkozások – vizsgáltuk a fiatalokat, és az így nyert információkat folyamatosan egymásra vetítettük és ötvöztük. A komplex megközelítést többek között az is indokolta, hogy a személyiség- és adatvédelmi szabályok értelmében jelen kutatás során közvetlenül nem vizsgálhattuk, a fiatalok online tevékenységét, telefon- és internethasználatát, ezért közvetett, többfókuszú, indirekt megközelítéseket választottunk.

---

kockázati kitettségekre és megoldási stratégiákra irányuló drámapedagógiai foglalkozások – vizsgáltuk a fiatalokat, és az így nyert információkat folyamatosan egymásra vetítettük és ötvöztük. A komplex megközelítést többek között az is indokolta, hogy a személyiség- és adatvédelmi szabályok értelmében jelen kutatás során közvetlenül nem vizsgálhattuk a fiatalok online tevékenységét, telefon- és internethasználatát, ezért közvetett, többfokozú, indirekt megközelítéseket választottunk. Érdemes megemlíteni még a kutatás „akciós” jellegét, amelyet kifejezetten pedagógiai jellegű beavatkozásnak tekintettünk. Közvetlenül ugyan nem folytattunk médianevelést és kompetenciafejlesztést, de azáltal mégis elősegítettük tudatosabb médiahasználatukat, hogy többféle módon is rákérdeztünk online médiahasználati szokásaikra.

Ugyanakkor itt kell megemlíteni kutatásunk fájdalmas hiányait is, amelyeket reményeink szerint a későbbiekben majd pótolni tudunk. Egyrészt azt, hogy pilot jellegű lehetőségeinkből most csak egy pillanatfelvételt futtattunk. Szerencsés lett volna, ha megismerkedhetünk a fiatalok előtörténetével, de erre az adatvédelmi szabályok nem adtak lehetőséget. Másrészt nem maradt időnk az utógondozottak,⁷ illetve a gyermekvédelmi szakellátásból kilépők vizsgálatára sem, ami pedig dinamikusán árnyalhatná kutatásunk eredményeit. Harmadrészt pedig sokféle okból végül úgy döntöttünk, hogy a nyomokban tetten érhető offline és online térben megjelenő kriminalisztikai szálát – az áldozattá és elkövetővé válás jellegét és folyamatát – ebben a keretben tételesen nem vizsgáljuk, bár ennek kiemelt fontosságát itt is szeretnénk hangsúlyozni.

Az adatfelvétel nehézségei

A kutatás megszervezésekor két alapvető nehézséggel kellett megküzdeni. Egyrészt a mindenkit sújtó Covid-helyzettel, amely különösen a bentlakásos intézmények esetében nehezítette meg a bejutást, illetve a komplex kutatás megszervezését. A másik nehezítő körülmény a speciális gyámügyi engedélyek megszerzése volt. Mivel a gondozottak túlnyomó többsége ismeri és tartja is a kapcsolatot vér szerinti szüleivel, ezért sok esetben három oldalról (szülők, a kijelölt gyámok és a lakásotthoni nevelők) is írásos engedélyt kellett kérni a kutatáshoz. Ugyanakkor az engedélykérést bizonyos mértékben megkönnyítette az általunk alkalmazott hibrid módszertan – amely nem közvetlen résztvevői megfigyelésre, illetve az online médiatevékenységek tartalomelemzésére épült –, amely az érzékeny személyes adatokhoz való hozzáférés nélkül valósította meg a kutatást.

Az adatfelvétel időpontja, helyszíne és résztvevői

A két pillérré épülő kismintás adatfelvételt 2021. október 1. és november 25. között került sor. A lakásotthoni felmérések két helyszínen, Pécsen és Mátészalkán történtek. Pécsen a Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Dél-Dunántúli Területi Igazgatósága,⁸ Mátészalkán pedig a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Gyermekvédelmi Központ⁹ segítségével zajlott az akciókutatás. Mindkét helyszínen lakásotthonokban élő, 11 és 19 év közötti gyermekek és fiatalok vettek részt, összesen 70 fiatal, akik közül végül 34 olyan volt, aki a kutatás minden egyes komponensében szerepelt. A vizsgálat akciókutatás jellegét erősítette a kutatási asszisztensek¹⁰ kiválasztása, akik mind a négyen kapcsolódtak valamilyen formában a témához. A nevelőszülői adatfelvétel Pécsen zajlott, ahol a helyi egyetem diákjai¹¹ végezték az adatfelvételt. Külön köszönet a megbízónknak,¹² továbbá mindazoknak (államigazgatási vezetőknek, gyámoknak, nevelőszülőknak), akik lehetővé tették a kutatás megvalósulását!

A kutatás hipotézisei

Eredetileg egy jóval összetettebb és nagyobb mintájú kutatást terveztünk, ami azonban a fent említett okok miatt leegyszerűsödött. Ennek ellenére úgy gondoltuk, hogy hipotéziseink teljes körét közzéteszük. Részben azért, hogy ötleteket adjunk hasonló jellegű kutatások számára, részben pedig azért, hogy később majd visszatérhessünk hozzájuk. Mindez azt is jelenti, hogy az itt felsorolt hipotézisek inkább csak a kutatási keret felvázolására szolgálnak, az eredmények, megállapítások és javaslatok a következő tanulmányokban jelennek majd meg.

Az alapvető feltételezések

1. A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok szocializációjában – sajátos pszicho- és szociokulturális háttérük miatt – a média (televízió, internet, mobiltelefon) nagyobb szerepet játszik, mint a saját családjukban élő gyermekek esetében. Bizonytalanabb lelki és kapcsolati viszonyaik miatt kiszolgáltatottabbak a digitális kockázatoknak, és hátrányos helyzetben vannak a médiatudatosságra való nevelés vonatkozásában.
2. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó nevelőszülők és nevelők nincsenek felkészítve arra, hogy kontrollálják, szabályozzák a fiatalok online médiahasználati szokásait, az intézményi protokollok többnyire kimerülnek abban, hogy engedélyezik vagy tiltják a digitális eszközök használatát.
3. Ebben a közegben a fiatalok online médiahasználatára szorosan összefügg az intézménnyel szemben megfogalmazott autonómiával, amely legfőképpen a külvilággal való kapcsolattartásban nyilvánul meg. Mindez azonban – bár vannak pozitív példák is – az áldozattá válás (gyermekkereskedelem, prostitúció) veszélyét hordozza.

A digitális kultúra szocializációs hatására vonatkozó hipotézisek

- a) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban élő fiatalok személyisége (énképe, kötődése, interakciója), értékrendje, vonatkoztatási rendszere (nincsenek stabil életvezetési minták, stabil referenciaszemélyek) jóval bizonytalanabb, mint a saját családjukban felnőtt gyerekek személyisége, ezért jóval kiszolgáltatottabbak a médiából érkező manipulációs hatásoknak.
- b) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok identitása labilisabb, ezért jóval kiszolgáltatottabbak a médiából érkező manipulációs hatásoknak: szeretetéttség kielégítése, testképzavarok, „like-függőség”, adatvédelmi problémák, szűrőbuborék-hatások stb.
- c) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok – sok esetben traumatizált háttérük miatt – tudatossági szintje és tanulási képessége alacsonyabb szintű a saját családjukban felnőtt gyerekekhez képest, ezért jóval kiszolgáltatottabbak a médiából érkező manipulációs hatásoknak.
- d) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok szocializációjában a kortárs csoportnak a szoros együttélés és a megosztott eszközhasználat miatt még nagyobb szerepe van, mint a saját családjukban felnőtt gyerekek esetében.
- e) Feltételeztük, hogy az egymás közötti hierarchia („falkasorrend”) kialakításában az eszközök birtoklása, illetve az eszközökhöz (illetve a tartalmakhoz) való hozzáférés fontos szerepet játszik.
- f) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok verbális és audiovizuális (digitális) nyelvi kódja korlátozott, ami megnehezíti társadalmi beilleszkedésüket, és nagymértékben növeli áldozattá válásuk kockázatait.

- g) Feltételeztük, hogy az itt élő gyermekek médiaműveltsége és tudatossága fokozott fejlesztést igényel, így nem tudják kiaknázni a média által kínált lehetőségeket.
- h) Feltételeztük, hogy többnyire szórakozásra, szabadidő eltöltésére használják az internetet: zenét hallgatnak, filmet, videót néznek.
- i) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokból kilépő fiatalok nincsenek fölkészítve a tudatos médiahasználatra, ami nagymértékben növeli későbbi kiszolgáltatottságukat – esetleges áldozattá válásukat.

A digitális kockázatok megjelenésére vonatkozó hipotézisek

- a) Feltételeztük, hogy a gyermekotthoni lét sok tekintetben zárt közegében felnövő fiatalok fogékonyabbak a tömegmédiára (mint „harmadik valóság”) szintén sok tekintetben irreális reprezentációira:
  - a szirupos szappanoperák idealizált világképére és az agresszív emberi kapcsolatok világára,
  - az ösztönös életfelfogásra, a kevésbé tudatos gondolkodási és cselekvési mintákra,
  - a médiareprezentációk sok esetben nem-rationális (ok-okozati viszonyokat nélkülöző), történelmietlen és következmények nélküli univerzumára.
- b) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonok viszonylag zárt világában felnövő fiatalok hajlamosak arra, hogy a média-univerzum különböző buborékjaiban – erősítő, vagy veszélyeztető közösségeiben – éljenek, illetve előítéletessé váljanak, valamint fokozottabban kitettek az online gyűlöletbeszédnek.
- c) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok pszicho- és szociokulturális hátrányaik miatt az átlagosnál kiszolgáltatottabbak mind az offline, mind pedig az online térben érvényesülő függőségeknek, zaklatásoknak és testképzavarnak.
- d) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok pszicho- és szociokulturális hátrányaik miatt az átlagosnál kiszolgáltatottabbak a mobilhasználatból, illetve internethasználatból eredő – sok esetben már a kriminalisztikával érintkező – veszélyekre: adatkezelési kockázatok, „bosszúpornó”, szexting, gyermekpornográfia, fenyegetés, zsarolás, megfélemlítés, agresszió.
- e) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonban felnövő gyermekeknek – lányoknak és fiúknak egyaránt – lényegében csak a testük vonatkozásában marad valamiféle „önrendelkezésük” (szabadságuk, autonómiájuk), így fokozott mértékben vannak kitéve bizonyos típusú digitális kockázatoknak: testképzavar, szexting, zaklatás.
- f) Feltételeztük, hogy ebben a közegben a különböző korcsoportokban felnövő gyerekek szocializációját sok esetben a bizalmatlanság, illetve a nevelői ellenőrzés esetleges hiánya fokozottan veszélyeztetheti, ha olyan digitális tartalmakhoz (pornográf vagy erőszakos tartalmak) jutnak, amelyek feldolgozásához még nem elég érettek.
- g) Feltételeztük, hogy a gyermekotthon zárt világában felnövő gyermekek számára az offline és az online világ találkozása – például egy internetes kapcsolat után egy személyes kapcsolatfelvétel – különösen megrendítő és veszélyes lehet.

A profilalkotásra vonatkozó feltételezések

- a) A validálható digitálismédia-használati személyiségprofilok megalkotásához komplex – pszichológiai, szociológiai (szociális helyzet, értékszociológia), kriminológiai, médiászociológiai – megközelítés szükséges.
- b) A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok speciális szociokulturális kockázati elemeinek és a DGYS kutatásaiból megismert kockázati faktoroknak az egymásra vonatkoztatásával releváns módon létrehozható az itt élők sajátos digitális indexe.

- c) Feltételeztük, hogy – bár minden életút egyedi – tipizálhatóak a gyermekotthonokban élő fiatalok online médiahasználati szokásai és digitális személyiségprofiljai.
- d) Feltételeztük, hogy ebben az esetben nem elegendő statikus (leíró) profilokat megalakítani, sokkal relevánsabb és általánosíthatóbb az életút különböző állomásaihoz – az intézményekbe való bekerülés, az intézményi lét, az intézményekből való kilépés – kapcsolni a meghatározó szempontokat.
- e) Feltételeztük, hogy kutatásunk és digitális profilozásunk eredményei nemcsak a gyermekvédelmi szakellátásban élők vonatkozásában lesznek relevánsak, hanem a más típusú hátrányos helyzetben élő fiatalok és csoportok esetében is.

A gyermekotthoni protokollokhoz, illetve a nevelőkhöz kapcsolható hipotézisek

- a) Feltételeztük, hogy a gyermekotthonokban felnövő fiatalok normákhoz való viszonya, szabálykövetési hajlandósága – sajátos szociokulturális háttérük és integritásuk fokozott védelme miatt is – problematikus, ami nagymértékben megnehezíti ezen a téren is a jól működő protokollok kialakítását:
  - többnyire a tiltás-engedélyezés egyszerűsített skáláján mozog a gyermekotthonokban a médiahasználat szabályozása,
  - számítógépet többnyire csak felnőtt felügyelete mellett használhatnak, miközben a mobiltelefonokat egyénileg használhatják, ami komoly anomáliákat és ismerethiányokat szül,
  - nincsenek tudatosan beépített szűrőprogramok
- b) Feltételeztük, hogy a gyermekotthoni szabályok betartását és betartatását nagymértékben megnehezíti a fiatalok körül lévő felnőttek döntési kompetenciájának bizonytalansága: a gyermekotthoni nevelők mellett a fiatalok nevelésébe még beleszólhat az esetleges vér szerinti szülő és a hivatalból kirendelt gyám is – akik azonban többnyire nem tartózkodnak az adott döntési szituációk helyszínén.
- c) Feltételeztük, hogy ahogy a „normál családok” esetében, így itt sincsenek felkészítve a nevelők a gyermekek digitális eszköz-használatának kontrollálására, illetve fejlesztésére.

A „külvilággal” való kapcsolatokra vonatkozó hipotézisek

Napjainkban a digitális eszközök birtoklása és hatékony használata már nemcsak státuszszimbólum, hanem a sikeres énkép és kapcsolati kultúra, a munkában és magánéletben történő érvényesülés feltétele is. Mindez óriási csábítás és veszélyforrás a gyermekotthonokban felnövő fiatalok számára, akik szociális helyzetük miatt többnyire nem engedhetik meg maguknak az önálló mobilelőfizetést, illetve a drága eszközök birtoklását.

- a) Feltételeztük, hogy ebben a közegben a digitális eszközök birtoklása és értő használata vált az autonómia és a szabadság legfontosabb eszközévé, a „külvilággal” való intenzív kapcsolat elsődleges lehetőségévé.
- b) Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy a cigaretta mellett a mobiltelefon (és annak előfizetése) lett a „külső csábítás” (lány- és fiúprostituáció) egyik legfontosabb eszköze.

Irodalom

Nemzetközi felmérések

- Global Kids Online Comparative Report* (2019). UNICEF – Innocenti – LSE. <https://www.unicef-irc.org/publications/1059-global-kids-online-comparative-report.html> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- Vulnerable children in a digital world* (2019). Internet Matters – Youthworks. <https://www.internetmatters.org/wp-content/uploads/2019/04/Internet-Matters-Report-Vulnerable-Children-in-a-Digital-World.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- In their own words: The digital lives of schoolchildren* (2020). Internet Matters – Youthworks. <https://www.internetmatters.org/wp-content/uploads/2020/10/Internet-Matters-CyberSurvey19-Digital-Life-Web.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- Look at me: Teens, sexting and risks* (2020). Internet Matters – Youthworks. <https://www.internetmatters.org/wp-content/uploads/2020/06/Internet-Matters-Look-At-Me-Report-1.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- Refuge and Risk-Life online for vulnerable young people* (2021). Internet Matters – Youthworks. <https://www.internetmatters.org/wp-content/uploads/2021/01/Internet-Matters-Refuge-And-Risk-Report.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- Investigating Risks and Opportunities for Children in a Digital World: A rapid review of the evidence on children's internet use and outcomes* (2021). UNICEF – Innocenti – LSE. <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/Investigating-Risks-and-Opportunities-for-Children-in-a-Digital-World.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31. DOI: 10.18356/25211110-2020-03
- Children in the digital environment – Revised typology of risks* (2021). OECD. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9b8f222een.pdf?expires=1621429510&id=id&accname=guest&checksum=264EED2325DC8AA048896C87C9F43D88> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31. DOI: 10.1787/9b8f222e-en

Hazai felmérések és szakirodalom

- Betlen Anna (2013). *Prostitúció és emberkereskedelem a szociális ellátásban és a gyermekvédelemben Magyarországon, 2013. Az áldozat-ellátás intézményrendszere*. https://www.academia.edu/8644254/Prostit%C3%BACi%C3%B3_%C3%A9s_emberkereskedelem_a_szoci%C3%A1lis_ell%C3%A1t%C3%A1sban_%C3%A9s_a_gyermekv%C3%A9delemben_Magyarorsz%C3%A1gon_2013 Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- Csepeli György (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kosuth Kiadó.
- Galán Anita, Rákó Erzsébet & Szabó Gyula (2018). A virtuális világ veszélyei és a gyermekvédelem aktuális kérdései. *Különleges Bánásmód*, 4(4), 61–72. DOI: 10.18458/kb.2018.4.61
- Gyóry Péter (2021). „Így kallódnak el szépen egymás után”. Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok. *Esély*, 32(1), 92–111. DOI: 10.48007/esely.2021.1.6
- Herzog Mária (2001). *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK – Kerszöv.
- Kálmánchey Márta (2008). „Nevelőszülős gyerekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése. *Család, gyermek, ifjúság*, 17(6), 7–11.
- Rausch Attila (2014). Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok néhány jellemző iskolai problémája. *Iskolakultúra*, 23(11), 101–116.
- Rácz Andrea (2012). Gyermekvédelemben nevelkedettek helyzete a kutatások tükrében. In Rácz Andrea (szerk.), *Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei*. Rubeus Egyesület. 13–34.
- Rákó Erzsébet (2010). A szabadidő eltöltésének lehetőségei a gyermekvédelmi intézményekben. *Iskolakultúra*, 20(9), 43–52.
- Rákó Erzsébet (2014). *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményei*. Belvedere. DOI: 10.14232/belvbook.2014.58510
- Szűts Zoltán (2018). *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Wolters Kluwer.
- Varga Aranka (2012). *Gyermekvédelem és iskola. Metszéspontok*. Virágmandula.

Jegyzetek

- ¹ A kutatást Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiája megbízásából az Edunet Alapítvány végezte 2021 őszén.
- ² A gyermekvédelmi szakellátásban azok a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok élnek, akik családjukat átmenetileg vagy tartósan nélkülözni kényszerülnek. Számukra a különböző intézmények – nevelőszülői hálózat, gyermek- és lakásotthonok, utógondozói ellátás, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás – nevelői nyújtanak segítséget. Az itt élő gyermekek és fiatalok száma ma körülbelül 23 000 fő, melyből 21 000 fő kiskorú. (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html?lang=hu Utolsó letöltés: 2022. 01. 14.)
- ³ ECO_HUNGARY_Final-version-HUNG_2February2021.pdf Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- ⁴ Letöltés helye, ideje: <http://www.ravot-eur.eu/hu/adatbazis> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- ⁵ Különösen a gyermek- és lakásotthonok nevelőinek a helyzete nehéz, akik többnyire már kamaszkorú gyermeket kapnak. Olyan tizenéveseket kell nevelniük, akik akár már több lépcsőben is traumatizálódhattak, akik számára a kényszerű helyzet elleni lázadás szervesen összekapcsolódik az életkorukból következő identitáskereséssel és ellenállással.
- ⁶ Az online kockázatokra vonatkozóan érdemes megismerkedni egy 2019-ben készült angol kutatással (<https://www.thecybersurvey.co.uk/www.thecybersurvey.co.uk/refuge-and-risk-the-online-lives-of-vulnerable-young-people> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.), amely például kifejezetten azzal foglalkozik, hogy a 18 év alatti fiatalok hiányainak és sérülékenységének kockázatai hogyan függenek össze az online térben megjelenő kockázatokkal. Az eredményeket a helyi hatóságok és a gyermekszolgálatok fejlesztésére használják, az iskolákat pedig arra biztatják, hogy vitassák meg a diákjaikkal. A felmérésben közel tizenötezer tizenéves vett részt, akik között több mint 300 „intézetben felnőtt” fiatal is volt. A számunkra különösen releváns eredmények egyik fontos, a tudatosságra vonatkozó megállapítása az volt, hogy a kutatók által felsorolt sérülékenységi faktorokból viszonylag kevesen gondolták azt, hogy ezek rájuk is érvényesek. A másik fontos – közhelynek tűnő, de mégis fontos gondolandó – megállapításuk az volt, hogy azok a gyerekek, akik valamilyen pszichés szorongással küzdenek, nagy valószínűséggel menekülnek a digitális életükbe: akik például a ‘másságuk’ miatt az offline életben kirekesztve érzik magukat, azok az online térben szeretnének „vigasztalódni”. Mindez azért fontos, mert rávilágít arra, hogy a digitális térben megjelenő bántalmazások nagymértékben összeadódhatnak az offline kockázatokkal. Nagyon valószínű, hogy ahol megjelenik, megjelenhet az online bántalmazás, ott már eleve komoly mögöttes bajok vannak. Ebben az értelemben a felnőtteknek – a hatékony beavatkozás érdekében – a jelenleginél jóval komolyabban kell venni az online bántalmazásokat mint sajátos jelzőrendszert. A felmérés számunkra leginkább releváns megállapítása az, hogy a ‘Magatartás’ kategóriában az „intézetisek” érték el a legmagasabb (legrosszabb) százalékokat a többi sérülékeny csoporthoz képest: úgy tűnik tehát, hogy az ebbe a kategóriába tartozó online veszélyek rájuk jelentik a legnagyobb kockázatot. Ezen a kategórián belül az „intézetesekre” volt a legjellemzőbb a szexting. Magas volt azon „intézetisek” aránya is, akik saját bevallásuk szerint találkoztak olyannal, akit csak online ismertek, és szándékosan kerestek rá felnőtteknek szóló tartalomra is. Ez azért fontos, mert ezek mind online és offline szexuális kizsákmányolásra utaló jelek. A ‘Kapcsolati kockázatok’ kategóriáján belül szintén jellemző volt rájuk, hogy akivel megismerkedtek online, arról kiderült, hogy nem az, akinek mondta magát (pl. felnőtt férfi, aki fiatal srácnak adta ki magát), valamint, hogy mások bosszúból megosztottak róluk készült meztelen fotókat. Ezek megint csak olyan tényezők, amik megnövelik a szexuális kizsákmányolás veszélyét. Ha viszont azt nézzük, hogy az „intézetiseket” a saját csoportjukon belül (tehát nem a többi sérülékeny csoporthoz viszonyítva) mik jellemzik, akkor azt látjuk, hogy egyrészt az ‘Online agresszió’ kategóriája a legjellemzőbb, ezen belül pedig online bullyingnak és a külsőjüket érő sértő kommenteknek vannak leginkább kitéve.
- ⁷ A 18. életévüket betöltő fiatalok szükség esetén, vagy méltányosságból utógondozói ellátottként maradhatnak a gyermekvédelmi rendszerben. Ők már önálló életet élnek, miközben utógondozotti ellátásban részesülnek.
- ⁸ Köszönet a Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató vezetőinek és munkatársainak: Baloghné Gábor Katalin, Kristóf Pál, Pál Hortenzia, Szécsényi Sándor, Belány Viktória, Kaposi Erika, Kovács Lászlóné, Pankotainé Tóth Eszter, Pápai Irma, Szabóné Balogh Andrea, Szeni Ágnes.
- ⁹ Köszönet a Szabolcs Szatmár-Bereg Megyei Gyermekvédelmi Központ vezetőinek és munkatársainak: Repelik Anikó, Bartháné Szabó Andrea, Jakabné Vedres Judit, Jurkinya Miklósné, Komádi Renáta, Várkonyi Katalin.

¹⁰ Czibere Péter, Gaál Nóra Andrea, Oláh Orbán, Virág Ádám.

¹¹ Az adatfelvétel résztvevői a következők voltak: Berta Boglárka Ilona, Boruzs Boglárka, Boznánszky Anna, Fábíán Bernadett, Galgóczy Péter, Hajós Zsuzsa, Hir Bálint, Kákonyi Flóra, Kardos Anna, Kontrohr Andrea, Mórítz Máté, Németh Anna, Rónoki Bertalan, Szedlár Vanessza, Szilárd Aliz.

¹² Köszönettel tartozunk a Digitális Jólét Nonprofit Kft. Digitális Gyermekvédelmi Divíziója munkatársainak: G. Nagy Erikának, Bedics Dianának, Damsa Andreinek és Pikó Tamásnak.

Absztrakt

2021 őszén az állami gyermekotthonokban és nevelőszülőknél élő fiatalok médiahasználati szokásait vizsgáltuk. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen mértékben vannak kiszolgáltatva ezek a fiatalok a digitális világ kockázatainak. Az eredmények megjelenítése érdekében különböző digitális profilokat (perszónákat) hoztunk létre, amelyek szemléletesen mutatják a kockázatok mértékét. A tematikus blokk ennek a több szakaszból álló kutatásnak az eredményeit és tanulságait tartalmazza. Az első írás röviden összefoglalja a kutatás céljait, körülményeit és alapvető hipotéziseit.

**Jakab György¹ – Németh Szilvia² – Patai Rita³ –
Timár Borbála⁴ – Bethlenfalvy Ádám⁵**

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt.

³ Közép-Pesti Tankerület

⁴ Digitális Jólét Nonprofit Kft., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

⁵ Károli Gáspár Református Egyetem

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok online kockázati kitettsége és digitális médiahasználatának jellemzői

A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülők sok vonatkozásban hátrányos helyzetből kezdik meg önálló, felnőtt életüket. Sikeres szocializációjukhoz alapvetően az szükséges, hogy pedagógiai támogatást (a szó szoros értelemben vett gyermekvezetést) kapjanak ahhoz, hogy erősödjön énképük és tudatosságuk, javuljon szociális képességük, tanulási motivációjuk, hogy eredményesen befejezzék tanulmányaikat. Mivel a fiatalok szocializációjában a tömegmédiá, illetve a digitális eszközök és hálózatok egyre nagyobb szerepet játszanak, ezért különösen fontosnak gondoljuk médiahasználati szokásaik és kockázataik megismerését. Akciókutatásunk elsősorban a gyermekotthonokban élő fiatalok vizsgálatára fókuszál, bár érintjük a nevelőszülői hálózatban élők világát is. A gyermekotthonban (lakásotthonban) lakók digitális médiahasználatának vizsgálata azért is élvez elsőbbséget, mert ide a nehezebb sorsú – többnyire már kamaszodó – gyermekek kerülnek, akik egyrészt szélesebb spektrumát adják a gyermekvédelmi szakellátásnak, másrészt pedig már többféle – számunkra releváns – gyermekvédelmi szűrőn, vizsgálaton átesetek. A tanulmányban bemutatott kutatás alapvető célja az, hogy feltárja az itt élő fiatalok digitális kockázati kitettségét edukációs programok és egyéb beavatkozások adekvát fókuszainak kialakítása érdekében. A tervezett pilot program előzetes mélyfúrásnak tekinthető, amely javaslatokat dolgoz ki a későbbi kutatási és fejlesztési tevékenységek számára.

A gyermekvédelmi rendszer Magyarországon

Magyarországon a gyermekvédelmi szakellátói rendszerben élő gyermekek száma körülbelül 23 000 fő, melyből 21 000 fő kiskorú.¹ A gyermekek körülbelül kétharmada a nevelőszülői hálózatban² él, egyharmaduk pedig gyermekotthonokban³. A gyermekek állami védelmének aktuális törvényi szabályozása – 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Gyvt.) – a megelőzést tekinti alapvető célnak és feladatnak, azaz a veszélyeztetett gyermekek megsegítését oly módon, hogy ameddig csak lehetséges, a saját családjukban nevelkedjenek. Ha ez bármilyen okból nem megoldható (szociális nehézségek, szülői alkalmatlanság, veszélyeztetettség), csak akkor preferálja a nevelőszülőknél való elhelyezést. Az állami nevelésbe vétel során a gyermek ellátási szükséglete határozza meg a számára kijelölt gondozási hely típusát. Az eljárás során a megyei (fővárosi) gyermekvédelmi szakértői bizottság vizsgálata alapján állapítják meg a gyermek ellátási szükségletét. Többnyire azok a gyermekek kerülnek gyermekotthonokba, akiknek a nevelése sem a saját családjukban, sem pedig a nevelőszülői hálózat rendszerében nem megoldható, mivel különleges (speciális) gondoskodást igényelnek. Itt az alapvető irányelv az, hogy az elhelyezés lehetőleg nevelőszülőknél történjen – különösen kisebb korban (0–14 éves korig). Így a gyermekotthonokban inkább már az idősebb, több gondozási helyen túljutott fiatalok élnek. A két korosztály személyiségfejlődésében és tanulmányaiban egyaránt eltérő szinteken van, ezért sok tekintetben más irányú megközelítést és támogatást igényelnek.

A szakellátásban részesülő fiatalok területi megoszlása a KSH adatai szerint⁴ az elmúlt évtizedekben viszonylagos állandóságot mutatott. Ez a szociokulturális háttér stabilitására, a mobilitás alacsony szintjére és a speciális léthelyzet folyamatos újratermelődésére utal. A legérintettebb Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol az ezer lakosra jutó szakellátotti létszám a legkevésbé érintett Győr-Moson-Sopron megye ötszöröse. Magasan érintett még Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest és Somogy megye.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők szocializációjának általános jellemzői

A szakellátásba bekerülő gyermekek nagy részét azért emelik ki születése szerinti családjából, mert ottlétük veszélyezteti a gyermek testi, érzelmi, értelmi fejlődését, és ezt a helyzetet nem lehet más módon megszüntetni. A gyermekvédelmi szakellátásba kerülő gyermekek családjára jellemző, hogy a szülők alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, sok esetben még a nyolc osztályt sem végzik el, anyagi helyzetük rossz, lakáskörülményeik kedvezőtlenek. Ezekben a családokban gyakori a munkanélküliség, a kriminalizálódás, sokakat pszichiátriai betegségek gyötörnek, és rendszerint rossz az egészségi állapotuk. A gyermekotthonba kerülést megelőző traumák – elhanyagolás, bántalmazás, nevelési hibák, szülők alkoholizmusa – hatására a gondozott gyermekek többsége sérült énképpel, önbizalomhiánnyal, kötődési zavarokkal és irreális valóságérzékeléssel érkezik az ellátórendszerbe.

A szocializáció legelső színtere a család, itt tanulja meg a gyermek a társadalmi normákat, az együttélés szabályait. Ha nem biztosított a harmonikus, szerető családi háttér, a család működésében zavar támad; ha nincs meg a megfelelő szülő-gyermek kapcsolat, nem alakul ki a kötődés képessége, a gyermek súlyos hátrányokkal indul. A traumatizáció és a mintakövetés gyakran agresszív viselkedésben nyilvánul meg, ami már az óvodáskor végétől az élet minden területére kihat. Az állandóság hiánya az előzőekben leírt jellemzőket erősíti. Az első néhány életévben a családban és a közvetlen környezetben látott, tapasztalt negatív minta, az értékrend torzulása jelentősen meghatározza

a gyermekek jelenben tanúsított viselkedését és magatartását. A nevelésbe vétel, a családból történő kiemelés az átélt traumák ellenére nem megkönnyebbülést eredményez, hanem olyan veszteségélményt, amelynek feldolgozásához mindenképpen segítségre van a gyermeknek szüksége. Sok esetben magát és környezetét okolja a kialakult helyzetért, lebecsüli önmagát: „nem kellek senkinek, nem vagyok jó semmire”.

Az itt élő, iskoláskort elérő gyermekek közel fele érzelmi labilitást mutat, fél, nehezen oldódik fel, önállóan. Az esetek többségében a gyermekek olyan tanulási lemaradással küzdenek, melyet nagyon nehéz – ha egyáltalán lehetséges – korrigálni. Néhány év elmúltával a legtöbb esetben már nem az életkoruknak megfelelő, hanem alsóbb évfolyamba járnak. Koncentráció- és figyelemzavar jellemzi őket, feladattudatuk nem minden esetben alakult ki, motivációjuk alacsony szintű. Számukra a tanulás, a munka többnyire nem hordoz értéket. Az egyre súlyosabb iskolai lemaradás rendszerint magatartási problémákban nyilvánul meg. A halmozottan hátrányos környezetből érkező gyermekek jellemzően nem, vagy csak részben rendelkeznek alapvető, a mindennapi életvitelhez szükséges ismeretekkel, tapasztalatokkal. A normák, szabályok betartása, azok elfogadása személyiségükbe integrálása komoly nehézséget jelent a számukra. Ezeknek a gyermekeknek a számára megterhelő az új életforma, nehezen megy az alkalmazkodás a normákhoz, az új szabályokhoz, főképp abban az esetben, amikor idősebb (14+) életkorban kerül a gyermek a rendszerbe. Otthon nem voltak érvényesek ezek a szabályok (illetve más szabályok szerint rendeződtek a konfliktusok), nem volt stabilitás, nem volt kialakult, egészségesnek tekinthető életritmus. A gyermekotthoni létet pedig tovább nehezíti a rivalizáció, a címkézés és a gyökértelenség. Érzelmi labilitásuk miatt ezek a gyerekek könnyedén befolyásolhatók, kapcsolataik gyakran felszínesek, vélt érdekeket követnek. Legtöbb esetben ez vezet a deviáns viselkedéshez. A szakellátásban élő gyermekek esetében jellemző, hogy valóságképük eltér a realitástól. Sok esetben vakmerők, hiszékenyek, befolyásolhatók, és ezért olyan kapcsolatokba bonyolódhatnak, amelyek veszélyesek lehetnek számukra. A média pedig olyan tartalmakat közvetít számukra – illetve ők olyan tartalmakra fogékonyak –, amelyek sokszor jelentősen eltérnek a tényleges valóságtól.

Hátrányok – atipikus mintázatok

Hiányjelenségek

Nem kétséges, hogy az állami gyermekvédelmi intézményekben felnövő fiatalok lét-helyzetének és gondolkodásmódjának megközelítésekor érdemes a különböző típusú és halmozottan megjelenő hiányokra (megfosztottságokra) és hátrányokra rákérdezni: biztonsihiány; (ön)bizalomhiány; szeretet- és autonómiahiány; egészséges életvezetési minták, információk, tapasztalatok, élmények hiánya; erőforrás- és eszközhány stb. Ezek a hiányok és sérülések ugyanis óhatatlanul torzítják az itt élő fiatalok személyiségét, gondolkodás és viselkedésmódját: jellemzők a félelemlapú ösztönös reakciók, kötődési zavarok, irreális valóságértelmezések, szélsőséges kapcsolati minták; kognitív hátrányok, beilleszkedési, viselkedési és tanulási zavarok. Mindezt fölerősíti az a tény, hogy a hasonló sorsú fiatalok olyan intézményi keretek között szocializálódnak, amelyek számukra nem természetesek: külsődlegesek, vagy éppen kényszerítő jellegűek. Különösen a gyermekotthonokba kerülő fiatalok számára jelent nehézséget, hogy azonosuljanak a korábbi életüktől nagymértékben eltérő kulturális közeggel, értékrenddel és intézményes szabályokkal. Ugyanakkor a zártabb gyermekotthoni lét irreális világot is közvetít – mintha buborékban élnének –, ami miatt jóval kevesebb praktikus ismeretet és tapasztalatot szereznek, mintha nem gyermekvédelmi ellátásban nőttek volna fel. Amikor

azonban a hiányok oldaláról közelítünk – tehát az ideáltipikusnak tekintett családi mintákkal hasonlítjuk össze az állami gondoskodásban élők helyzetét –, az semmiféleképpen nem jelent értékítéletet, ily módon csupán a közeg néhány sajátos vonására kívánunk rávilágítani. Azt is tudjuk, hogy a nevelőszülőknél, illetve gyermekotthonokban felnövő fiatalok sokféle többlettel, speciális kompetenciákkal és tapasztalatokkal rendelkeznek, hiszen sok esetben több támogatást és közösségi élményt kapnak, mint a saját családban nevelkedő fiatalok.

A gyermekvédelmi szakellátás keretében nevelkedő gyermekek szociokulturális hiányait ugyan valamelyest kompenzálni tudják a nevelőszülők és a pedagógusok, de az itt élő fiatalok szocializációs folyamata jóval nehezebb (ellentmondásosabb), jóval több kockázatot és buktatót hordoz, mint a saját családban felnőtt gyermekek szocializációja. Mindezt azért fontos tételesen is megismerni, mert a rájuk vonatkozó pszichológiai vizsgálatok tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy ezek a gyermekek jóval kiszolgáltatottabbak a külső hatásoknak – így a tömegmédiából és a hálózati kultúrából áradó impulzusoknak is. Digitálismédia-használatuk feltérképezésekor tehát legfőképpen azt érdemes vizsgálni, hogy alapvető léthelyzetük és jellemző személyiség típusaik miatt mennyire kitéttek a jól ismert digitális kockázatoknak, és milyen speciális veszélyek fenyegetik őket ezen a téren.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők erősebb online kockázati kitettségének okai: a kockázati tényezők részben (1) a személyiségből adódóak, például kockázatvállalásra való hajlam, alacsony önértékelés és/vagy egyéb pszichológiai nehézségek; (2) társadalmi tényezők, például a szülői támogatás és közösségi normák hiánya; illetve (3) online környezeti és online tevékenységből adódó tényezők, például az online tartalmak, a speciális online szokásokkal kapcsolatos problémák (Burns és Gottschalk, 2019). Ennek fő megnyilvánulási formái a következők:

- „Eszképizmus”. Az eszkepizmus ebben az értelemben a digitális élményvilágban való aktív elmerülést jelenti, a mindennapi problémák elől való menekülés eszközeként (Demetrovics és mtsai, 2011). A gyermekvédelmi szakellátásban élők érzelmi labilitása, önállótlanága, korlátozott figyelme, a kapcsolódási és kötődési zavarok miatt a gyerekek számára az online környezet azonnali, ingergazdag világa rendkívül vonzó lehet; ez lehet a hétköznapi világból történő kiszakadás terepe (a filmek, videójátékok segítségével – a vizsgálatban részt vevők sokat videóznak, és elterjedt körükben néhány sokszereplős online játék, például a Call of Duty, a PlayersUnknown Battleground és a FreeFire). A problémás online-játék-használat és az eszkepizmus mint motiváció összefügghetnek egymással (Király, 2015). A közösségimédia- és cset-alkalmazásokon keresztül azonban a „valódi” menekülés reménye is megjelenik; az internet folyamatos és közvetlen kapcsolatot jelent a külvilággal.
- A felnőtt mediáció hiánya. A gyermekvédelmi szakellátásban élők helyzetük miatt fokozottabban kitéttek az online kockázatoknak, mivel az ő esetükben a felnőtt mediáció szinte teljesen hiányzik (legfeljebb a jutalom/büntetés kontextusában jelenik meg).

A „Máté-effektus”

A digitális kor hajnalán széles körben terjedt az az optimista remény, hogy az infokommunikációs eszközök hálózatba szerveződése révén a tudáselosztás demokratizálódik, hogy az információk szabad áramlása nagymértékben tompítani fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket és esélykülönbségeket, hogy a hátrányból induló emberek és közösségek felzárkóztatása könnyebben megoldható lesz majd. Mindennapi tapasztalataink azonban nem igazolják ezeket a várakozásokat. Barabási Albert-László

(2016) tudományosan is bebizonyította: az internet természetes szerveződésének logikája eleve kizárja az egyenlő hozzáférést és az egyenlő társadalmi esélyeket. A digitális környezet önmagában csak leképezi, de nem kompenzálja az adott társadalmi egyenlőtlenségeket. Nemcsak az eszközök hiánya vagy birtoklása, sokkal inkább az eszközök-höz kapcsolódó tudások (kompetenciák) és a hálózatszerveződési gyakorlat egyenlőtlenségei miatt. A gépek azokat segítik, akik megfelelően felkészültek, a lemaradók pedig nagyon rosszul járnak, mert a lemaradás éppen annyira exponenciális sebességgel történik, mint az előrelépés. Ezt a felismerést a hálózat kutatásban – egy bibliai előkép után – Máté-effektusnak nevezik: „Mert akinek van, annak adatik, és bővelkedik, akinek pedig nincs, attól az is elvétetik, amije van” (Mt 13, 10–12). A Covid-19 világjárvány és a digitális oktatásra való átállás látványosan megmutatta és felerősítette a Máté-effektust. A jobb szociokulturális háttérű családok és nevelők biztosítani tudják az utódaiknak a jobb képzést, a hátrányokkal indulók hátránya azonban tovább növekedett.

Ugyanakkor az továbbra sem kétséges, hogy a digitális környezet óriási lehetőséget nyújt a hátrányos helyzetben élő emberek és közösségek felzárkóztatására. Számtalan példa (Halász és Fazekas, 2020) van arra, hogy az internet révén magas szintű tudás juttatható el gyorsan és hatékonyan a kifejezetten elmaradott térségek lakói számára, akik így naprakészen tudnak kapcsolódni a különböző tudáscentrumokhoz. A digitalizáció tehát nem szüntette meg a társadalmi egyenlőtlenségeket, de olyan környezetet teremtett, amely révén – megfelelő pedagógiai háttérrel megszerzett digitális kompetencia birtokában – lehetővé vált a perifériából a központba jutás.

A szociokulturális háttér – az „ÁGOTA-felmérés”

Kutatásunk egyik alapvető kérdése az volt, hogy milyen mélységben kell a magyarországi gyermekvédelem szociokulturális körülményeit és szakirodalmát feltárni ahhoz, hogy értelmezni és feltérképezni lehessen ennek a speciális társadalmi közegnek az online környezetre vonatkozó médiaműveltségét és annak kockázatait. Szerencsére rendelkezünk egy átfogó felmérésorozat eredményeivel (Kothenz, 2020), amelyet elsősorban a szociokulturális háttér szempontjából tekinthetünk alapnak saját kutatásunk számára.⁵ Mivel ennek a felmérésnek az alapvető célja az volt, hogy felderítse és bemutassa, hogy „milyenek ők?” – és értelmezni próbálja, hogy „...miért olyanok, amilyenek?” –,

---

A digitális kor hajnalán széles körben terjedt az az optimista remény, hogy az infokommunikációs eszközök hálózatba szerveződése révén a tudáselosztás demokratizálódik, hogy az információk szabad áramlása nagymértékben tompítani fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket és esélykülönbségeket, hogy a hátrányból induló emberek és közösségek felzárkóztatása könnyebben megoldható lesz majd. Mindennapi tapasztalataink azonban nem igazolják ezeket a várakozásokat. Barabási Albert-László (2016) tudományosan is bebizonyította: az internet természetes szerveződésének logikája eleve kizárja az egyenlő hozzáférést és az egyenlő társadalmi esélyeket. A digitális környezet önmagában csak leképezi, de nem kompenzálja az adott társadalmi egyenlőtlenségeket.

---

ezért az általuk megrajzolt szociokulturális képhez kapcsolódva kezdtük el kutatásunkat – immár nagyjából a digitális vonatkozásokra fókuszálva. Mindez jelentős mértékben meghatározta hipotéziseinket és kutatási módszereinket is. Legfőképpen azért, mert így – a komplex és széleskörű (nagy mintás, országos) felmérésre utalva – bátrabban húzhattuk meg jóval szűkebb pilot programunk határait, érvényes vizsgálati felületeit. A nagy mintás vizsgálatban megfogalmazott vizsgálati eredmények, a különböző hiányjelenségekből adódó személyiségvonások, illetve a hozzájuk kapcsolódó tanári attitűdök pedig releváns kiindulópontul szolgálták saját kutatási kérdéseink megfogalmazásához: hatékonyan tudtuk vizsgálni az online tevékenységekhez kapcsolódó kockázatok szociokulturális összefüggéseit, valamint az áldozattá válás, illetve a hátrányos helyzetből való „kitörés” (tudatosság) folyamatának mintázatait.

A lakóotthonokban élők médiahasználati szokásai

Miként a fentiekből is kiderül, az akciókutatás kiemelt figyelmet szentelt a lakóotthonban élő fiatalok médiahasználati szokásainak. Előzetes feltevéseinkkel ellentétben ezek vizsgálatokor nem találtunk inkább fiúkra vagy lányokra, illetve inkább idősebbekre vagy fiatalabbakra vonatkozó mintázatokat. Sokkal inkább a kisközösség, a látott minta és a személyiség határozza meg, ki milyen médiatevékenységet választ. A vizsgálatban részt vevők elsődleges médiatevékenysége a videónézés (elsősorban azért, mert ez az, amihez mindenki hozzáfér, akár van saját eszköze, akár nincs, és egy közösség létszáma sem korlátozza). Elterjedt körökben néhány sokszereplős online játék, például a Call of Duty, a PlayersUnknown Battleground és a FreeFire. A közösségimédia-alkalmazásokat elsősorban kapcsolattartásra, csetelésre használják, a leggyakoribb felület a Messenger és az Instagram, ezt követi a TikTok és a Snapchat. Szöveges weboldalak, hírek olvasásáról nem számoltak be, a videók, amiket néznek, szintén fikciósak (a kutatás egyetlen résztvevője jelezte, hogy hobbijaihoz, érdeklődési köréhez kapcsolódóan szokott böngészni). A kutatás nagyon érdekes tapasztalata az, milyen fontos szerepe lehet az intézményekben a streaming-szolgáltatókon keresztül történő filmnézés bevezetésének, mely a hagyományos televíziózás alternatívája lehet, és az ingyenes, szürkezőnában működő, vagy reklámokkal teli platformok mellett technikai értelemben is jó minőségű, reklámmentes, „kortárs” tartalmat biztosít. A szabadidős célú médiahasználat lehetőséget adhat arra is, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élők társadalmi leszakadtsága csökkenjen azzal, hogy hasonló kulturális erőforrásokhoz férnek hozzá, mint a családban vagy jobb anyagi körülmények között élők. Az online médiához kapcsolódás segíthet abban, hogy a gyerekek kevésbé zárt „buborékban” nőjenek fel.

„Legtöbbször a PUBG-n a Free Fire-n és a Call of Duty játékokon játszok. Mind a három online lövöldözős játék, és ingyenesen használhatóak.” (Mátészalka, 15 éves fiú)

„Lapton horrorfilmet szoktunk nézni. Amikor a tv-t nézzük ott vígjátékokat szoktunk nézni. Csoportosan szoktuk megbeszélni.” (Mátészalka, 12 éves fiú)

Feltételezésünk szerint az azonnali üzenetküldők közül a Messenger kitüntetett szerepe a szülőkkel való kapcsolattartás lehetőségének köszönhető:

„A Messengert leginkább arra szoktam használni, hogy a rokonaimmal és az anyukámmal beszéljek.” (13 éves mátészalkai lány)

„Leginkább a barátom telefonját arra használom, hogy az anyukámmal beszéljek Messengeren.” (16 éves mátészalkai lány)

„Minden nap szoktam a családdal beszélni...” (16 éves pécsi fiú)

A fokozott érzelmi labilitás, esetleges önállótlanág, korlátozott figyelem, illetve a kapcsolódási és kötődési zavarok miatt a gyerekek számára az online környezet azonnali, ingergazdag világa rendkívül vonzó lehet; ez lehet – a filmek, videójátékok segítségével – a hétköznapi világból történő kiszakadás terepe. A problémás onlinejáték-használat és az eszképiizmus mint motiváció összefügghetnek egymással (Király, 2015). A közösségimédia- és cset-alkalmazásokon keresztül azonban a „valódi” menekülés reménye is megjelenik; az internet folyamatos és közvetlen kapcsolatot jelent a külvilággal.

„Általában elég szokott lenni a net, nem szabályozza senki, hogy mennyit telefonozok...” (16 éves fiú, Pécs)

„Szokták mondani a nevelők, hogy ne használjuk este 10 után. Amikor rosszak vagyunk, lekapcsolják a wifit. Ez nem gyakori, mindenhol van vita, probléma, hát így a hónapban 1x 2x. szokott ez előfordulni...” (16 éves fiú, Pécs)

„Akkor gépezek amikor akarok, egyszerűen nem tudnának eltiltani tőle. [...] Volt, hogy megpróbálták igen [...] kihúzták a wifit. Ki-be húzogatták a netet, elromlott, akkor nem volt net. Elromlott, de most már van, kaptunk újat. Igazából nem korlátozzák, ha túl sokat gépezek, akkor mondják, hogy mozduljak ki...” (11 éves lány, Pécs)

„A nevelők szabályozzák, mikor mennyit használhatom a telefont. Nem engedik, hogy Facebookozzak, Instagrammozzak meg TikTokozzak, inkább YouTube, meg játékok. De akkor is nagyon ritka, hogy kiadják. A szabályokat be szoktam tartani. Inkább tévézni szoktam, de most azt se, mert az is be van véve. Senki se tévézhet. Az egész csoport büntetésbe van. Az egészet én csináltam.” (11 éves fiú, Mátészalka)

„Nem használhatom bármikor a telefonom. A nevelők szokták szabályozni a telefonhasználatot. Estére be kell adni a telefont. Akkor kapjuk meg a telefont, ha nem rosszkodunk és a feladatainkat befejeztük” (11 éves fiú, Mátészalka, ugyanaz a helyszín)

A kutatás során a következő különbségeket találtuk a gyermekvédelmi szakellátásban felnövő fiatalok digitális eszközhasználattal kapcsolatos szocializációjában a saját családjukban élőkhöz képest:

- a mobiltelefon (Messenger) mint a szülőekkel való kapcsolattartás eszköze;
- a médiahasználat fő célja az unaloműzés; a korlátozott képernyőidő (eszköz, internet hiánya, szigorúbb szabályok) miatt az addikció kialakulása kevésbé valószínű; ugyanakkor állandó élményforrást jelent, a problémás internethasználat / túlhasználattal emiatt lehet gyakori;
- a lakásotthonokban élők környezete, térhasználata miatt sokkal kevésbé jellemző az elszigetelt, magányos eszközhasználat, a legtöbb médiahasználati esemény (online vagy offline) közösségben történik;
- a saját telefonhoz való jutás nem egyszeri alkalom (nem az van, hogy „mostantól van saját telefonom”), a telefon „fogyóeszköz”, több, a vizsgálatban részt vevőnek éppen nem volt telefonja, jellemző azonban, hogy egymásnak akár órákra is kölcsönadják a telefonjukat;

- a Facebook jelentős helyen van az említett közösségimédia-platformok listáján, valószínűleg azért, mert a szülők ott vannak jelen, szinte kizárólag Messengeren kommunikálnak (vagy Instagramon – ezt is többen leginkább „csetelésre” használják).

A lakásotthonban élők online kockázati kitettsége

A lakásotthonban élő fiatalok online kockázati kitettségét egy önálló kutatási elemben is vizsgáltuk, segítségül hívva a színházi nevelés és dráma módszertanát és eszköztárát⁶, ezen belül is a vitaszínház módszerét. A vitaszínház problémafelvető színházi jelenetekből és az ezekben felmerülő kérdéseket körüljáró moderált vitából áll. A színészek által bemutatott jelenetek lehetővé teszik, hogy az esemény résztvevői – ez esetben a lakásotthonban élő fiatalok – védett környezetben, a jelenetek szereplőiről beszélve osszák meg tapasztalataikat és véleményüket a kényes kérdésekről. A foglalkozás alapjául szolgáló szituációs keretben a színház résztvevőit a lenti táblázatból kiemelt kockázati csomópontokra⁷ utaló egy-egy jelenettel szembesítettük, s arra kértük őket, hogy próbálják meg megmagyarázni a szereplők háttérmotivációit, illetve tegyenek javaslatot a jelenetek ún. alternatív befejezésére. Ezen felül feltételeztük, hogy az egyes témakörök fogadtatása, a feldolgozásukra való hajlandóság mértéke információval szolgál a velük kapcsolatos érintettség fokára is.

Az eseményről készült hangfelvétel tartalomelemzése lehetővé tette, hogy reflektáljunk arra, hogy a két lakásotthonban élő fiatalok találkoznak-e ilyen tartalmakkal; megosztanak-e ilyet; zavarja-e őket, vagy „természetesnek” tartják-e az ilyeneket. Illetve személyes élményeik, példák kapcsán láthatóvá válják, hogy mit gondolnak, hogyan élik meg az ilyen tartalommal való találkozásokat.

A két foglalkozás fő tanulsága szerint a mobiltelefonok központi szerepet töltenek be a lakásotthonok fiataljainak az életében. Ez a főszerep nemcsak azokra igaz, akik saját mobillal rendelkeznek, hanem azokra is, akik éppen nem birtokolnak ilyen eszközt⁸. Ez a központi szerep egyrészt azt jelenti, hogy a lakásotthonban élők számára a mobiltelefon a külső világgal való kapcsolattartás fő eszköze, másrészt a közösségi lét helyszíne, illetve a biztonság fő forrása. Akiknek van telefonja, azok számára az adott közösségen belül ez presztízsnövelő eszközként funkcionál, egyfajta „tőke”, nemcsak társadalmi és kulturális értelemben, de gazdaságilag is. A telefonos percek cserealapot képeznek, például egy cigarettát 3 perc telefonidőért lehet kapni.

Akinek nincs saját eszköze, annak csak másokra számítva tud megvalósulni online közösségi részvétele, szeretettel való online kapcsolattartása, illetve online élményekhez is csak mások segítségével jut. Tehát mindezekhez mások függvényében jut csak, eleve kiszolgáltatott helyzetbe kerülve. Lakótársai, barátai, esetleg a nevelők jóindulata által jut mobiltelefonhoz és online időhöz, s folyamatosan figyelnie kell az általuk kiszabott időkeretre. A szülők aktuális szociális helyzetéről is sokat elárul a mobiltelefon. Ki, mikor és milyen eszközt kap a szülőtől, ki tudja-e cserélni az esetleg megrongálódott eszközt a szülő? Ha igen, milyen gyorsan? Az egyik 15 éves résztvevő rávilágított a mobiltelefon-szerzés életkori sajátosságaira. Véleménye szerint 14 év felett általában zsebpénzből spórolva jutnak telefonhoz, míg 14 év alatt a látogatni járó szülőtől kapnak telefont a gyerekek. Mindkét fókuszcsoportban többen megjegyzi, hogy mobiltelefon némi drogért (kristály, herbál vagy bio) cserébe is szerezhető, illetve ez fordítva is működőképes piaci alap. Azok számára, akiknek nincs saját eszközük, a lakásotthonok laptopot vagy asztali számítógépet is fel tudnak ajánlani az online jelenlét biztosítására. Ezeket főként az online játékokat űző fiatalok veszik igénybe, de ezeknek az eszközöknek a népszerűsége messze nem akkora, mint a mobiltelefoné.

1. táblázat. A kockázati kitettség lehetséges esetei

	MAGÁNÉLET, SZEMÉLYISÉG MEGSÉRTÉSÉVEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	MENTÁLIS ÉS FIZIKAI EGÉSZSÉGGEL ILLETVE JÓL-LÉTTTEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	FOGYASZTÁSSAL ÉS A FEJLETT TECHNOLÓGIÁKKAL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	ÉRTÉKEKKEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK
TARTALOM	<ul style="list-style-type: none"> ① gyűlöletbeszéd ② trollkodás 	<ul style="list-style-type: none"> ① életkorak nem megfelelő, kellemetlen, sokkoló/ijesztő és illegális tartalom 	<ul style="list-style-type: none"> ① marketingkockázatok (tiltott vagy rejtett reklámok; illegális szerencsejáték) 	<ul style="list-style-type: none"> ① gyűlöletkeltésre alkalmas és illegális tartalmak ② dezinformáció ③ információhiatalosság
FELHASZNÁLÓI VISELKEDÉS	<ul style="list-style-type: none"> ① online zaklatás áldozatként 	<ul style="list-style-type: none"> ① függőségek (túlhasználat, játékfüggőség, testképzavar) ② online hírnév (<i>reputation</i>) veszélyeztetése ③ túlzott kitérülködés, (<i>over-sharing</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ① pénzügyi kockázatok – átverés (online csalások), becsapás ② adatbiztonsági kockázatok: felhasználó által megadott adatok; a tevékenységek adatnyomai; következtetett adatok (mesterséges intelligencia, prediktív elemzés, biometria) ③ szerzői jogok megsértése 	<ul style="list-style-type: none"> ① online médiamáveltség és digitális médianevelés hiánya ② generációs szakadékok ③ nem megfelelő digitális szülői mediáció
KAPCSOLAT KOMMUNIKÁCIÓ	<ul style="list-style-type: none"> ① online zaklatás bántalmazóként 	<ul style="list-style-type: none"> ① személyiséglopás 	<ul style="list-style-type: none"> ① kereskedelmi profilozási kockázatok 	<ul style="list-style-type: none"> ① szűrőbuborékjelenség ② visszhangkamra-jelenség

A mobiltelefonnal kapcsolatos visszaélések közül a trollkodást és az álprofilal való visszaélést emelték ki a résztvevő fiatalok. A trollkodás az online agresszió egy sajátos formája. Az online térben trollkodásnak nevezzük a szándékosan zavarkeltő, sokszor bántó kommunikációt. Hétköznapi szóhasználatban – a kutatásban szereplő gyerekek esetében is – elsősorban rossz szándékú „megviccelést”, átverést jelent. A trollkodás elsődleges célja a provokáció: erős érzelmek – például harag vagy félelem – keltése, mások bosszantása, szórakozásuk elrontása. Az internet azért kínál remek terepet a trollkodásra, mert sokszor anonim kommunikációt, kommentelést tesz lehetővé, így függ össze az álprofil fogalmával. A kutatásban részt vevő gyerekek számára az álprofilok létrehozása és az ezekkel folytatott „zavarkeltő” online tevékenység, a trollkodás összekapcsolódik.

Az álprofil, vagyis a nem a felhasználó saját nevében létrehozott, hanem más (fikatív vagy egy másik valós személyt) megszemélyesítő online profilok a közösségi média-platformokon a leginkább aggodalomra okot adó jelenség. Fő kockázata a személyes adatokkal való visszaélés, illetve különböző, az online profilok segítségével történő bűncselekmények megvalósítása; megfélemlítések, átverések, adatlopás (Meligy és

mtsai, 2017. 31–39.). Ezekkel kapcsolatosan a kutatás során felmerült például a drogterjesztésbe, prostitúcióba történő beszerzés is. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a fiatal felhasználók esetében a több online profil használata rendkívül gyakori, és célja nem elsősorban az átverések előkészítése. Az „alternatív” felhasználói fiókok sok esetben az egyéniség, személyiség, magánszféra védelmét, illetve az online világban különféle személyiségek, szerepek kipróbálásának lehetőségét rejtik a kamasz személyiségének fejlődése eredményeként. Az Instagram esetében az ilyen profiloknak külön neve is született; a Finstagram olyan intim, szűk körnek szóló, a magánszféra védelmének szempontjából biztonságos fiók, ahol nem cél a retusált, tökéletes fotók bemutatása. A kutatásban szereplő fiatalok álprofil-használatában sajátosan keveredik ez a kétfajta cél.

Ahogy mindkét foglalkozáson kiderült, szinte minden résztvevő legalább egy ún. „kamuprofillal” rendelkezik. Mátészalkán a többség általában 3 álprofil működtet. A megszólalók szerint a „jó kamuprofil” világos jellemzőkkel bír, azaz érdemes csekolni, mikori a regisztrációja (minél régebbi, annál megbízhatóbb), láthatók-e az ismerősei, egyidőben készültek-e a kirakott képei (ha igen, valószínűleg nem igazi profil), vannak-e közös ismerősök, ha igen, hány, és kik ők. Az elmesélések alapján elmondható, hogy az álprofilok létrehozása és az ezzel kapcsolatos visszaélés egyfajta stratégiai szerepjáték, virtuális valóság-szerű élmény, egy olyan mindenki számára hozzáférhető dolog, ami a napi szórakozást és izgalmat biztosítani tudja. Több résztvevő elmondta, hogy ellenkező nemű profilja is van, amit vicces „szívátásra” tud használni. Az egyik elmesélt esetben például egy fiú lányként vert át egy ismerős fiút: randira hívta a helyi vasútállomásra, a kamuprofilján keresztül, majd élőben nevette ki a hoppon maradt fiút.

Egy válaszadó megfogalmazása szerint a kamuprofilos trollkodás „olyan, mint a telefonbetyárkodás, heccből felhívunk valakit, elküldik valahova, de ha bemérik a telefont, akkor gond van”. A lányok esetében egyfajta biztonsági funkciót is ellát a kamuprofil. Több lány szerint sokkal biztonságosabb azon keresztül csetelni, főleg idegenekkel, mint kiadni magukat, saját valós identitásukat felfedve. A kamuprofilok témaköre kapcsán merült fel a kamuvideók jelensége is, amikor a TikTokon úgy osztanak meg videót, mintha saját készítésű lenne, miközben csak valahonnan letöltötték és tovább osztották.

Az interneten keresztüli bűntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogterítő hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelem, emberkereskedelem veszélye a foglalkozásokon visszatérő témaként jelent meg. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a megszólaló fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Különbség

---

Az interneten keresztüli bűntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogterítő hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelem, emberkereskedelem veszélye a foglalkozásokon visszatérő témaként jelent meg. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a megszólaló fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Különbség a két fókuszcsoportban csupán abban volt tapasztalható, hogy míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció témakörére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelem, szervkereskedelem veszélyét is éppoly valósnak vélték, mint a prostitúciós veszélyt a lányok esetében.

---

a két fókuszcsoportban csupán abban volt tapasztalható, hogy míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció témakörére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelem, szervkereskedelem veszélyét is éppoly valósnak vélték, mint a prostitúciós veszélyt a lányok esetében. Tudnak arról, hogy a közösségi oldalakon lehetnek álhírek, de a legtöbben még azt is könnyen el tudják képzelni, hogy valakit bármilyen okból elraboljanak és megöljenek. A mátészalkai foglalkozáson részt vevő fiatalok közül többen ezt egy konfliktus reális, hétköznapi végkifejletének tekintik, amelynek a másik irányú kimenete egyfajta beszerzés megtörténte lehet. A kistelepusi fiatalok esetében a drog mint vitaalap, mint cserekereskedelmi eszköz, mint ilyen jellegű konfliktusok eredője csak a foglalkozás elején, akkor sem nagy súllyal, jelent meg, azonban a pécsi esetben a droghoz való viszony a fiúk történetmesélésének az alapja volt. Mátészalkán ezt a funkciót sokkal inkább a cigaretta mint valuta töltötte be. (Pécsett a cigaretta csak nagyon „halványan” jelent meg az elbeszélésekben.) A pécsi lányok elbeszélése szerint a prostitúcióra való kényszerítés és az online ismerkedés két szorosan összefüggő dolog. Az ilyen típusú beszerzésnek, véleményük szerint, egy konkrét, jól leírható forgatókönyve van, amely a következő lépésekből áll: online kapcsolatfelvétel (ismerősnek jelölés) – udvarlás – képkérés – offline találkozó – szexuális/szerelmi kapcsolat létesítése – beszerzés. Véleményük szerint, a lányoknak legnagyobb mozgásteretüknek az algoritmusnak az elkerülésére a lépéssor legelején van. Azaz, ha gyanús számukra a visszajelölés kérése, ha nem egészen biztosak abban, hogy nem rossz szándékú megkeresés érkezett-e, akkor semmiképpen sem szabad visszajelölni az adott személyt. Elmondásuk szerint, ha Messengeren érkezik új üzenet, akkor bizonyos szavak árulkodóak lehetnek, s a vészcsengőnek be kellene kapcsolni a címzett félnél.

Zsarolással kapcsolatos esetekre nem tértek ki a beszélgetéseken, a személyiséglopás és a zsarolás összefüggéseit nem kívánták boncolgatni. Szintén visszahang nélkül maradt a véleménybuborék témaköre, nem érezték ezt saját magukra és közösségükre nézve fontos témának, úgy gondolták, őket ez a jelenség nem érinti. Igen gyorsan feldolgozott téma volt a testképzavar témaköre is, amely csak a bizonyos alkalmazásokban elérhető képfilterek kapcsán jött elő. Több megszólaló úgy gondolja, a filterek túlzott használata önbizalomromboló lehet. A filtrált képek hatására másnak látják magukat élőben, mint amilyenek valójában, de többen úgy vélik, ez a jelenség nem túl jellemző az otthonokban élőkre.

A mobiltelefonok biztonságnyújtó funkciója az a téma, ami mentén mások számára tanácsokat fogalmaztak meg mindkét helyszínen a fiatalok. Úgy vélik, ha valakit meg akarnak az utcán támadni, vagy észreveszi valaki, hogy követni kezdik, akkor érdemes elővenni a telefont és beszélgetést imitálni, veszély esetén segítséget lehet kérni ismerősöktől, illetve közvetlen veszély esetén a rendőrség értesítésére használni. Fontos, nagy biztonságérzetet nyújtó funkcióként nevezték meg a GPS bekapcsolását: kockázatos helyeken egyedül bolyongva érdemes használni ezt az alkalmazást, mert ha bármi történne, akkor a rendőrség számára is látható, megtalálható lesz az illető.

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok szocializációjában sok tekintetben nagyobb és más jellegű szerepet játszanak a digitális hálózatok (televízió, internet, mobiltelefon), mint a saját családjukban élő gyermekek többsége esetében⁹. Értékrendjüket, gondolkodási, életvezetési és cselekvési mintáikat, kapcsolati viszonyaikat, realitásérzéküket nagymértékben befolyásolja a digitális világ, miközben bizonytalanabb lelki és kapcsolati viszonyaik miatt kiszolgáltatottabbak a digitális kockázatoknak is. Egyfelől a digitális térben óhatatlanul felnagyítódnak a meglévő szociokulturális helyzetek és problémák, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a sok vonatkozásban hátrányos helyzetben élő fiatalok hagyományos – mindenkit érintő – digitális kockázatait halmozott módon érvényesülnek. Másfelől az itt élő fiatalok digitális térben megfigyelhetőek olyan speciális viszonyok, amelyek kiemelt figyelmet, megértést és beavatkozást igényelnek. Ennek

pozitív jellemzője az, hogy számukra a digitális eszközök (elsősorban a mobiltelefon) birtoklása autonómiájuk és biztonságuk alapvető meghatározója mint a „külvilággal” való kapcsolattartás eszköze, mint egy kevésbé frusztráló világgal való érintkezés lehetősége – ezért ez fokozott figyelmet és megértést igényel. Negatív jellemzője azonban az, hogy jóval összetettebbek és nagyobbak a digitális kockázataik: labilisabb önértékelésük, biztonsághiányuk és képzetlenségük miatt különösen kiszolgáltatottak a digitális média „alternatív valóságával” szemben – ami a fokozott figyelem mellett azt is jelenti, hogy a médiatudatosságra való nevelés számukra különösen ajánlatos. (Ennek kriminálisztikus jellemzője az, hogy a már említett hátrányaik miatt könnyebben kerülnek az erre szakosodott digitális hálózatok „bűvkörébe”, a digitális kapcsolatok révén könnyen válnak bűnelkövetővé és áldozattá [gyermekkereskedelem, prostitúció, drog stb.] – ami már a pedagógiai eszközökön túlmutató beavatkozásokat igényel.)

A felmérésből egyértelműen kiderült, hogy az internethasználattal kapcsolatos hiányosságok, kontrollzavar vonatkozásában a 15 éven aluliak esetén gyakoribbak a felmerülő nehézségek. A mintán belül 2 fő tartozik a „súlyosan problémás”, míg 5 fő a „problémás internethasználók” csoportjába. A súlyosan problémás gyerekek egyike sem idősebb 13 évesnél. A 15 évnél fiatalabb csoportba tartozók számára az internethasználatukból eredően sokkal inkább okoz nehézséget a napi fizikai szükségleteik (étkezés, tisztálkodás stb.) kielégítése, illetve az internethasználattal kapcsolatos gondolatok berögződése, mint az idősebbek esetén. Az adatok alapján viszont az is megállapítható, hogy a szorongás és az érzelmi labilitás tekintetében a lányok erősebben érintettek.

A digitális környezet élményszerűsége, intenzitása, ingergazdagsága a gyermekvédelmi szakellátásban élők beszűkült hétköznapi életéhez képest rendkívül ingergazdag; így magasabb elégedettség- és alacsonyabb frusztráció-szint kapcsolódik hozzá. Egyfelől megállapítható, hogy az gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok online médiahasználatára szorosan összefügg autonómia-törekvéseikkel, ami azt is jelenti, hogy az identitásuk formálásakor a médiából érkező hatások nagyobb szerepet játszanak, mint a vérségi családban felnövő fiatalok esetében. Ez az autonómia-törekvés azonban nemcsak pozitív önvédelem formájában jelenik meg (akár az interneten is), hanem alapvető digitális kockázatként is. Lényegében egyetlen általuk kontrollált értékük van, a testük fölött való rendelkezés. Így egyfelől jobban ki vannak téve a hagyományos digitális kockázatoknak (zaklatás, testképzavar, álprofilok), illetve a csábításnak (szexting). Ez tehát nem jelenti azt, hogy a digitális közegben jóval magasabb szintű autonómia-elégedettség és magasabb szintű kapcsolódás-elégedettség valósulna meg sajátos ellenkultúráként. Mindez jól látható volt az avatarok rajzolásából, illetve a különböző „álprofilok” gyakoriságából. A különböző jellegű traumatizáltságok és hátrányok a digitális környezetben ugyanúgy leképeződnek, mint az offline térben – sőt sok esetben fel is gyógyítódnak.

Másfelől a kutatásból az is valószínűsíthető, hogy az online világgal kapcsolatos tudás (az online kockázatokkal kapcsolatos ismeretek) bizonyos mértékben növeli a frusztráció (veszélyérzet, kiszolgáltatottság) szintjét: minél kevésbé tájékozott tehát a felhasználó, annál alacsonyabb a média világára vonatkozó frusztrációs szintje. Mindez komoly tanulság lehet a médiatudatosságra való nevelés vonatkozásában. Eszerint a média világára vonatkozó alacsony frusztráció-szint a digitális kockázatoknak való nagyobb kitettséget jelzi. Az edukációs tevékenység pedig bizonyos mértékben a frusztrációs szintet növelheti, amely ebben a csoportban amúgy is magas.

A lakásotthonban élők számára a mobiltelefon a külső világgal való kapcsolattartás fő eszköze, a közösségi lét kiemelt helyszíne, illetve a biztonság fő forrása. A mobiltelefonnal kapcsolatos visszaélések közül a trollkodás és az álprofil használata a leggyakoribb visszaélés. Az álprofilozás egyfajta stratégiai szerepjáték, egy olyan mindenki számára hozzáférhető „élmény”, ami részben az autonómiát, részben pedig a napi szórakozást és izgalmat biztosítja.

Saját telefon – kölcsöntelefon – közös használatú eszköz – internet-hozzáférés

Az általunk megkérdezett lakóotthoni gyerekek túlnyomó többségének nem áll rendelkezésre korlátlan digitális hozzáférés (saját mobiltelefon és mobilinternet) Jellemző azonban, hogy bármennyi idő áll rendelkezésükre (akár napi húsz perc, akár napi 6-7 óra), azt korlátlanul kihasználják. A vizsgálatban szereplők legkedveltebb online tevékenységei a filmnézés és a videójátékok. Fontos kiemelni azt is, milyen nagy szerepet játszik a (saját vagy kölcsön) mobiltelefon a családdal, a szülőkkel való kapcsolattartásban. Sok gyerek említette ezt a tevékenységet a három leggyakoribb médiahasználati tevékenység között. A saját telefon birtoklása nem köthető életkorhoz, a kicsiknek és nagyoknak egyforma arányban van vagy nincs telefonja. A gyerekek egy részénél jellemző az, hogy hol van, hol nincs saját telefonja, illetve az is, hogy természetesen és szívesen adják kölcsön egymásnak a telefonokat, és egyes nevelők is támogatják a gyerekeket akár tablethasználattal, akár előfizetéssel.

„Amióta benne vagyok benne a rendszerbe azóta 5 telefonom volt kb. Különböző történeteik vannak. Az egyiket ellopták, nem mondom nevet, hogy ki, de visszahozta, nem azt a telefont, hanem hozott egy másikat, de ugyan úgy jó volt, minden. Első. Sokáig használtam, sokat használtam, felforrósodott, szétromlott. Elromlott. Harmadik, elhagytam az egyik táborban. Ja és most lesz a negyedik. Akkor négy...” (13 éves pécsi fiú)

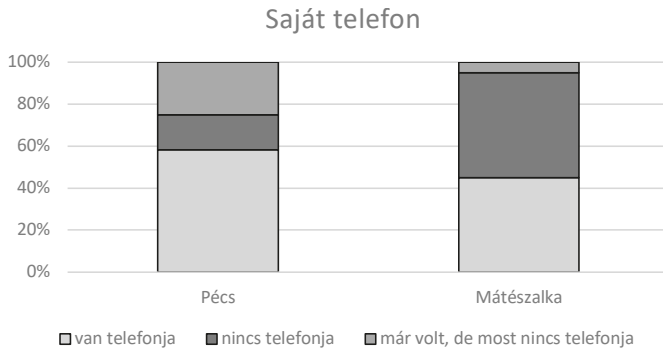
„A telefonomat, amit legutóbb vettem, vagy van, hogy a szüleim szoktak adni, meg vannak régi ismerőseim, akik szoktak nekem küldeni pénzt. Ők voltak az érdi, kecskeméti gyermekfelügyelők, akiktől kapok pénzt...” (16 éves pécsi fiú)

„Az egyik nevelő ide szokta adni a tablet-jét, amikor éjszakára jön, hogy játszak rajta egy keveset” (15 éves mátészalkai fiú)

„A barátom szokta ideadni a telefonját minden nap, körülbelül fél órára [...] A barátom telefonján hajnyírós videókat szoktam nézni.” (16 éves mátészalkai fiú)

„A barátom telefonját szoktam használni, körülbelül naponta 20 percre adja ide. Van lehetőségem önállóan használni a telefonját.” (12 éves mátészalkai fiú)

„Nincs saját telefonom. A barátom szokta ide adni a telefonját és azzal szoktam a csoport wifi-jét használva internetezni. Van lehetőségem magamba használni a telefont. Hamarosan szeretnék majd saját telefont venni az ösztöndíjból.” (16 éves mátészalkai lány)

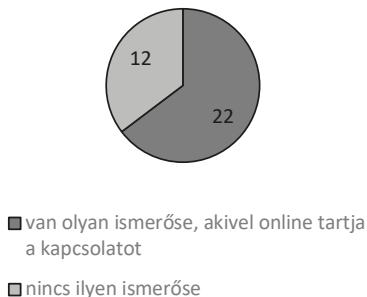

1. ábra. A válaszadó fiatalok telefonbirtoklása a lakóhelyük szerint (n = 34)

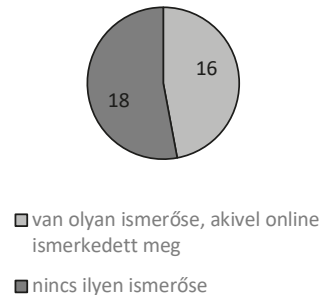
Az internethasználat elsősorban a lakóhelyen (esetleg az iskola) terében zajlik, a 16 saját mobiltelefonnal rendelkező gyerek közül hatnak van mobilinternet-előfizetése. A mobilinternet – saját eszköz kombinációja lehet nagyobb önállóságot, függetlenséget jelent, és folyamatos, akár 24 órás online kapcsolódást tesz lehetővé. Az interneten keresztül büntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogritű hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelem, emberkereskedelem a legnagyobb veszélyforrás a fiatalok szerint. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció veszélyére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelem, szervkereskedelem veszélyét is éppoly valósnak ítélik meg, mint a lányok esetében a prostitúcióvá válás kockázatát. A veszélyek ellensúlyozásának eszközeként a mobiltelefon tételeződik, amely, ha a fiatal számára rendelkezésre áll, akkor a súlyos (offline) esetekből való kiszabadulás esélye is megvan: „ha nálam a telefon, kevésbé félek.”

Online ismerkedés

A megkérdezettek nagyobb részének vannak olyan ismerősei, akikkel online tartja a kapcsolatot, és a megkérdezettek felének van olyan ismerőse, akit online ismert meg. Ezek jelentős részénél már megtörtént, vagy várható a személyes találkozás is. A kérdőívben a túlhazsnálat mellett az idegenekkel való kapcsolatfelvétel a másik vizsgált kockázati tényező.

2. ábra. Pécsi válaszadók száma online ismerősök megléte szerint

3. ábra. Mátészalkai válaszadók száma online ismerősök megléte szerint

Az eredményekből látható, hogy azok a gyerekek, akiknek van saját eszközük, használnak közösségimédia-plattformokat, és szinte mindegyikük ismerkedik online. Sajnos arról nem áll rendelkezésre elég információ, hogy milyen platformon történik ez a kapcsolatfelvétel (valószínűleg a legtöbbet használt Messengeren). Ezen a területen különösen fontos a gyerekek edukálása. Az online ismerkedők általában egy-egy olyan személyről számolnak be az interjúban, akivel személyesen is találkoztak vagy készülnek találkozni. Az interjúkból stratégiáik is kirajzolódnak.

„Dombóvárra járok suliba [...] írogatnak online és találkozgatunk [...] ismeretlen bejelöléseknél közös ismerőst keresek vagy, ha nincs törlöm. [...] volt már, hogy letiltottam külföldiek vagy férfiakat kéretlen ismerkedés esetén. A nagyszájúakat, akik ismeretlenül beszólnak nekem, így online. [...] Volt olyan is, hogy messzengeren kéretlenül hívogattak, de volt olyan is, hogy valakivel online ismerkedtünk meg és kiderült közel lakunk egymáshoz...” (17 éves pécsi fiú)

„Akit nem ismerek, annak nem szoktam írni. Van, akit visszajelölök, mert ismerem. Ha valaki bejelöl, akit nem ismerek, akkor nem jelölöm vissza...” (14 éves pécsi lány)

„Ha valakit nem ismerek, akkor eltávolítom. Nem privát a fiókom, volt olyan, hogy le kellett valakit tiltanom és olyan is, akit az engedélykérésekből tiltottam...” (12 éves pécsi lány)

„Egy olyan ismerősöm, akit online ismertem meg. Facebookon ismertem meg. Néha szoktunk is messzengeren beszélni. Barátként tekintek rá.” (15 éves fiú, Mátészalka)

Vannak olyan ismerőseim, akikkel online ismerkedtem meg. Nem tartom velük rendszeresen a kapcsolatot. Bejelöltek utána én visszajelöltem és utána írkáltunk. Terveztük, hogy találkozunk majd, de sose sikerült.” (12 éves fiú, Mátészalka)

„Először találoztam velük élőben. Táborba pl. Szintivel találoztam élőbe, a Leóval találoztam élőbe. [...] Jó, egy darab ismerősöm van, akivel nem találoztam, az unokatestvérem. Még pici voltam amikor náluk voltam. A Sanyival nem találoztam soha. Rengeteg ilyen ismerősöm van, huszonnégy, vagy talán több is, mint huszonnégy. Nagyon sok ismerősöm van, akivel beszélek élőben is, meg Facebookon is...” (11 éves lány, Pécs)

Az akciókutatás fontos tapasztalata a kisközösség, a kortárs csoport kiemelkedő szocializációs szerepének felismerése és értelmezése. Mindez természetesen önmagában nem jelentett újdonságot, de úgy gondoljuk, hogy nagyon fontos pedagógiai következményei vannak elsősorban a médianevelésre vonatkoztatva. A vizsgálatban részt vevők elsődleges médiatevékenysége a videónézés (elsősorban azért, mert ez az, amihez mindenki hozzáfér, akár van saját eszköze, akár nincs, és egy közösség létszáma sem korlátozza); elterjedt körökben néhány sokszereplős online játék; a közösségimédia-alkalmazásokat pedig főként a szüleikkel, barátaikkal való kapcsolattartásra használják. A vizsgált gyermekcsoportokban az interaktív (vagyis közösségimédia-használó és videójátékos) médiahasználók vannak a legtöbben, tehát a vizsgálati eredmények alapján elmondható, hogy sok gyerek rendkívül sokféle módon, sok különböző felületet, platformot használva van jelen az online világban.

Pedagógiai szempontból mindez azt jelenti, hogy a fiataloknak egyénileg a személyiségfejlesztéssel (önbizalom, önértékelés) összekapcsolt médianevelésre van szüksége, ugyanakkor a médiatudatosságra való nevelést nagyjából csoportos formában érdemes szervezni – például a netmentor program logikájában. Mindez a médiakockázatok és veszélyek esetében is érvényes: a fiatalokra leselkedő veszélyek is többnyire a kortárs csoport közreműködésével érvényesülnek. A hagyományos értelemben vett digitális kockázatokat (zaklatás, testképzavar stb.) legfőképpen a kisebb – 15 év alatti – fiatalok esetében lehetett megfigyelni: a felmérés során ebben a korosztályban találtunk komoly problémásnak tekinthető internethasználókat. Ebben az esetben az valószínűsíthető, hogy a digitális világ rohamos terjedése miatt ők már nagyon korai életkorban kerültek kapcsolatba olyan médiaszövegekkel (erőszak, pornográfia stb.), amelyek földolgozására még nem voltak eléggé érettek.

Ez a tapasztalat nagymértékben megerősíti azt a pedagógiai igényt, hogy a fiatalok médianevelését a jelenleginél jóval korábban, tíz éves életkor alatt kell megkezdeni. Ez komolyan fölveti a nevelőszülők digitális képzésének fontosságát, mivel a gyermekvédelmi szakellátásban élő kisebb életkorú fiatalok többsége nevelőszülőknél él. A 15 évnél idősebb fiatalok persze nyilván nincsenek sokkal könnyebb helyzetben ezen a téren, de a problémáik bizonyos mértékben más jellegűek. Elmondható, hogy már otthonosabban mozognak a digitális térben, ami azt is jelenti, hogy felmérésünk látószögében a digitális térben kevésbé tűnnek problémásnak, de egy más típusú felmérés könnyűszerrel kimutatná nehézségeiket. Úgy tűnik, az internet sajátos párhuzamos valóságként működik számukra, ami többnyire láthatatlan a nevelők számára: sajátos „tolvajnyelv” jelent meg a drámajátékok során, illetve sajátos összefüggések, törvényszerűségek és interakciók váltak nyilvánvalóvá. Mindez legfőképpen a kriminalizációval való közvetlen érintkezés miatt jelent már komoly veszélyt, a cigaretta – alkohol – telefon – drog – prostitúció egyenesvonalú tengely mentén. A nevelők egyöntetű elmondása szerint ebből a szempontból látványos különbségek vannak a lányok és a fiúk viszonylatában, amelynek a digitális következményeit érdemes volna a jelenleginél komolyabban venni. Mivel a lányok eleve korábban érnek, mint a fiúk – szociális értelemben már párkapcsolatra, családalapításra is jóval alkalmasabbak –, ezért úgy tűnik, hogy komolyabb konfliktusok vannak a lakásotthonokban (a több nyitott lehetőség – szökés, prostitúció – miatt nagyobb az autonómiaörekvésük), amelyek a digitális térben is lecsapódnak.

A kutatás fő tanulságai

Az akciókutatás legfőbb módszertani eredménye az, hogy olyan komplex kvalitatív vizsgálati módszert dolgozott ki és valósított meg, amely révén bepillantás nyerhető egy eddig nagyjából rejtett életvilágba, amelyekbe pedagógiai (preventív) okokból mégis szerencsés volna betekinteni: a fiatalok digitális aktivitása amúgy is többnyire ismeretlen terület a szülők és a nevelők előtt; ebben az esetben pedig a roppant szigorú személyiségvédelmi előírások (GDPR) korlátozzák a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok digitális tevékenységének közvetlen felmérését.

Az akciókutatás legfőbb nevelépszichológiai eredménye az, hogy szervesen összekapcsolja az állami gondoskodásban élő fiatalok traumatizált léthelyzetét és digitális aktivitását. Az önértékelés mértéke a problémás internethasználat vonatkozásában kulcsfontossággal bír. Más szóval: minél magasabb az önértékelés, annál kevésbé jelenik meg a problémás internethasználat.

Munkánk fontos üzenete, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó nevelőszülők és nevelők nincsenek felkészítve arra, hogy kontrollálják a fiatalok médiahasználati szokásait, és szakszerű hozzáértéssel neveljék őket. Ennek mértéke és tételes jellemzői

ugyan ebből a kutatásból nem derülhettek ki – ez további célzott kutatásokat igényel –, de nyilvánvaló, hogy a mindenütt jellemző generációs szakadékok itt is nagymértékben érvényesülnek. Ugyanakkor már ebből a felmérésből is egyértelműen kiderül, hogy ebben a sajátos léthelyzetben – a fiatalok autonómia-igénye miatt – az itt létrejövő generációs szakadékok adott esetben nagyobbak lehetnek, mint a vérségi családban élők esetében. Mivel a lakásotthonokban többnyire már az idősebb fiatalok – a „javában kamaszodók” – élnek, ezért itt ez a generációs probléma hatványozottabban jelenik meg. A nevelőknek itt sokkal több segítségre volna szüksége. Az intézményi digitális szabályok (protokollok) ugyanis a tapasztalataink szerint roppant esetlegesek és többnyire elavultak. Ahogy a családok többségében sincsenek felkészítve a szülők a folyamatos digitális kultúra- és generációváltásra, úgy az otthonokban dolgozó nevelők, illetve a nevelőszülők is egyre inkább elszakadnak ezen a téren gondozójaitól. A gondozottak és a nevelők közötti digitális szakadék ebben az esetben nagymértékben növeli a fiatalokra leselkedő digitális kockázatokat. Az internetes portálok és hálózatok ugyanis olyan külső „alternatív valóságot” kínálnak a diákoknak, amely ellenőrzés (kapcsolat) nélkül ezeket a fiatalokat óhatatlanul kriminalizálhatja és/vagy viktimizálhatja.

Irodalom

- Barabási Albert-László (2016), *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri.
- Bethlenfalvy Ádám (2020). *Dráma a tanteremben*. KRE – L'Harmattan.
- Burns, T. & Gottschalk, F. (2019, szerk.). *Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age. Educational Research and Innovation*. OECD Publishing. DOI: [10.1787/b7f33425-en](https://doi.org/10.1787/b7f33425-en)
- Demetrovics, Z., Urbán, R., Nagygyörgy, K., Farkas, J., Zilahy, D., Mervó, B., Reindl, A., Ágoston, C., Kertész, A. & Harmath, E. (2011). Why do you play? The development of the motives for online gaming questionnaire (MOGQ). *Behavior Research Methods*, 43(3), 814–825. DOI: [10.3758/s13428-011-0091-y](https://doi.org/10.3758/s13428-011-0091-y)
- Halász Gábor & Fazekas Ágnes (2020). *A tudás keletkezése. Pedagógiai kalandozás három kontinensen*. Gondolat Kiadó.
- Király Orsolya (2015). *A játékmotivációk mediálós szerepe a pszichiátriai tünetek és a problémás online-játék-használat között*. II. Országos Alkalmazott Pszichológiai PhD Hallgatói Konferencia, Károli Gáspár Egyetem.
- Kothencz János (2020). *Róluk... értük... I-II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok szociológiája. Országos kutatás az „állami gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok” körében*. Szeged-Csanád Egyházmegye Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Országos Katolikus Egyházi Módszertani Intézménye.
- Meligy, A. M., Ibrahim, H. M. & Tork, M. (2017). Identity Verification Mechanism for Detecting Fake Profiles in Online Social Networks. *International Journal of Computer Network and Information Security*, 9. DOI: [10.5815/ijcnis.2017.01.04](https://doi.org/10.5815/ijcnis.2017.01.04)

Jegyzetek

- ¹ KSH: 2.5.9.1.: *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok (2010–2019)*. Letöltés helye és ideje: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html?lang=hu, 2022. 01. 14.
- ² Nevelőszülő: A szakszolgálat kijelölése alapján a gondozott gyermek számára a nevelőszülő saját háztartásában biztosítja az egyéni gondozási-nevelési tervnek megfelelően az ellátást. A nevelőszülő elősegíti, hogy a gondozott gyermek sikeresen visszaileshessen vérszerinti családjába, illetve örökbefogadó családjába beilleszkedjen.
- ³ Gyermekotthon: A gyermekotthon bentlakásos 12-48 fő ellátására szerveződő intézmény, amely a gondozott gyermekek számára alaptévként biztosítja az otthonot nyújtó ellátást, a fiatal felnőttek számára pedig utógondozói ellátást biztosít. A gyermekotthonokban a gyermekek csoportokban élnek, egy csoport létszáma maximum 12 fő lehet. A gondozást-nevelést szakképzett nevelő(k)ből, gyermekfelügyelőkből és gyermekvédelmi asszisztensekből álló munkacsoport biztosítja. Rajtuk kívül minden gyermekotthonban működik család gondozó-utógondozó; pszichológus és fejlesztő pedagógus is. Lakásotthoni ellátás: A gyermekotthon

sajátos formája a lakásothon, amely legfeljebb 12 gyermek részére nyújt ellátást önálló lakásban vagy családi házban, családi körülményeket biztosítva. A lakásothonokban kialakított csoportgazdálkodás pedagógiai célja a családi háztartás vezetésének modellezése annak érdekében, hogy a gondozott gyermek képessé váljon saját háztartás vezetésére. A lakásothoni csoportokban általában 6 munkatársból álló nevelői team foglalkozik az ott elhelyezett gyerekekkel.

- ⁴ Letöltés helye és ideje: https://www.ksh.hu/osap_2018_evi_eves_adatgyujtesek_kerdoivei, 2021. 01.18.
- ⁵ A kötet vizsgálati anyagaiból legfőképpen a következő elemekre építünk: bizalom-bizalmatlanság, interperszonális kapcsolatok, nehéz életesemények, kiszolgáltatottság, normák és értékek, szabálykövetés, vezérfonalak, önrendelkezés (autonómia), a teljesítményhez való viszony, jövőkép.
- ⁶ A színházi nevelés és a drámapedagógia alapvetően fiktív helyzetek cselekvő vizsgálatára épít. A fikció a résztvevők védettségét hivatott szolgálni, míg a vizsgált konkrét helyzet lehetővé teszi, hogy a résztvevők gondolatait, élményeit konkrét történések kapcsán fejtsék ki, elemezzék egy szakértő facilitátor segítségével, csoportosan (bővebben ld. Bethlenfalvy, 2020. 16.).
- ⁷ A lenti táblázatban pirossal kiemelve a vitaszínházba bevont témák.
- ⁸ A részt vevő fiatalok többsége a vitaszínház pillanatában is rendelkezett saját mobiltelefonnal, voltak olyan résztvevők, akiknek épp abban az időszakban nem volt telefonja (mert összetört, elromlott, csere alatt áll, eladta), és csak kishányaduk mondta azt, hogy tartósan nincs telefonja (ők inkább a mátészalkai csoportból kerültek ki).
- ⁹ A családban élő fiatalokkal való összehasonlítás alapját a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia (DGYS) korábbi kutatásai adják: Letöltés helye és ideje: <https://digitalisgyermekvedelem.hu/>, 2022. 02. 20. Ugyanakkor fontos rögzíteni, hogy a roppant kismintás pilot felmérés tanulságai nem sommás megállapításokat vagy ítéleteket jelentenek, sokkal inkább irányokat jelölnek ki a további részletesebb kutatások számára.

Absztrakt

A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő pilot-akciókutatás elem alapvető célja az, hogy megismerje a gyermekvédelmi szakellátás keretében szocializálódó fiatalok digitális médiahasználatát és az ehhez kapcsolódó kockázati kitettségét edukációs programok és egyéb beavatkozások adekvát fókuszainak kialakítása érdekében.

Jakab György¹ – Patai Rita²

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² Közép-Pesti Tankerület

Profil és profilalkotás a digitális életvilágban

„Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat...”
(József Attila: Levegőt!)

„Az emberi civilizáció az oktatás és a katasztrófa versenyfutása”
(H. G. Wells)

A digitális profilalkotás módszerét egyre több területen alkalmazzák a gazdasági és a politikai életben. A közvetlen pedagógiai gyakorlatban azonban viszonylag újdonságnak számít, ezért úgy gondoltuk, hogy az általunk kidolgozott profilozási gyakorlat bemutatása előtt érdemes fölvezetni ennek általános kereteit és jellemzőit

A profilalkotás hagyománya

Pszichológiai személyiség típusok, profilok és perszónák

Az egyéni személyiségjegyek és közösségi jellemzők megrajzolása és tipizálása nem újkeletű dolog a közgondolkodásban, illetve a tudományos életben. Pozitív és negatív előítéletek formájában segít megérteni az emberek (önmagunk és mások) gondolkodás- és viselkedésmódját, illetve segít abban, hogy jól kezelhető egységekbe rendezzük a valamilyen okból hasonlóknak gondolt embereket, és ezáltal tegyük láthatóvá szerepeiket és viszonyaikat. Az asztrológia által készített horoszkópok, a fiziognómia (arcvonalás) által kidolgozott személyiségképletek, vagy éppen a ma is divatos nemzetkaraktérologiák mind ezt a célt szolgálták és szolgálják. A mai értelemben vett tudományos igényű profilozás eredete a különböző pszichológiai személyiség típusok elkülönítésére vezethető vissza. Az első ilyen jellegű fennmaradt leírás a görög származású római orvos, Galénosz (i. sz. 129–216) nevéhez fűződik, aki úgy vélte, hogy az emberek alapvetően négy kategóriába sorolhatók: szangvinikus, kolerikus, flegmatikus vagy melankolikus. A sokoldalúan leírt típusokat Galénosz még szorosan összekapcsolta a különböző testnedvek működésével, illetve az őselemekkel is (Carver és Scheier, 2003). A számos modern tipologizálási program talán legismertebb képviselői a Carl Gustav Jung által leírt úgynevezett *perszónák* (Jacobi, 2009), amelyek társadalmi szerepeinket jelenítik meg, vagy a szintén általa megrajzolt úgynevezett archetípusok, amelyek az emberi nem közös mintázatát hordozzák (Jung, 1947). Érdemes megemlíteni még a Szondi Lipót által kidolgozott úgynevezett ösztönprofilokat (Benedek, 1987),

amelyek mindmáig fontos értelmezési és viszonyítási keretet adnak a pszichológiai diagnosztika számára.

Profilalkotás a kriminalisztikában

A profilozás másik nagy területe a kriminalisztika lett, ahol jóval komplexebb modellek születnek (Alföldi, 2012; Lehoczki, 2014). A rendőri munkában ugyanis komoly segítséget jelentett, hogy a hasonló jellegű ismétlődő bűnesetek felderítéséhez szociológiailag és pszichológiailag is megalapozott személyiség típusokat, fantomképeket tudtak társítani: a „Kit keresünk?” kérdés helyébe a „Milyen személyiség típusú embert keressünk?” kérdés lépett. A kriminalisztikában ma már széles körben elterjedt mind az esetleges áldozatok, mind pedig az elkövetők ilyen jellegű profilozása¹, amelynek ismerete témánk – például online zaklatás – szempontjából is roppant releváns lehet a későbbiekben².

A perszóna-módszer alkalmazása a tervezői gondolkodásban (dizájn-gondolkodás)

Az elmúlt évtizedekben egyre több területen népszerűvé váló úgynevezett tervezői gondolkodás legfőbb sajátossága az, hogy a felhasználó igényeiből és nézőpontjából kiindulva rugalmasan, kreatív módszereket használva keresi a megoldást a különböző problémákra. Legfőbb újdonsága az, hogy míg a hagyományos mérnöki és pedagógiai tervezés középpontjában egy előre szigorúan meghatározott cél és egy azt lineárisan lebontó technológiai leírás áll, addig itt a megrendelő személyére szabottan igyekeznek megtervezni a folyamatokat. A kétféle gondolkodásmód különbségének megértéséhez érdemes az építészek és lakberendezők munkájára gondolni. Ahhoz, hogy kényelmes és „otthonos” lakásokat építsenek, nem elegendő, ha csupán szakmájuk alapvető technológiai sajátosságait ismerik a rajzasztaloknál. Legalább ennyire fontos, hogy megismerkedjenek a leendő lakók személyiségével, élet- és gondolkodásmódjával, illetve, hogy rugalmasan és kreatív módon alkalmazkodjanak az ő igényeikhez. A dizájn-gondolkodás komoly lendületet adott a hagyományos tömegiskolai rendszerrel elégedetlen pedagógusok számára is (MacGilchrist és mtsai, 2011; Robinson és Aronica, 2018). A korábban csak az úgynevezett alternatív iskolákban meghirdetett gyermekközpontú oktatás ugyanis egyre népszerűbbé válik a központi tantervek lebontására és a tanítás technológiájára koncentrált tananyagcentrikus tömegiskolai rendszerrel szemben. Ezen a területen is mind elfogadottabbá válik az, hogy a diákok szociokulturális háttérének és motivációs bázisának ismerete nélkül nem lehet igazán eredményesen tanítani. A dizájn-gondolkodás egyik leggyakrabban használt módszere a perszónaalkotás, amely hatékonyan érvényesíti a szemlélet emberközpontúságát. A módszer lényege, hogy a tipikus vagy konkrét felhasználót, illetve felhasználói csoportokat valós személyként (nem, kor élettörténet; igények, motivációk, szükségletek) képzeletben el, így olyan terméket vagy szolgáltatást nyújthat, amely valóban a célcsoport – például a gyermekek (Antle, 2008) – igényeit elégíti ki. A perszóna megalkotását természetesen alapos kutatás, a célcsoport szegmentálása, illetve az adott személy közvetlen megismerése előzi meg (Gergely és Révész, 2021).

A profilalkotás a hagyományos iskolai gyakorlatban

Az egyes személyekre, csoportokra vonatkozó profilalkotás a pedagógiai elméletben és gyakorlatban sem ismeretlen: a „skatulyázás” nemcsak a diákok, tanárok, hanem az egyes intézmények esetében is jól megfigyelhető. Ezek a típusok sem csupán a jól ismert tanulmányi rangsorokra, fokokra és elvárt „érdem”-jegyekre korlátozódnak, hanem jóval komplexebb módon valósulnak meg: gondoljunk csak a Karinthy Frigyes által

megformált tanárfigurákra, vagy a „Jó tanuló” és „Rossz tanuló” alakjaira. A pedagógiai profilalkotás egyik alapvető sajátossága az, hogy természetes (legitim) módon történő adatgyűjtésre épül. A diákok előmenetele nyomán folyamatosan gyűlnek és rögzülnek az információk a különböző naplókban, statisztikákban³ és a tanárok fejében. A diákprofilok alapját a tantárgyi értékelések és a sokféle személyiségvonást tartalmazó magatartás- és szorgalomjegyek adják, de számtalan informálisan érkező tanári tudás és tapasztalat is segít a tanulók tipizálásában. Ezek az általános diáktípusok, vagy éppen roppant személyes arcélek természetük szerint alapvetően a pedagógiai célok és tantervek hatékony érvényesítését szolgálják. A formális értékelések fontos visszajelzést küldenek a diákoknak és a szülőknek, az informális értékelések és biztatások pedig segítik a tanítás-tanulás eredményességét, formálják a diákok identitását és egymás közötti kapcsolatait⁴.

A digitális életvilág jellemzői

A digitális életvilág fogalma

A *digitális életvilág* fogalma (Susskind, 2021) olyan társadalomra utal, amelyben az ember és a gép (a digitális technológia) integrálódik eddig soha nem látott egységes hálózatba. Susskind három olyan elemet emel ki, amelyek a jelen és a közeljövő technológiai társadalmát meghatározzák:

- Az „egyre több mindere képes komplex rendszerek”, vagyis a mesterséges intelligencia (elsősorban a gépi tanulás) térhódítása.
- Az „egyre inkább integrált technológia”, vagyis az online és az offline „világ”, sőt a technológia és az emberi test összeolvadása a viselkedésünket folyamatosan monitorozó és befolyásoló eszközökkel, valamint a kiterjesztett virtuális valóság alkalmazásával.
- Az „egyre inkább számszerűsített társadalom”, vagyis az okoseszközök által gyűjtött hatalmas mennyiségű adat (*big data*) összekapcsolódása.

Mindez egyrészt azt jelenti, hogy a biológiai és technológiai elemek szerves összekapcsolásával sajátosan új ember-gép viszonylatok („kibernetikus organizmusok”: kiborgok) alakulnak ki: például emberi aggyal irányított robotok, emberekbe ültetett gépi szabályozók (művégtagok, mikrochip a fejben stb.). Ennek nyomán egyre inkább elbizonytalanodnak a határok az ember és a gép között, ami az ember, illetve „emberi” fogalmának elmosódásához, az úgynevezett transzhumanizmus vagy poszthumanizmus problémájának megjelenéséhez is vezet (Horváth és mtsai, 2019). Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az ember sok tekintetben ki lesz szolgáltatva az általa létrehozott, ám egyre inkább átláthatatlan gépi technológiának, hiszen az automatikusan tanuló „intelligens” gépek jóval gyorsabban és hatékonyabban tudnak majd elvégezni olyan tevékenységeket, amelyeket korábban kizárólag emberek végeztek. A hagyományos technológiai munkamegosztás során a tervező és programozó ember előre megtervezte a gép algoritmusát és folyamatosan követte tevékenységét. A digitális életvilágban ezzel szemben a gépi program képes önmagától megtalálni a leghatékonyabb döntéseket az adott funkcióknak megfelelően. Fontos korszakhatár volt ebből a szempontból az ezredfordulón az az esemény, amely során a hatalmas sakkadatbázissal rendelkező Deep Blue elnevezésű sakkszámítógép legyőzte az éppen regnáló sakkvilágbajnokot, Garri Kaszparovot. Néhány évvel később a sakknál jóval bonyolultabb gó játékokban is megtörtént az ember „trónfosztása”, ami a továbblépés irányát is megmutatta. Itt ugyanis a programozók már nem a legjobb emberi játszmákat kódolták be a számítógépbe, amely ezeket elemezve hozta meg a legjobb döntéseket, hanem úgy programozták, hogy önmaga találja meg a nyerő lépéseket a legjobb

emberi játékos szemben. A játékokon túl a mesterséges intelligencia egyre inkább életünk szerves részévé fog válni a közeljövőben (Csepeli, 2020). Ennek látványos példája (Somkutas és Kóhidi, 2017) az önvezető autó, amely óriási adatmennyiség (időjárás, útviszonyok, közlekedési táblák, forgalmi viszonyok stb.) egyidejű feldolgozása mellett képes önálló döntéseket hozni az út során. Nyilvánvaló, hogy ezt előre nem lehet beprogramozni. A biztonságot már a gép öntanuló vezérlése adja, amely sok tekintetben hatékonyabb döntéseket tud hozni, mint az ember, hiszen nagyságrendekkel több információ birtokában tud dönteni. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy az utas (már nem is vezető) ki is van szolgáltatva a gép által automatikusan meghozott döntéseknek. Ez pedig már nem a távoli jövő, hanem napjaink valósága. Az úgynevezett okosórától az okos háztartási eszközökön át az okos városokig egyre nagyobb számú érzékelő vesz bennünket körbe, amelyek adatbázisokba rendezik a rólunk és környezetünkől kapott információkat, és automatikusan szervezik és formálják életünket: diagnózisokat felállítva jelzik egészségi állapotunkat, működtetik háztartásunkat és közösségi tereinket.

A digitális életvilág kockázatai

Az emberi tevékenység és a digitális technológia, a mesterséges intelligencia és a biotechnológia ilyen jellegű szerves összekapcsolódása természetesen számtalan előnyös lehetőséget ígér, miközben persze azt is tudjuk, hogy – mint minden, ember által készített eszköz – számtalan veszélyt és kockázatot is hordoz (Harari, 2018). Legfőképpen azt, hogy egyre inkább ki vagyunk szolgáltatva a nálunk sok tekintetben hatékonyabban működő digitális technológiának.

Napjainkban válik ugyanis igazán nyilvánvalóvá, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad. Életünk egyre több területe bontható le jól strukturált adathalmazokra, amelyeket az egyre növekvő digitális eszközök és hálózatok képesek sokféleképpen kezelni és különböző célok mentén feldolgozni. A Cambridge-i Egyetem Pszichometria Központjában például kidolgoztak egy rendkívül hatékony és gyors módszert, amellyel egy ember vagy egy embercsoport jellemzői a különböző adatokból nagy pontossággal kielemezhetők (Kosinski, 2013). A vizsgált személyek először egy úgynevezett pszichometriai kérdőívet (*Big Five*) töltöttek ki, majd pedig megosztották a kutatókkal a Facebook-profiljuk adatait. A személyiségtesztet a Facebook-profilokkal összekapcsolva rendkívül megbízható következtetéseket lehetett levonni az adott személyre vonatkozóan. A kutatás vezetője szerint nagyjából ötven like alapján 95%-os pontossággal megállapítható volt a felhasználó bőrszíne, 88%-os pontossággal a szexuális orientációja és 85%-os pontossággal az, hogy melyik pártra fog szavazni. Száz-százötven like alapján pedig több adatot és összefüggést tudtak mondani a felhasználóról, mint a barátai és a szülei. Ennek a módszernek a legfőbb újdonsága az volt, hogy az így kapott személyiségprofilok révén nemcsak múltbeli tevékenységekre vonatkozóan lehetett ismereteket nyerni, hanem a jövőbeli cselekedeteket és döntéseket is jó hatásfokkal lehetett előre jelezni – ami a szabad akaratra, illetve a manipulálhatóságra vonatkozóan vet fel komoly filozófiai problémákat.

Az ezredforduló utáni digitális adatgyűjtés azonban már nemcsak a hagyományos értelemben vett azonosításra irányul. Napjaink adatbázisainak működtetőit ugyanis többnyire már nem az emberek személyisége érdekli, hanem a különböző célú felhasználhatósága. A digitális életvilág gazdasági és politikai nyersanyaga – az „új szén”, amelyet „bányászni” lehet (Mayer-Schönberger és Cukier, 2014. 134.) – a különböző típusú digitális felhasználóktól és felhasználókról gyűjtött információ. Az interneten áramló adatö-zön szűrése és szisztematikus feldolgozása révén az általunk megosztott és rólunk szóló online tartalmak sajátos módon áruvá válnak, amelyeket ugyanúgy adnak és vesznek a szolgáltatók, mint bármely piaci portékát. Ráadásul erről és ennek módjáról valójában

nem is tudnak az internetes felhasználók. Önrendelkezésünk az online térben ugyanis nagyon korlátozott. Például a rám vonatkozó adathalmazokból a piaci, adóhatósági vagy hitelintézeti elemző program csak azt vizsgálja, hogy meg szoktam-e fizetni a tartozásaimat, illetve, hogy mennyire vagyok rávehető egy újabb vásárlásra vagy hitelfelvételre egy célzott reklám révén; a belügyi program csupán azt vizsgálja, hogy mennyire kapcsolodom deviáns emberekhez, illetve mennyire valószínű, hogy majd bűncselekményt fogok elkövetni. Ugyanezek a kockázatok jelentkeznek a kifejezetten gyerekekre vonatkozó adatalapú mérések esetében is: a mesterséges intelligencia eldöntheti egy gyermek sorsát, ha „tehetségtelennek” vagy „deviánsnak” címkézi (Stephen-Davidowitz, 2019).

Az információbirtoklás varázsvilága

Mindez sok szempontból átalakítja a társadalmi és politikai viszonyokat is, hiszen egyre inkább az információkhoz való hozzájutás válik a hatalom – a kiszolgáltatottság és az uralom – alapjává. A digitális adatbázisok birtoklása és célirányos működtetése várhatóan négy nagyobb területet érint majd: a digitális kódok által alkalmazott kényszer, folyamatos megfigyelést, az információk tematikus szűrését, alternatív valóságok létrehozásával megvalósított elbizonytalanítást és félelemkeltést. Könnyű belátni, hogy a digitális rendszerek programozói és működtetői kényszeríteni tudnak bennünket bizonyos típusú döntések meghozatalára, illetve elviselésére. A digitális technológia ugyanis automatikus döntéseket hoz majd a fejünk fölött: jobb esetben például az önvezető autók nem engednek meg a közlekedési szabályok átlépését; rosszabb esetben pedig különböző digitális kódok révén kérlelhetetlenül kitiltanak bennünket olyan területekről, ahol korábban illetékesnek gondoltuk magunkat. Legalább ennyire ellentmondásos helyzetet teremt az is, hogy a rólunk gyűjtött adatok révén folyamatosan megfigyelhetőek, ellenőrizhetőek és fegyelmezhetőek vagyunk a hálózatok működtetői számára.

Ez jobb esetben biztonságot jelent – gondoljunk csak az okosórák egészségügyi jelzéseire vagy az arcfelismerő utcai térfigyelő kamerák rendszerére –, rosszabb esetben azonban valóságos orwelli disztópiát, ahol a Nagy Testvér, illetve a neki alárendelt Gondolatrendőrség állandóan megfigyelés alatt tart bennünket. Ráadásul

A digitális adatbázisok birtoklása és célirányos működtetése várhatóan négy nagyobb területet érint majd: a digitális kódok által alkalmazott kényszer, folyamatos megfigyelést, az információk tematikus szűrését, alternatív valóságok létrehozásával megvalósított elbizonytalanítást és félelemkeltést. Könnyű belátni, hogy a digitális rendszerek programozói és működtetői kényszeríteni tudnak bennünket bizonyos típusú döntések meghozatalára, illetve elviselésére. A digitális technológia ugyanis automatikus döntéseket hoz majd a fejünk fölött: jobb esetben például az önvezető autók nem engednek meg a közlekedési szabályok átlépését; rosszabb esetben pedig különböző digitális kódok révén kérlelhetetlenül kitiltanak bennünket olyan területekről, ahol korábban illetékesnek gondoltuk magunkat. Legalább ennyire ellentmondásos helyzetet teremt az is, hogy a rólunk gyűjtött adatok révén folyamatosan megfigyelhetőek, ellenőrizhetőek és fegyelmezhetőek vagyunk a hálózatok működtetői számára.

erről többnyire nincs is tudomásunk, így védekezni sem tudunk ellene. A digitális megfigyelés, illetve megfigyelhetőség több szempontból is korlátozhatja autonómiánkat és szabadságunkat, hiszen a magánszféránkról is felhalmozott, bármikor visszakereshető adathalmaz révén viselkedésünk kategorizálhatóvá és megjósolhatóvá válik (Bajomi-Lázár, 2006). Ezeket a kockázatokat tovább növeli az a jól ismert tapasztalat, hogy a szolgáltatók – a mesterséges intelligencia automatikus döntései nyomán – folyamatosan szűrik, személyre szólóvá formálják az információk áramlását. Így az interneten hozzánk érkező információk sokféle okból – politikai cenzúra, gazdasági marketing, speciális személyes érdeklődés és vélemény kiszolgálása – erősen szelektáltak, ami lényegében azt eredményezi, hogy bezárnak bennünket számunkra preformált hírközösségekbe, információs szűrőbuborékokba és a véleményünket folyamatosan megerősítő úgynevezett visszhangkamrákba (Vincze, 2019).

Szorosan ehhez tartozik az is, hogy az ilyen jellegű szűrések révén sajátos, egymással nem érintkező párhuzamos valóságok és virtuális világok alakulnak ki a digitális térben, ami óhatatlanul elbizonytalanítja a tények és értékek, igazságok és vélemények megszozott rendjét. A sokféle csatornából felénk áramló információözönben úgy járunk, mint akinek a kezében több, egyszerre sokfelé mutató iránytű van, így végső soron már nem tudjuk eldönteni, hogy melyik az „igazi valóság”, melyik is a számunkra helyes irány. Mindez átláthatatlan és félelemteli világot eredményez, amely lerombolja a korábbi akadémikus tekintélyeket (a tudományt, az iskolát), és tág teret enged a különböző álhíreknek és a digitális manipulációknak. Úgy tűnik, hogy a digitális életvilágban már egyre kevésbé érvényesül a felvilágosodás utáni pozitivisták optimizmusa, amely úgy gondolta, hogy a világ racionálisan megismerhető és „varázstalanítható” (Weber, 1995. 22.). Úgy tűnik, egyre inkább olyan varázsvilágban élünk, amelyben már nem látunk bele a rólunk automatikus döntéseket hozó gépek „fekete dobozába.”

Profilok és avatárok a Metaverzum varázsvilágában

Úgy tűnik, hogy a digitális kultúra rohamos terjedése révén az emberiség évezredek vágyai valósulhatnak meg (Almási, 2019). A korábban egységes rendszernek tételezett világegyetem (Univerzum) elgondolása mellett megjelent a Metaverzum⁵ világa, amely lényegében végtelen számú párhuzamos valóság létrehozásának lehetőségét jelenti. A Metaverzum egy háromdimenziós online közösségi tér, melyben a felhasználók a fizikai valósághoz hasonlóan, de annál jóval gazdagabb lehetőségekkel élhetik életüket. Ez azt jelenti, mintha az eddigi számítógépes világba közvetlenül bele tudnánk lépni, és ott személyes digitális kivetülésünk, avatárunk⁶ révén mozognánk a képernyőn: dolgoznánk, tanulnánk, vásárolnánk, sportolnánk, utaznánk, kulturális eseményekre járnánk, találkoznánk és beszélgetnénk a barátainkkal, és végtelen mennyiségű olyan tevékenységet folytathatnánk, amelyet hús-vér emberként korábban nem tehattünk meg. A Metaverzum fizikai lehetőségeinken és biológiai képességeinken nagymértékben túlmutató, gazdag és roppant valóságű életkereteket ígér a felhasználóknak, ahol ledőlnek az idő és tér korlátai. Egy szempillantás alatt – hétmérföldes csizma sem kell hozzá – ott lehetek, ahol csak akarok: utazás nélkül eljuthatok a távoli vidékekre, közelről nézhetem az őserdei vadállatok életét, bárkivel beszélgethetek, akinek a nyelvét nem ismerem, hiszen ma már a különböző fordítóprogramok valós időben tudnak fordítani; miközben akár visszamehetek az időben is, hogy az ókori Athén piacterén megbeszéljem Periklészsel a demokrácia problémáit, vagy éppen Hunyadi Jánossal Nádorfehérvár 1456-os védelmi terveit. Ráadásul mindezt már ma is roppant valóságű környezetben és egyre reálisabbnak látszó módon tehetem meg, hiszen a kiterjesztett valóság és a virtuális szemüvegek révén tényleges audiovizuális élmények érhetnek. Nemcsak akkor lehet hiteles háromdimenziós látványban részem, ha a virtuális valóság (*virtual reality*) segítségével „bolyongok” a párizsi Notre-Dame székesegyházban, vagy a kínai nagy falnál, hanem

akkor is, ha a kiterjesztett valóság (*augmented reality*) révén – akár a helyszínen sétálva – egy romtemplomra rá tudom vetíteni annak eredetinek gondolt képét. Ugyanakkor az audiovizuális ingereken túl a Metaverzumban igyekeznek egyre több érzékszervünket lekötöni. Már ma sem kizárt, hogy speciális digitális „kesztyűk” révén megérinthetek valamit, vagy kezét foghatok valakivel a virtuális térben, de a reálisnak tűnő mozgás és hőérzékelés, sőt az illatok érzékeltetése sem megvalósíthatatlan ma már.

Míndez nemcsak a fantasztikus irodalomban és a digitális játékok világában létezik. Már most is látszik, hogy az épülő, roppant ingergazdag Metaverzum(ok) egyre inkább alternatívát fog(nak) jelenteni a jóval szegényesebbnek tűnő fizikai valósággal szemben. Legfőképpen azért, mert az avatárok és digitális profilok révén sokféle, mindig vágyott emberi kiteljesedést és „Édenkertet” (Hankiss, 1997. 53–93.) lehet elérni, még hozzá roppant felhasználó-központú és személyre szabott módon. A Metaverzum varázsvilágában ugyanis az avatárok révén könnyen megvalósítható lesz az emberi identitás megsokszorozódása és vágyaink kivetítése. Akár több száz példányban és alakban jelenhetünk meg itt és építhetünk ki – akár anonim módon is – párhuzamos kapcsolatokat. Ha nem is tudunk hosszú ideig élni, de nyugodtan élhetünk „széles” életet. Ebben a „bármit megtehetünk”-világban vélhetően ritkán lesz rossz idő, és csak nagyon esetlegesen történnek majd fájdalmas események. Mint a Buddhává vált Sziddhártha királyfi, csak véletlenszerűen találkozunk majd betegséggel, öregséggel vagy halállal. Ráadásul mindez már személyre szabott módon valósul majd meg. Egyrészt azért, mert ebben a virtuális világban a felhasználó kognitív képességeinek és képzelőerejének a jelenlegi szabályozási formák ismeretében semmi sem szabhat gátat. Másrészt pedig azért – és ez hordozza a rendszer legfőbb veszélyét is –, mert az avatár mögé bújó felhasználó digitális profilját jól ismerő Metaverzum olyan személyes világot (buborékot) épít köré, ami nagymértékben elbizonytalanítja a fizikai világra vonatkozó realitásérzékét és valóság tudatát: állandóan kedvenc színeivel és tárgyaival veszi körül, a virtuális boltokban csak olyan termékeket talál, amelyek az ő szükségleteit és ízlését tükrözik, az információkat és híreket az ő „szája íze” alapján válogatják, mindig ő „lövi be” a gólokat...

A Metaverzum varázsvilágában tehát az avatárok és a rendszer által generált digitális profilok sajátos identitáskonstrukciókat hoznak létre. Ebben a rendszerben az avatárok a vágykiteljesítés – „Milyen szeretnék lenni?” „Milyennek szeretnék látszani?” – funkcióját töltik be, míg a digitális profilok sok tekintetben a külső meghatározottságot – „Milyennek látnak?” „Milyennek formálnak?” – képviselik ebben a kifejezetten piaci és politikai érdekek által vezérelt virtuális térben. Mindez tehát egyszerre ígéri és hordozza az emberi kiteljesedés lehetőségét, a szabadságot és kreativitást és egy új típusú közösségi társadalom kialakulását, ugyanakkor a digitális rendszereknek való végtelen kiszolgáltatottságot és függőséget, valamint a virtuális szemüvegben magányosan üldögélő felhasználók rémképét is.

A digitális profilalkotás gyakorlata

A digitális adatgyűjtés és profilalkotás nagyjából az ezredfordulóig a hagyományos típusalkotások gyakorlatát követte. Többnyire nagyobb célcsoportok – nők vagy férfiak, tizenévesek vagy nyugdíjasok, városiak vagy vidékiek – jellemző tulajdonságait, illetve digitális érdeklődését és gyakorlatát igyekezett kategorizálni. Ezek a digitális profilok nem létező személyeket írtak le, hanem egy-egy célcsoport tulajdonságait testesítették meg, de akár konkrét információval is szolgáltak jellemző ételeikről, ruháikról, tipikus fogyasztási és kapcsolati szokásaikról. Ilyen jellegű általános célcsoportelemzésnek tekinthetők például az utóbbi időben divatosá váló generációs jellemzések (Gyarmathy, 2020).

A 2016-os amerikai elnökválasztás világított rá látványosan arra, hogy a mesterséges intelligencia előretörése miatt a digitális profilozás nagyon komoly veszélyeket hordoz az online térben jelenlévők számára. A digitális aktivitások (lábnyomok) szisztematikus gépi vizsgálata révén ugyanis hihetetlenül pontos egyéni személyiségprofilok – identitás, értékrend, világnézet, érdeklődési irány – rajzolhatók meg. Ezek a profilok nem csupán statikus képek, hanem dinamikusan változó jellemzések, amelyek folyamatosan követik és célzott reklámokkal alakítják életünket és formálják (manipulálják) személyiségünket. Mindez lényegében már nem hagyományos értelemben vett „lehallgatást” jelent⁷, hanem azt, hogy telefonálásainkat és internetes böngészéseinket a mesterséges intelligencia különböző „nyomkövető” programjai képesek értelmezni és a szolgáltatók, illetve a politikai és piaci szereplők érdekében feldolgozni. Nemcsak arról a mindennapi tapasztalatról van szó, hogy ha például az interneten keresünk valamit, vagy akár csak hangosan beszélünk valamely témáról a bekapcsolt (sőt, ma már a kikapcsolt) mobiltelefonunk környezetében, akkor hamarosan reklámszövegeket kapunk az adott dologról vagy témáról. Sokkal inkább arról, hogy az online térben rólunk vagy általunk megjelenő információk miatt több szempontból is kiszolgáltatottakká válunk. Ez ugyanis egyrészt veszélyezteti a magánszféra korábban sérthetetlennek tartott határait, védettségét. Az online térben megjelenő személyes megnyilvánulásaink – testképünk, közvetlen életkörülményeink, kapcsolatrendszerünk, vágyaink, álmunk, világnézetünk, érdeklődési irányultságunk, jellemző tevékenységeink – örökké rögzült nyitott könyvként tárulnak fel nemcsak a beavatottak, hanem az illetéktelenek előtt is. Legalább ennyire félelmetes, hogy folyamatosan megfigyelhetőek vagyunk, ami sokféle módon növeli kiszolgáltatottságunkat. A kezünkre szerelt okosórák minden pillanatban földolgozhatják és elküldhetik bárhová szívverésünk számát, vérnyomásunk és vércukorszintünk értékeit, amellyel jól nyomon követhető biológiai és társadalmi aktivitásunk. Internetforgalmunk, mobiltelefonunk adatai és bankkártyánk alapján pedig nemcsak térbeli mozgásunk, kapcsolatrendszerünk és életmódunk múltbéli történései rekonstruálhatóak, hanem még viszonylag pontosan előrejelzések készítésére is lehetőséget adnak (Barabási, 2016). Komoly kockázatot jelent, hogy digitális profilunk alapján célzott reklámokkal és különböző szűrőprogramokkal sokféle módon észrevétlenül manipulálhatnak bennünket⁸, illetve, hogy a rólunk alkotott pszichológiai, gazdasági vagy politikai profilunk alapján gépi jellegű „automatikus döntés” születik számunkra fontos kérdésekben: például az anyaságra való készülődés gépi „leleplezése” a leendő munkavállalót eleve kizárja a megpályázott állás megszerzéséből. Ebből a szempontból különösen veszélyeztetett helyzetben vannak a hátrányos helyzetű és mérsékelt tudatossággal rendelkező személyek, valamint a gyermekek.⁹

Nem véletlen, hogy az ezredforduló után a társadalmi együttélés és személyes biztonság egyik legfontosabb szabályozandó kérdésévé vált az adatvédelem, amelynek jogi kerete az Európai Unióban az úgynevezett GDPR, amely közvetlenül is szabályozza a személyes adatok automatizált (emberi beavatkozás nélküli) kezelését, így a digitális profilozást is.¹⁰

Digitális profilalkotás a pedagógiai gyakorlatban...

Digitális adatgyűjtés és profilalkotás az oktatásban

Mint korábban már volt szó róla, az iskola világában régóta magától értetődő gyakorlat mind a szisztematikus adatgyűjtés, mind pedig a profilalkotás. Az utóbbi évtizedekben – a kommunikációs technológia gyors ütemű változásai nyomán – az is természetessé vált, hogy mindez hosszú távon érvényesülő és széleskörű tudományos adatgyűjtési rendszerré vált, gondoljunk csak az ezredforduló után rendszeressé vált úgynevezett

kompetenciamérésekre¹¹. A digitális technológiára épülő iskolai mérések alapvetően az iskolai teljesítmények értékelését segítik elő, de személyre szabott módon lehetővé teszik a diákok és diákcsoportok motivációs bázisának és személyiség típusának komplex feltérképezését és előrejelzését is. A folyamatos mérések nyomán létrejövő hatalmas adatbázisokból a technológiai eszközökkel dolgozó adattudományok ugyanis egyre sokrétűbb képmásokat, gondolkodási és cselekvési mintázatokat képesek megrajzolni, amely mintázatokból egyre pontosabb előrejelzéseket is meg lehet fogalmazni.

A nagy oktatási adatbázisok egyik felhasználási lehetősége az oktatáspolitikai tervezés volt. Az úgynevezett „tényekre alapozott oktatáspolitikai” (Halász, 2009) legfőbb sajátossága az, hogy a tanítás-tanulás mindaddig nem algoritmizált rendszerét folyamatosan mérhető indikátorokra bontották, amelyek révén számtalan visszajelzés érkezett az iskolarendszer eredményességéről és hatékonyságáról. Ezek adatszerű mérhetőségéről ugyan még ma is komoly viták folynak (Jakab, 2020), de az vitathatatlan, hogy a pedagógiai munka indikátorokra való visszavezetése komoly visszajelzéseket és minőségbiztosítási lehetőségeket nyújt az oktatási rendszer működtetői számára. Az egyes diákokra, illetve diákcsoportokra vonatkozó technológiai adatgyűjtések és adatfeldolgozások jelentőségét jól mutatják azok a kifejezések – *educational data mining* (oktatási adatbányászat), *pedagogical process-mining* (pedagógiai folyamatbányászat), *learning analytics* (tanulás-analitika) –, amelyek arra utalnak, hogy a mérések eredményeiből már nemcsak a diákok aktuális eredményeit lehet megismerni, de komoly előrejelzéseket lehet tenni a jövőre vonatkozóan is, ami nagymértékben kibővíti a pedagógiai tervezés és fejlesztés lehetőségeit. Ennek kiváló példája a Szegedi Egyetem Oktatásméleti Kutatócsoportja által kifejlesztett és évtizedek óta dinamikus módon működő úgynevezett eDia rendszer (www.eDia.hu), amely hosszú távon és személyre szabott módon több ezer diák eredményeit rögzíti, értékeli és célzott fejlesztő feladatok révén javítja (Molnár és mtsai, 2021). Az eDia rendszer azonban nemcsak a hagyományos tanulási folyamatokat segíti, hanem mélyebb tanulás-módszertani, illetve személyiség-lélektani összefüggéseket is felszínre hoz. Egyrészt azért, hogy komplex módon közelít a diákok tanulásához. Folyamatosan méri a fiatalok pszichológiai hátterét, motivációját és tanulás-módszertani sajátosságait, valamint a megtanulandó tananyag alapvető jellemzőit, miközben folyamatos visszajelzéseket ad az elsajátított tananyag mélységéről is. Másrészt kihasználja a digitális mérésekben rejlő lehetőségeket is, amelyek olyan információkkal szolgálnak a tanárok számára, amelyek korábban láthatatlanok voltak. Az online tanulás, illetve a digitális mintavételek során ugyanis a technológia sok olyan információt rögzít – a monitorra irányuló szemmozgások, a klikkelés módja és sorrendje, a próbálkozások tudatossága és mikéntje, az időgazdálkodás –, amelyek bepillantást engednek az adott diák gondolkodási és tanulási kultúrájába, és ami lehetővé teszi az illető személyre szabott pedagógiai fejlesztését (Csapó, 2018).

A digitális médiahasználati profilalkotás felelőssége és általános jellemzői

Amikor a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok digitális profiljainak kidolgozásához fogtunk, tudtuk, hogy az erkölcsi kérdéseket nem tudjuk majd megúszni. Célunk ugyan kifejezetten edukatív jellegű volt – a különleges helyzetben élő fiatalok digitális kultúrájának megértése, valamint médiahasználati kockázataik feltérképezése –, de a célcsoport nagyfokú sérülékenysége és eszközeink roppant hatékonysága fokozott óvatosságra intett. A digitális életvilág korábban felvázolt veszélyei ugyanis több szempontból is felvetődtek a kutatás során. Megszereztük ugyan a szükséges engedélyeket, gondosan ügyeltünk a magánszféra és a személyes adatok védelmére vonatkozó elvek és szabályok betartására, és közvetlenül nem pillantottunk bele a fiatalok telefonos, illetve számítógépes forgalmába, mégis sokszor volt olyan érzésünk, hogy „kukucsálunk”.

A személyiség- és digitáliselégedettség-tesztek elemzésekor, a beszélgetések, az avatárkészítés és – különösen – a drámajátékok során nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatalok magánszférájának „intim” területeit (is) érintjük.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt számunkra, hogy alapvető feladatunk itt és most nem a közvetlen beavatkozás, hanem az elfogulatlan kutatás, illetve a később kiindulópontként és összehasonlítási alapként szolgáló médiahasználati profilok minél sokoldalúbb létrehozása. Így legfeljebb csak jelezni tudtuk a nevelőknek, hogy a kutatás feldolgozása során olyan összefüggések kerültek felszínre, amelyek azonnali beavatkozást igényeltek (volna): például a túlzott internethasználat, az online térben megismert idegenekkel történő beszélgetések, az életkornak nem megfelelő tartalmak elérése, a bűnre csábító nemzeti digitális hálózatokkal való kapcsolattartás, vagy akár a több kutatási elemből is kivilágoló normatörő, deviáns hajlam.

Saját felelősségünk értelmezése érdekében azonban már a kutatás tervezésekor rögzítettük, hogy vizsgálatunk nem egyes fiatalok megismerésére irányul, hanem típusok kialakítására, amelyek mindenekelőtt a nevelők munkájához nyújthatnak segítséget. Szorosan ehhez tartozott az is, hogy nem teljeskörű digitális profilok megrajzolására törekedtünk, hanem a jóval szűkebben értelmezett digitálismédia-használati profilok kialakítására, amelynek fő fókusza a digitális kockázatok feltérképezése volt. Ebből következően ezek a profilok csak érintőlegesen kapcsolódtak a pedagógiai jellegű profilalkotási gyakorlathoz: előítéletmentesen feltáró jellegűek, így nem tartalmaznak előzetes eredményelvárást vagy értékelési mozzanatot sem. Hozzáadott pedagógiai értékük nem a médiahasználati kompetenciák fejlesztése, sokkal inkább a fiatalok digitális élményeinek és életvilágának felmérése a számukra leghatékonyabb beavatkozások tervezése. A profilok megalkotásakor ugyan nem a fiatalok közvetlen igényeiből indultunk ki – az nem a prevenció irányába vitte volna a kutatást –, de annyiban mégis építettünk a dizájn-gondolkodás perszónaalkotó szemléletére, hogy konkrét élettörténetet és az avatár-ábrázolások révén arcképet is adtunk számukra.

Az általunk létrehozott digitálismédia-használati profilok fő jellemzője az, hogy a pedagógiai prevenció érdekében a lakásotthonokban élő hátrányos helyzetű és roppant érzékeny (sérülékeny) fiatalok médiahasználati kockázataira koncentrálnak. Az ilyen jellegű kutatások legfőbb jellemzője az, hogy az elérhető információk látenciaszintje magas. Ez azt jelenti, hogy a kutatók sok esetben csupán sejtésekre hagyatkozhatnak, mivel egyrészt a vizsgált személyekre sem jellemző a (ön)tudatos médiahasználat, másrészt pedig maguk a kockázatok is nagyrészt indirekt vagy áttételes formában jelentkeznek. Így a digitálismédia-használat különböző kockázatainak – például gyűlöletbeszéd, zaklatásfüggőség, álprofilok használata, az agresszív, illetve a pornográf tartalmaknak való kitettség stb. – valószínűsíthető mértékét próbáltuk megragadni minél több oldalról: pszichológiai alaplimentázat, szociokulturális háttér, médiahasználati szokások és kreatív gyakorlat, illetve drámapedagógiai gyakorlat. Úgy gondoljuk, hogy az ily módon létrejött médiahasználati profilok a nevelők kezében fontos orientációs ponttá válhatnak majd, de már itt fel kell hívni a figyelmüket arra is, hogy az ilyen megközelítések könnyen válhatnak a címkézés (stigmatizáció), illetve az önmagát beteljesítő jóslat eszközzé is.

Irodalom

Alföldi Ágnes Dóra (2012). A profilalkotás tudományterületi elhelyezkedése és térbeli modelljei. *Magyar Tudomány*, 173(8), 980–987.

Almási Miklós (2019). *Ami bennünk van. Lélek a digitális kor viharában*. Fekete Sas.

Antle, A. (2008). Child-based personas: Need, ability and experience. *Cognition, Technology & Work*, 10, 155–166. DOI: [10.1007/s10111-007-0071-2](https://doi.org/10.1007/s10111-007-0071-2)

Bajomi-Lázár Péter (2006). Manipulál-e a Média? *Médiakutató*, 3.

- Bánáti Tibor (2022). Rendőrségi adatgyűjtés és adatfelhasználás a profilalkotásban. *Belügyi Szemle*, 70(1). DOI: [10.38146/bsz.2022.1.6](https://doi.org/10.38146/bsz.2022.1.6)
- Barabási A.-L. (2016). *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri Kiadó.
- Benedek István (1987). *A Szondi-féle sorsanalitikus ösztönrendszer*. Buddhista Misszió.
- Carver, C. S. & Scheier, M. F. (2003). *Személyiség-pszichológia*. Osiris Kiadó.
- Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér & R. Tóth Krisztina (2008). A papíralapú tesztekől a számítógépes adaptív tesztlésig. *Iskolakultúra*, 18(3–4), 3–16.
- Csapó Benő (2018). Diagnosztikus értékelés és differenciált fejlesztés: új eredmények és perspektívák. In Kónyáné Tóth Mária & Molnár Csaba (szerk.), *Köznevelés, szakképzés, pedagógusképzés – innováció. XX. Országos Közoktatási Szakértői Konferencia*. I. kötet. Suliszerviz Oktatási és Szakértői Iroda. 215–225.
- Csepeli György (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kossuth Kiadó.
- Gergely Zsuzsanna & Révész Enikő Evelin (2021). Kreatív módszerek a virtuális térben. Felhasználóközpontú tervezés. In Ambrus Attila József (szerk.), *a tudományos eredmények láthatóságának növelése: Megoldások a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont kutatás- és oktatástámogatási eszköztárából*. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont. 262–298. DOI: [10.15170/ektk-teln-2021.06](https://doi.org/10.15170/ektk-teln-2021.06)
- Gyarmathy Éva (2020). *Az infokommunikációs társadalom generációi*. OFOE. https://osztalyfonok.hu/konyvesbolt/konyvek/GyarmathyEva_Az_infokommunikacios_tarsadalom_generacioi.pdf?fbclid=IwAR1Rv2mb_zWbBLQCkuA0vxMU-hZIM7H1WIN65WfWmz7hxbQyi79hn31n8oVU Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.
- Halász Gábor (2009). Tényekre alapozott oktatáspolitikai és oktatásfejlesztés. In Pusztai Gabriella & Rébay Magdolna (szerk.), *Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára*. Csokonai Könyvkiadó. 187–191.
- Hankiss Elemér (1997). *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó.
- Harari, Y. N. (2018). *21 lecke a 21. századra*. Animus Kiadó.
- Horváth Márk, Lovász Ádám & Nemes Z. Márió (2019). *A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó.
- Jacobi, J. (2009). *C. G. Jung pszichológiája*. Animus Kiadó.
- Jakab György (2020). ISKOLA – járvány idején. I-II. *Iskolakultúra* 30(9 és 10) 64-76. és 53-64. DOI: [10.14232/iskkult.2020.9.64](https://doi.org/10.14232/iskkult.2020.9.64)
- Jung, C. G. (1947). *Bevezetés a tudattalan világába*. Bibliotheca Kiadó.
- Kosinski, M. Stillwell, D., Graepel T. (2013). *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*. Letöltés helye és ideje: <http://www.pnas.org/content/pnas/110/15/5802.full.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 02. 10. DOI: [10.1073/pnas.1218772110](https://doi.org/10.1073/pnas.1218772110)
- Lanier, J. (2020). *Miért töröld magadat azonnal a közösségi oldalakról?* Európa.
- Lehoczki Ágnes (2014). Nehézségek és módszertani dilemmák a profilalkotás hazai kutatásában. *Magyar Rendészet*, 14(2), 51–61.
- MacGilchrist, B., Myers, K. & Reed, J. (2011). *A sikeres iskola. Az intelligensen működő szervezet*. Műszaki Kiadó.
- Mayer-Schönberger, V. & Cukier, K. (2014). *Big Data: Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket*. HVG Könyvek.
- Molnár Gyöngyvér, Pásztor Attila, Kiss Renáta & Csapó Benő (2021). Az eDia online diagnosztikus értékelő rendszer: a személyre szóló fejlesztés alapvető eszköze. *Új Pedagógiai Szemle*, 71(9–10), 42–53.
- Rab Árpád (2019). A digitális kultúra transzformációs hatásai. In Dombi Judit & Rimai Dávid (szerk.), *Digitális forradalom világunkban*. Institutio Kiadó. 131–151.
- Robinson, K. & Aronica, L. (2018). *Kreatív iskolák. Az oktatás alulról szerveződő forradalmi átalakítása*. HVG Könyvek.
- Stephens-Davidowitz, S. (2019). *Mindenki hazudik – Az vagy, amire klikkelsz*. Athenaeum.
- Somkutas Péter & Kóhidi Ákos (2017). Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó? *Medias Res*, 6(2), 232–269.
- Susskind, J. (2021). *Politika a jövőben*. Athenaeum.
- Vincze Hanna Orsolya (2019). Hírközösségek és véleménybuborékok. *ME.dok*, 14(2), 5–17.
- Weber, M. (1995). *A tudomány és politika, mint hivatás*. Kossuth Könyvkiadó.

Jegyzetek

- ¹ A kriminalisztikai profilalkotásnak gyakorlatilag két módszere van: az induktív és a deduktív. Az induktív profilalkotás menete az, hogy a büntügyi nyilvántartásokból nyert adatok összehasonlításával alkotják meg a lehetséges elkövető személyiségtípusát. A deduktív profilalkotásnál az adott nyomozás során összegyűjtött bizonyítékok és rekonstrukciók elemzése nyomán következtetnek a lehetséges elkövető személyiségvonásaira (Bánáti, 2022. 89.).
- ² Mint korábban már volt szó róla, mostani kutatásunk során több szempontból is tudatosan kerültük a kriminalisztikai vonatkozásokat, illetve a kriminalisztikai profilozás gyakorlatát. Részben azért, mert a konkrét lakásotthoni vizsgálatok során ezekre a kényes témákra direkt formában sem a nevelők, sem pedig a fiatalok nem utaltak, amit bizonyos mértékben tiszteletben kellett tartanunk. A médiahasználati vizsgálatokból – indirekt formában – természetesen nagyon sokféle ilyen jellegű összefüggés is felszínre került, de mivel itt elsősorban a médiahasználati kockázatokra fókuszáltunk, ezért ebben a keretben nem akartuk stigmatizálni, címkézni a fiatalokat. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a további kutatásoknak éppen arra kell majd törekedniük, hogy a médiahasználati kockázatokon túlmutató kockázatokat is felmérjék.
- ³ A szisztematikus adatgyűjtés államhatalmi meghatározottságát jól mutatja a *statisztika* szavunk, amelynek eredete visszavezethető a latin *status* (állam, álladalom) kifejezésekre, közvetlenül pedig a német *Staatswissenschaft* (államtudomány) szóból került át a magyar nyelvbe a 18. században.
- ⁴ Az utóbbi időben – különösen a digitális oktatás bevezetése óta – roppant módon elterjedtek az interneten a diák-, illetve a tanártípusokról szóló audiovizuális leírások: <https://www.youtube.com/watch?v=wFSSg-BO3NS0> Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.; https://na-de-kerem.blog.hu/2012/11/08/diaktipusok_895 Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.; https://tanarvelemen.blog.hu/2018/11/28/a_8_legismertebb_tanartipus Utolsó letöltés: 2022. 01. 31.
- ⁵ A Metaverzum egy olyan digitális közösségi platform, amelyben felhasználók valós időben „párhuzamos életet” élhetnek az online térben. Ebben a virtuális közegben mindenki felépítheti saját világát, itt megtermelt pénzen (kriptoaluta) vásárolhat csak itt érvényes egyedi digitális dolgokat (NFT), dolgozhat, szórakozhat, és akárhány emberhez kapcsolódhat (Rab, 2019). Napjainkban sokféle ilyen jellegű virtuálisvilág-építés folyik. A legismertebb ezek közül a Facebook alapítója, Mark Zuckerberg folyamatosan épülő virtuális világa.
- ⁶ A Metaverzumban természetesen nem személyesen, hanem valamilyen digitális reprezentáció révén kerülnek kapcsolatba a kommunikáló felek. Ez azt is lehetővé teszi, hogy a fizikai valóságban felépített identitások helyett virtuálisan megképzett (kitalált) identitásokat alakítsanak ki maguknak, amelyeket összefoglaló néven avatárnak hívnak. Az avatár szanszkrit eredetű kifejezés, jelentése: földreszállás. Egy halhatatlan lény vagy a legfelsőbb lény megtestesülésére (inkarnációjára) utal. Digitális környezetben az avatár fogalma egy elképzelt, de a virtuális térben önálló megjelenési formákkal és identitással rendelkező digitális figurát, jelent, aki/amely egy létező felhasználó digitális kivételének tekinthető. Az avatár lehet a felhasználóra hasonlító, annak jellemző tulajdonságait hordozó szereplő, de lehet teljesen anonim alak, aki mögé igyekszik elbújni a felhasználó a digitális térben.
- ⁷ Ezen a téren nem is kell speciális összeesküvés-elméletekre hagyatkoznunk, mindez nyíltan és hozzáférhetően történik, ami azt is jelenti, hogy bizonyos mértékben védekezni is lehet ellene. Például, ha egy általam használt Google- szolgáltatás (Gmail, YouTube) esetében rákattintok a saját profilomra, majd a menüsorból kiválasztom a *Google-fiók kezelése* lehetőséget, akkor az *Adatok és adatvédelem* „fültre” rákattintva megtalálható a *Hirdetésbeállítások* felirat. Ezen belül – *Hirdetések személyre szabása* – már közvetlen módon megtekinthetem, hogy milyen információkat gyűjtött össze rólam a Szolgáltató – hogy milyen hirdetési profilt hoztak rólam létre.
- ⁸ Mindenkinek ajánlható, hogy nézze meg az erről szóló *Társadalmi dilemma* című dokumentumfilmet (<https://port.hu/adatlap/film/mozi/tarsadalmi-dilemma-the-social-dilemma/movie-222850> Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.) vagy olvassa a szakértők – például Lanier (2020) – írásait.
- ⁹ Az elmúlt évben az 5Rights Foundation kutatói egy jól megtervezett felmérés keretében (https://5rightsfoundation.com/uploads/PathwaysSummary.pdf?_cchid=fdeabab30b6179a76d716ef3a6456947 Utolsó letöltés: 2022. 02. 02.) egyértelműen bizonyítani tudták, hogy a nagy digitális hálózatok – Facebook, Instagram, Tik-tok – adatvédelmi elveikkel ellentétben valójában nincsenek tekintettel a fiatalokra. Piaci elveik azt diktálják, hogy az életkori sajátosságoktól függetlenül mindenkit vonjanak be a hálózatukba még akkor is, ha ez veszélyezteti

a gyermekeket. A kutatók 13 éves gyermekeket alaposan kifaggatva rájuk jellemző digitális álprofilokat készítettek, amelyeket kitétek a különböző közösségi portálokra. Néhány órán belül ezekre az ismert életkorú profilokra különböző cégektől és magánszemélyektől olyan kérést tartalmak – vásárlásra buzdító célzott reklámok, ismeretlenekkel való kapcsolatfelvétellel felhívó ígéretek és felszólítások, pornográf szövegek – érkeztek, amelyek nyilvánvalóan károsak ezen korosztály számára. Hasonló jellegű kísérletet valósítottak meg a *Csapda a neten* című dokumentumfilm (<https://online-filmek.me/film/30193-csapda-a-neten> Utolsó letöltés: 2022. 02. 02.) alkotói. Ebben a dokumentumfilmben is álprofilokat hoznak létre kiskamasznak látszó idősebb lányok, és beszélgetnek az álprofil nevében a kéréstől rájuk akaszgó pedofil hajlamú személyekkel. Akciókutatásunk során valószínűsítettük, hogy ha a lakóterületekben lakó fiatalokra jellemző ilyen álprofilokat hoznánk létre, akkor nagyon sokan igyekeznének kihasználni kiszolgáltatottságukat. Ezt erősítik meg azok a korábban említett nemzetközi felmérések is, amelyek szerint a nemzetközi gyermekkereskedelem és a fiúkat-lányokat egyaránt érintő prostitúciós hálózat nagyjából az interneten keresztül környékezi meg áldozatait.

¹⁰ A GDPR (General Data Protection Regulation) egy Magyarországon is irányadó általános adatvédelmi rendelet, amelyet az Európai Parlament és a Tanács adott ki 2016-ban (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=PT> Utolsó letöltés: 2022. 01. 22.). A profilalkotás fogalmát a GDPR 4. cikk 4. pontja határozza meg. Eszerint profilalkotásnak minősül a „személyes adatok automatizált kezelésének bármely olyan formája, amelynek során a személyes adatokat valamely természetes személyhez fűződő bizonyos személyes jellemzők értékelésére, különösen a munkahelyi teljesítményhez, gazdasági helyzetéhez, egészségi állapotához, személyes preferenciákhöz, érdeklődéshez, megbízhatósághoz, viselkedéshez, tartózkodási helyhez vagy mozgáshoz kapcsolódó jellemzők elemzésére vagy előrejelzésére használják.”

¹¹ A 2001 óta működő magyarországi kompetenciamérések óriási adatbázisa egyrészt lehetőséget ad minden egyes diák egyéni fejlődésének nyomon követésére és célzott fejlesztési programok kidolgozására, másrészt lehetőséget ad arra is, hogy viszonylag megbízható visszajelzéseket kapjunk a különböző országos vagy regionális oktatáspolitikai beavatkozások tényleges hatásairól, miközben lehetővé tesz különböző típusú nemzetközi összehasonlításokat is.

Absztrakt

Mivel a magyar pedagógiai köztudatban a digitális életvilág és digitális profilalkotás fogalma még nem igazán elterjedt, ezért itt és most röviden vázoljuk ennek kereteit és főbb sajátosságait. Az írás – témánknak megfelelően – a digitális életvilág kockázataival, valamint a profilalkotás különböző módjaival és felhasználási területeivel foglalkozik.

Jakab György¹ – Németh Szilvia² –
Patai Rita³ – Timár Borbála⁴

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt.

³ Közép-Pesti Tankerület

⁴ Digitális Jólét Nonprofit Kft., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

A lakásotthonokban élő fiatalok digitális médiahasználati profiljai

Ebben a tanulmányban a kutatás során elkészült digitális médiahasználati profilokat mutatjuk be. Először a profilalkotás alapvető módszertanát és legfontosabb pszichológiai, médiatudományi és drámapedagógiai elemeit ismertetjük, ezután következik a 12 darab profil szöveges és képi megjelenítése. Végül pedig a kutatás további folytatására vonatkozó javaslatokat közöljük.

Bevezetés

A digitális gyermekvédelem számára kiemelt célcsoportot jelent a gyermekvédelmi szakellátásban – nevelőotthonokban és nevelőszülőknél – élő mintegy huszonháromezer gyermek és fiatal, akik különösen veszélyeztetettek az internethasználat kockázatainak tekintetében. Ezért is fontos, hogy célzott kutatásokkal és speciális pedagógiai programokkal járjunk hozzá a kockázatok minimalizálásához. Mivel azonban nem rendelkezünk naprakész információkkal a célcsoport digitális kultúrájáról, internethasználati szokásairól, kommunikációs gyakorlatáról, ezért szükséges helyzetük önálló kutatása, alapvető digitális mintázatainak feltérképezése. Ebből a célból született meg – Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiája megbízásából – az a pilot-akciókutatás, amely nemcsak egy speciális vizsgálati módszert dolgozott ki, hanem kismintás adatfelvétel keretében ki is próbálta ezek érvényességét, használhatóságát.

A két pillérré épülő kismintás adatfelvételle 2021. október 1. és november 25. között került sor. A lakásotthoni felmérések két helyszínen, Pécsen és Mátészalkán történtek. Pécsen a Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Dél-Dunántúli Területi Igazgatósága, Mátészalkán pedig a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Gyermekvédelmi Központ segítségével zajlott az akciókutatás. Mindkét helyszínen lakásotthonokban élő, 11 és 19 év közötti gyermekek és fiatalok vettek részt, összesen 70 fiatal, akik közül végül 34 olyan volt, aki a kutatás minden egyes komponensében részt vett, így kellő munícióval szolgálva a profilozáshoz. A minta kiválasztása esetében fontos szempont volt, hogy két különböző fenntartó által működtetett intézményt választottunk. A kutatásban részt vevő gyerekek kiválasztása az előzetes helyzetfelmérés alapján a helyszínen, a nevelők közreműködésével történt, a nemi és életkori heterogenitás szempontjainak figyelembevételével. A vizsgálat akciókutatás jellegét erősítette a kutatási asszisztensek kiválasztása, akik mind a négyen hátrányos helyzetű, állami gondoskodásból épp kikerült szociológus, szociálpedagógus szakos egyetemi és PhD hallgatók.

A kutatás alapvető célja volt a profilalkotás pedagógiai fogalmának kiszélesítése és gyakorlati alkalmazása. A digitális kockázatok mibenlétére irányuló kutatások és

fejlesztések eddig többnyire tevékenységekre, nem pedig felhasználókra koncentráltak. A felhasználó-fókuszú megközelítés lehetővé teszi, hogy árnyalt, „többrétegű képet” készítsünk a felhasználókról, a háromszögelés hibrid módszere mentén; azonos hangsúlyt fektetve a válaszadók szociokulturális hátterének és személyiségjellemzőinek feltérképezésére, valamint médiahasználati szokásaik felmérésére.

A különböző módszerekkel összegyűjtött adatok rendszerezésével és elemzésével alkottuk meg a jelen tanulmányban bemutatni kívánt úgynevezett digitális médiahasználati profilokat. A létrejött profilok további finomítást igényelnek ugyan, de úgy gondoljuk, hogy különösen jó mérőműszernek bizonyulnak különböző hátterű egyének, csoportok vizsgálatakor. Különösen azokon a helyeken – például a gyermekvédelmi szakellátásban élő személyek esetében –, ahol fokozottan érvényesülnek a személyiségvédelmi szabályok. A profilok innovatív jellegét nem csak az adja, hogy preventív pedagógiai céllal készültek, hanem azok kockázatmentes jellege is, hiszen kijelöli a tudatos médiahasználatra irányuló nevelés fő irányait is.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők speciális helyzete miatt nem alkalmazhattuk a közvetlen megfigyelés módszerét, illetve a netnográfia-eszközöket, a profilok összeállítása kérdőívekkel, félig strukturált interjúval történt, valamint az avatár-készítéssel mint a profilok vizuális (ön)reprezentációjával dolgoztunk. Az akciókutatás vállaltan pilot kutatás, amelynek feladata annak tesztelése volt, hogy lehetséges-e megalkotni egy olyan módszertant, amely kvalitatív és kvantitatív elemek ötvözése által lehetővé teszi egyének, illetve közösségek vizsgálatát. Amennyiben a továbbiakban lehetőségünk nyílik a módszer finomhangolására, nagyobb mintán való kipróbálására is, újabb visszacsatolás után akár bevett „mérőműszer” lehet majd gyermekek, fiatalok egyéni és csoportra is érvényes online kockázati kitettségeinek feltérképezésében, beavatkozások tervezésében. Mivel validálható digitális profilok megalkotásához ezen a területen komplex megközelítés – pszichológiai, szociológiai, kultúrakutatási – szükséges, feltételezzük, hogy kutatásunk és digitális profilozásunk eredményei nemcsak a gyermekvédelmi szakellátásban élők vonatkozásában lesznek relevánsak, hanem a más típusú hátrányos helyzetben élő fiatalok és csoportok esetében is.

A kutatás eszközei

A digitális gyermekvédelmi profilok megalkotásához a következő eszközöket használtuk:

1. Pszichológiai jellemzők felmérése kérdőíves módszerrel (Eysneck-féle Személyiség Kérdőív, Rosenberg-féle Önértékelés Kérdőív, Problémás Internethasználat Kérdőív).
2. A digitális világgal kapcsolatos attitűdök, elégedettség mérése szintén kérdőíves módszerrel, az Alapvető Pszichológiai Szükségletek Kielégítettsége és Frustrációja Skála használatával történt.
3. A médiahasználati szokások felmérése egy félig strukturált interjú keretében zajlott, ennek egyes elemeit használtuk változóként a profilok megalkotásához
4. Kreatív médiaszövegalkotás – önreprezentáció: a profilok vizuális megjelenítéséhez a gyerekek által a DoppelMe avatárkészítőben (<https://www.doppelme.com/>) alkotott online személyiségeket használtuk.

A gyermekotthonokban élők pszichológiai jellemzőinek feltárása

Eysenck-féle Személyiség Kérdőív

A részt vevő fiatalok általános pszichológiai jellemzőinek feltárására a pszichológiai kutatómódszerterületen klasszikusnak számító Eysenck-féle Személyiség Kérdőív magyar változatát (Eysenck és Matolcsi, 1984) használtuk a 15 év feletti résztvevők esetén, míg a Junior változatot (Eysenck, G. Kálmánchey és Kozéki, 1981) az ennél fiatalabb korcsoportban.

A különböző korosztályok vizsgálatára kidolgozott kérdőívek négy személyiségvonást mérnek (a kérdőívek bináris, egyszerű „igen” vagy „nem” válaszadási lehetőségeket tartalmaznak):

- Az extravertió-introvertió dimenzió esetén az extravertált végponton elhelyezkedő személyek szociábilisak, aktívak, élménykeresők és impulzívok, több ingert, impulzust igényelnek a környezet felől. Az ő esetükben nem alakul ki megfelelően a belső tiltás, mely együtt járhat a sikertelen szocializációval és az aszociális viselkedés megjelenésével. Az introvertált személy ezzel szemben kevésbé szociális, és általában sikeresebb szocializáció jellemzi őket.
- A neurotikusság dimenziója a szorongással, feszültséggel és alacsony önértékeléssel hozható összefüggésbe. A neurotikus végponton elhelyezkedő személyek szorongási szintje magas, ami belső készletet válthat ki arra, hogy a személy megszabaduljon az intenzív érzelemtől, így az aktuálisan lehetséges cselekvési módot kiválasztva gyorsan elégti ki belső szükségleteit.
- A harmadik dimenzió a pszichotizmus, mely a valóság kezelésének a képességét jelenti. A magas pszichotizással bíró személyek agresszív, antiszociális, hideg és egocentrikus jellemzőket mutatnak. Ennek a dimenzióknak a feltárása a jelenlegi tanulmány szempontjából azért jelentős, mert a magas pszichotizmus jellemző személyek – az esetenként deviáns gondolkodásmódjukból és viselkedésükből fakadóan – potenciális bántalmazókká válhatnak az online térben.
- Végül a szociális konformitás skála azt mutatja meg, hogy a kitöltő milyen mértékben próbál megfelelni a szociális elvárásoknak.

Rosenberg-féle Önértékelés Kérdőív

Az önértékelés mértékének felméréséhez a Rosenberg-féle Önértékelés Kérdőívet (Sallay és mtsai, 2014) alkalmaztuk. Az egydimenziós kérdőív mindössze 10 állítást tartalmaz, az értékelés pedig 4-fokú Likert-skálán történik (egyáltalán nem értek egyet – teljesen egyetértek).

Problémás Internethasználat Kérdőív

A harmadik alkalmazott kérdőív – mely még a pszichológiai jellemzők feltárásához tartozik – az eszköz- és internethasználat sajátosságait tárja fel a digitális veszélyeztetettség szempontjából. A Problémás Internethasználat Kérdőív (Demetrovics és mtsai, 2008) az obszesszió (internettel való gondolati elfoglaltság), az elhanyagolás (szükségletek és napi tevékenységek háttérbe szorulása) és a kontroll-zavar dimenziói mentén ad képet arról, hogy a kitöltő eszközhasználat (saját elgondolása szerint) mennyire mutat a túlzott aktivitás – és ezzel együtt a digitális veszélyeztetettség – felé.

Pszichológiai típusok a gyermekotthonban

A kérdőívek segítségével összegyűjtött adatok elemzése alapján, a klaszterelemzés módszerével négy olyan csoportot tudunk meghatározni, amelyekbe minden – általunk vizsgált – gyerek besorolható. Az elemzés minden kérdőívre adott választ egységesen magába foglalt. Az így nyert klaszterek a következők:

1-es klaszter: Hangos – veszélyeztetett csoport

Az ide sorolható gyerekek alacsony önértékeléssel rendelkeznek, érzelmileg instabilak, az önértékelésük alacsony. Hajlamosak a deviáns viselkedésre, a szociális normák megszegésére, miközben nyitottak a külvilág felé. Nem igazán fontos a számukra, hogy a külvilág mit reagál a viselkedésükre. Mindez fokozott internethasználati problémákkal társul, ami az eszközhasználattal kapcsolatos veszélyeztetettséget predesztinálhatja. Ezért az ő esetükben lenne a legfontosabb, hogy megkapják a szükséges fejlesztést – akár edukáció, akár önértékeléssel kapcsolatos tréningek formájában. A csoport tagjai bántalmazókká válhatnak.

2-es klaszter: Csöndes – veszélyeztetett csoport

Az ebbe a kategóriába tartozó gyerekeket az előző csoporthoz hasonlóan érzelmi instabilitás és alacsony önértékelés jellemzi, azonban befelé fordulóbbak, és fontos számukra a külvilág róluk alkotott véleménye. Gondolkodásmódjuk deviáns cselekedetekre ösztönözheti őket, és az internethasználattal kapcsolatosan is előfordulhatnak problémák. Csendesekek, ezért az ő esetükben különösen fontos odafigyelni arra, hogy milyen nehézségekkel küzdenek. A csoport tagjai könnyen áldozatokká válhatnak.

3-as klaszter: Alacsony veszélyeztetettségű csoport

Jó pszichés tulajdonságokkal jellemezhető csoport alacsony veszélyeztetettséggel társulva.

4-es klaszter: Kontrollvesztett csoport

Az ebbe a csoportba tartozó gyerekek megfelelő pszichés tulajdonságokkal rendelkeznek (magas önértékelés, devianciára nem hajlamos, érzelmi stabilitás stb.), ennek ellenére a digitális világban mutatott viselkedésük alapján veszélyeztetettek lehetnek a problémás eszköz- és internethasználat tekintetében. Az ő esetükben fontos az eszközhasználat kontrollálása, esetleg edukáció az ezzel járó veszélyekről.

A gyermekotthonokban élők és a digitális média

A digitális jóllét és elégedettség vizsgálata

A profilalkotás második lépéseként a válaszadók digitális jóllétét térképeztük fel. A digitális jóllét (*digital wellbeing*) fogalmán Burr és munkatársai (2020) alapján azt a mérhető hatást értjük, amelyet a felhasználó, az ember mentális és fizikai egészségére a digitális technológiával történő interakció gyakorol. A digitális jóllét szubjektív érzetének felmérése hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük a felhasználók, jelen esetben a gyermekvédelmi intézményekben élő gyermekek online világgal kapcsolatos érzéseit, az online médiahasználatlaltal kapcsolatos motivációikat és frusztrációikat. A digitális jóllét fejlődéséhez a Checcinato és

munkatársai (2020) által kidolgozott digitális jóllét-modell alapján szükséges az intrinzik motiváció fejlesztése a kompetencia és autonómia érzésén keresztül.

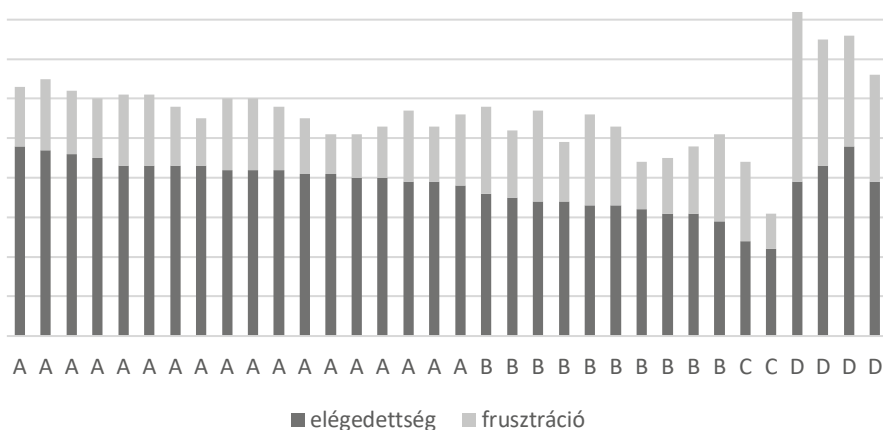
A digitális jóllét mérésének alapja tehát a pozitív pszichológiához köthető öndeterminációs elmélet (angolul *self-determination theory*, SDT), amelyet Edward L. Deci és Richard M. Ryan (2000) dolgozott ki, és az optimális emberi működést, a mentális egészséget és a belső (intrinzik) motivációt kapcsolja össze. A kutatásban az SDT keretében kifejlesztett Alapvető Pszichológiai Szükségletek Kielégítettsége és Frusztrációja Skála, azaz a Basic Psychological Need Satisfaction and Frustration Scale (BPNDFS) (Chen és mtsai, 2015.) általános, gyermekeknek szóló, 24 kérdéses skálájának a digitális környezetre adaptált változatát használtuk. A 24 kérdés összesen 6 faktorról (autonómia-elégedettség, autonómia-frusztráció, kapcsolódás-elégedettség, kapcsolódás-frusztráció, kompetencia-elégedettség, kompetencia-frusztráció) ad információt; a 24 kérdésből 4-4 tartozik minden faktorhoz, amelyeket külön-külön és összesítve is vizsgálunk¹. Azt feltételezzük, hogy az online térben zajló tevékenységekhez (böngészés, játék, közösségimédia-használat, „csetelés” stb.) kapcsolódóan megélt érzések megismerésével jobban megérthetjük a felhasználók online médiahasználathoz kapcsolódó attitűdjét. A három faktor a digitális jóllétre is értelmezhető, akár önállóan értelmezhető adatokat is nyújt.

- a) Autonómia: annak megélése, hogy az online világban saját elhatározásainkat követve, szabadon navigálhatunk, kommunikálhatunk, szórakozhatunk, érthetjük el céljainkat; az autonómia-frusztráció azt jelzi, hogy felismerjük, hogy az online terekben történő „közlekedés” irányított, a használt platformok befolyásolják; ezzel összefüggésben az online kockázatok és azok minimalizálásának szándéka is az autonómia csökkenésének érzetével jár együtt.
- b) Kapcsolódás / kötődés: a valahova tartozás, kötődés szükségletének kielégülése az online világban, a másokkal való törődés, illetve a törődés elfogadása; amennyiben szeretteinktől, barátainktól fizikailag távol vagyunk, rendszeresen nem találkozzunk, akár erősebben is éljük meg, mint az offline világban. Feltételezzük, hogy akinek van saját eszköze (tehát maga irányítja online médiahasználatát), és rendszeresen kommunikál online, annak a kapcsolati elégedettsége magas lesz.
- c) Kompetencia: annak igénye, hogy hatékonyak és eredményesnek lássuk magunkat az online tevékenységek művelése, platformok használata közben is.

A digitális jóllét mérésének alapja tehát a pozitív pszichológiához köthető öndeterminációs elmélet (angolul self-determination theory, SDT), amelyet Edward L. Deci és Richard M. Ryan (2000) dolgozott ki, és az optimális emberi működést, a mentális egészséget és a belső (intrinzik) motivációt kapcsolja össze. A kutatásban az SDT keretében kifejlesztett Alapvető Pszichológiai Szükségletek Kielégítettsége és Frusztrációja Skála, azaz a Basic Psychological Need Satisfaction and Frustration Scale (BPNDFS) (Chen és mtsai, 2015.) általános, gyermekeknek szóló, 24 kérdéses skálájának a digitális környezetre adaptált változatát használtuk.

¹ A BPNDFS tapasztalatai szerint ugyan meg lehetne fordítani a frusztráció adatait, és így egyetlen „digitális jóllét” számot produkálni, azonban az elégedettség és a frusztráció ebben a kérdőívben nem pusztán egymás ellentétei, hasznosabb külön kezelni a két adatot.

A felmérés a médiahasználati interjúk követően, az interjúkészítő jelenlétében történt, egy önállóan kitölthető, 24 kérdéses Likert-skálával. Az interjúkészítők tapasztalatai szerint a kérdőív kitöltése, értelmezése nem okozott gondot. A kutatásban részt vevők közül egy személy nem töltötte ki a kérdőívet, így 34 kérdőív volt értékelhető. A 34 kérdőív digitális elégedettség és frusztráció szerint összesített adatai alapján a kutatásban részt vevőket négy klaszterbe soroltuk (1. ábra).

1. ábra. A digitális elégedettség és frusztráció mutatói alapján alkotott fő válaszadói csoportok

Az „A”, ún. „idilli” csoportba tartozik a vizsgált minta fele, 17 fő; ők azok, akik magas elégedettség- és alacsony frusztráció-értékekkel rendelkeznek. A „B”, „tartózkodó” csoportba azok tartoznak (10 fő), akik az online „idill” helyett kicsit alacsonyabb elégedettségi szinttel rendelkeznek egy vagy több faktor tekintetében, és több frusztrációval is küszködnek az internetes tevékenységek során, elsősorban a kompetencia és az autonómia tekintetében.

A „C” és „D” csoportot a minta kis mérete miatt csupán 2, illetve 4 fő reprezentálja. A „C” csoportba tartoznak a „nem érdeklődők”, azok, akik a többi csoportba tartozókhoz képest kevésbé elégedettek az online térben, és a frusztrációjuk is alacsony szintű, az ő számukra a digitális médiakörnyezet nem jelent különösebb örömet, nem vált ki belőlük érdeklődést, jó vagy rossz érzéseket.

A „D” csoportba azok tartoznak, akiket az online létezés „érzelmi hullámvasútja” jellemz, egyszerre elégedettek és érzik magukat erősen frusztráltak.

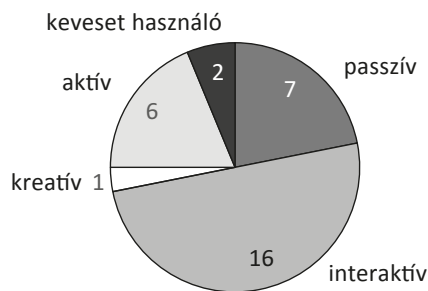
A digitális környezet élményszerűsége, intenzitása, ingergazdagsága a gyermekvédelmi szakellátásban élők beszűkült hétköznapi életéhez képest rendkívül ingergazdag, így magasabb elégedettség- és alacsonyabb frusztráció-szint volt várható. Ebben a közegben a fiatalok online „magánélete” szorosan összefügg az intézménnyel szemben megfogalmazott autonómiával, amely legfőképpen a külvilággal való kapcsolattartásban nyilvánul meg. Ez azonban nem feltétlenül a magas autonómia-elégedettség és a magas kapcsolódás-elégedettség mutatója. Feltételezzük, hogy a digitális média-környezet működésével, az online világgal kapcsolatos tudás, illetve az online kockázatokkal kapcsolatos ismeretek növelik a frusztráció szintjét – minél kevésbé tájékozott tehát a felhasználó, annál alacsonyabb lesz a frusztrációs szintje. Eszerint a digitális jóllét esetében az alacsony frusztráció-szint a kockázatoknak való nagyobb kitettséget jelzi. A gyermekek, fiatalok által használt digitális médiaplatformok rendkívül felhasználóbarát, egyszerűen használható felületek; a videójátékok azért is tudnak ennyire addiktívak

lenni, mert felhasználóiknak az első pillanattól a kompetencia érzését biztosítják. Ez is azt jelzi előre, hogy az online világgal kapcsolatos elégedettségük magas.

Médiahasználati szokások – digitálismédia-használati interjúk

A médiahasználati szokások felmérése félig strukturált interjú segítségével történt. A kutatás során a médiahasználat vizsgálatakor nem találtunk inkább fiúkra / lányokra, vagy inkább idősebbekre / fiatalabbakra, illetve saját eszközzel rendelkezőkre / nem rendelkezőkre vonatkozó mintázatokat. Úgy tűnik, inkább a kisközösség, a látott minta és a személyiség határozza meg, ki milyen médiatevékenységet választ. A leggyakoribb médiatevékenységek alapján azonban elkülönítettünk olyan médiahasználói típusokat, amelyek jól leírják egy-egy személy tipikus tevékenységeit. A pontosabb meghatározás érdekében elkülönítettünk interaktív és aktív médiahasználót: utóbbi elsősorban videójátékokkal játszik, míg az előbbieknél a közösségimédia-használat az elsődleges, de a videójátékok is jelen vannak. A mintában rendkívül kis arányban, de szerepel kreatív médiahasználó és a digitális tevékenységek iránt kevésbé érdeklődő gyerek is. A 2. ábrán egyértelműen látható, hogy az interaktív médiahasználók vannak a legtöbben (16 fő), őket követik a passzív (vagyis az internetet elsősorban filmnézésre használó) felhasználók (7 fő), majd a szinte kizárólag videójátékokkal játszó „aktívok” (6 fő). A mintában 2 fő reprezentálja a kevés online tevékenységet folytatókat (nekik jellemzően nincs saját eszközük), illetve megjelenik (a minta nagyságához képest arányosan) egy kreatív médiahasználó is: ő elsősorban fotózik, illetve a hobbjait segítő, oktató videókat néz. Egyértelműen kimondható, hogy a gyerekek sokféle módon, különböző felületeket, platformokat használva vannak jelen az online világban. A kirajzolódó médiahasználati típusok a következők:

- Passzív: leggyakrabban filmeket, videót néz, zenét hallgat.
- Interaktív: leggyakrabban „csetel”, videotelefonál, közösségimédia-alkalmazásokat használ, illetve játszik.
- Kreatív: elsősorban fotózik, rajzol, videókat készít.
- Aktív: elsősorban (szinte kizárólag) játszik.
- Keveset használó.

2. ábra. A médiahasználói típusok eloszlása

A vizsgálatban szereplő gyerekek közül 16 fő rendelkezik saját mobiltelefonnal, további 4 főnek „éppen most nincs” saját eszköze, és csupán 7 fő rendelkezik mobilinternet-hozzáféréssel, vagyis térben és időben korlátlan internetezési lehetőséggel. Jellemző azonban, hogy bármennyi idő áll rendelkezésükre (akár napi húsz perc, akár napi 6-7 óra), azt korlátlanul kihasználják. A saját telefon birtoklása nem köthető életkorhoz, a kicsiknek és nagyoknak egyforma arányban van vagy nincs telefonja. A gyerekek egy részénél

jellemző az, hogy hol van, hol nincs saját telefonja, illetve az is, hogy természetesen és szívesen adják kölcsön egymásnak a telefonokat, és egyes nevelők is támogatják a gyerekeket akár tablethasználattal, akár előfizetéssel. Az internethasználat elsősorban a lakásotthon (esetleg az iskola) terében zajlik, a 16 saját mobiltelefonnal rendelkező gyerek közül hatnak van mobilinternet-előfizetése. A mobilinternet – saját eszköz kombináció a lehető legnagyobb önállóságot, függetlenséget jelenti, és folyamatos, akár 24 órás online kapcsolódást tesz lehetővé.

Online identitás és részvétel – avatárok készítése

A digitális médiaeszközök jelenléte a gyermekvédelmi szakellátásban élők körében sok előnnyel is jár. A digitálismédia-környezethez, az online nyilvánossághoz való hozzáférés az első lépés. A médiaműveltség mára az aktív és teljes körű polgári részvétel egyik elengedhetetlen előfeltételévé vált, amellyel kivédhető vagy mérsékelhető a közösségi életből való kirekesztődés (Tyner, 2004). A részvételi kompetenciák fejlesztése, az aktív médiahasználat elősegítheti az autonóm és aktív állampolgári kompetenciák kialakítását. A digitális média aktív használata „hangot ad”, a sérülékeny csoportok előtt is megnyitja a nyilvánosság tereit (Hobbs és Moore, 2015). A digitális gyermekvédelmi akciókutatásba ezért építettünk olyan kreatív médiahasználati elemet, amely a digitális környezet pozitív használatát, az online önkifejezés, online identitás kifejezését teszi lehetővé egy digitálisavatár-készítő webes alkalmazás segítségével. Az avatár egy valós személy webes (ön)reprezentációja, szűkebb értelemben egy „profilkép”, amely az egyént online reprezentálja. A kutatás során mindvégig a DoppelMe avatárkészítőt használtuk. Ez egy freemium (ingyenes, de kiegészítő fizetéssel magasabb szintű szolgáltatást – ebben az esetben több fajta öltözetet, kiegészítőt, háttér – biztosító) platform, amely böngészőben fut, így a két kutatási helyszínen rendelkezésre álló különböző technikai feltételek között (tabletek, laptopok) is működött.

Az avatárok készítését követő interjúkból és az elkészült munkákból is az derül ki, hogy a gyerekek megértették a feladatot. Két különböző jellemző karaktertípus keletkezett, az elkészült munkák legtöbbje ezekbe sorolható:

1. „ideális digitális én”, 9 fő: ők valóban önmaguk idealizált, digitális változatát készítették el. Jellemzően öregítették, és elegánsnak, jól öltözöttnek ábrázolták a figurát (szakáll, öltöny, „menő” háttér).
2. „bohóc”: 8 fő (érvényes módon) játéknak, szórakozásnak tekintette a feladatot, a bohóc-karakterekből azonban kirajzolódik az, amit meg kívánnak jeleníteni saját magukról.

A csoportba nem sorolható többi karakter többé-kevésbé a „valós” kinézetet adta vissza, az interjúkban utalnak is erre (például a szemüveg, a ruházat, de akár a kék haj esetében is).

A digitálismédia-használati profilok kiegészítéseként minden profilhoz választottunk egy jellemző avatárt illusztrációként. A közös csoportba tartozó avatárok között – ha korlátozottan is, de – megfigyelhetőek voltak hasonlóságok, illetve a profilok kiegészítéseként, ellenőrző funkcióban, más eredmények alátámasztására, visszajelzésként is szolgáltak – elsősorban a veszélyeztetett csoportok azonosításában (itt meg lehetett figyelni a választott arckifejezést; illetve olyan attribútumokat, amelyek részben a kiszolgáltatottságot, részben a normatörő viselkedést emelték ki, például az 1-es, 2-es vagy a 10-es profil esetében).

Digitális gyermekvédelmi profilok

A profilalkotás folyamata

A személyiségjellemzők és a digitális elégedettségi klaszterek egymásra vetítése, a vizsgálatban részt vevők médiahasználati szokásai, szociális háttere és az online kockázati kitettségük elemzése által kirajzolódtak olyan digitális gyermekvédelmi profilok, amelyek nemcsak az egyes felhasználók fő jellemzőit írhatják le, de velük kapcsolatos preventív intézkedések meghatározását is lehetővé teszik. A profilozás módszere hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a gyermekvédelmi intézményekben élő gyermekeknek az online világgal kapcsolatos érzéseit, az online médiahasználattal kapcsolatos motivációikat és frusztrációikat, illetve személyiségjegyeik és személyes élettörténeteik által árnyalt képet kapjunk róluk.

Az általunk kidolgozott profilozási módszer első – inkább csak pilot jellegű – lépcsőjénél tartunk. A cél pedagógiai jellegű, de még nem annyira a fejlesztést, sokkal inkább a fiatalok digitális kultúrájának megértését, a kockázatok feltérképezését szolgálja. Profiljaink óhatatlanul statikusak, hiszen – bár tervezzük – még nem volt módunk többlépcsős, longitudinális felmérést végezni. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy az elkészült profilok fontos értelmezési keretet vagy éppen összehasonlítási alapot adhatnak nemcsak a gyermekvédelemben dolgozó pedagógusok számára a fiatalok digitális kultúrájára vonatkozóan. Akciókutatásunk során, a fentiekben bemutatott adatgyűjtési módszerek segítségével gyűjtött adatok elemzése nyomán 12 digitális gyermekvédelmi profil alakult ki.

A profilalkotás során összesen 11 változót vettünk figyelembe (1. táblázat), elsősorban a pszichológiai sajátosságok, illetve a digitális elégedettség és frusztráció mentén kialakult klaszterek összekapcsolásával. A vizsgált változók az önértékelés minőségét, az érzelmi labilitás fokát, a deviáns viselkedés lehetőségességének mértékét, az áldozattá, illetve bántalmazóvá válás esélyét, a problémás internethasználat mértékét, a digitális elégedettséget, a digitális frusztrációt, a kapcsolódási elégedettséget, az online töltött idő mennyiségét és a médiahasználói típust (passzív, interaktív, aktív) fedték le.

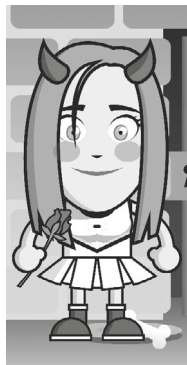
A profilok elnevezései természetesen önkényesek, és a további kutatás és fejlesztés nyomán finomításra szorulnak. A jelenlegi fázisban igyekeztünk a különböző változók-ból nyert információk legjellemzőbb elemeit hozzájuk rendelni.

I. táblázat. A digitális profiok fő jellemzői

Profil	Alacsony önértékelés	Érzelmi labilitás	Devians viselkedés	Áldozat	Bántalmazó	Problémás internet-használat	Digitális elégedettség	Digitális frusztráció	Kapcsolódási elégedettség	Magas onlimerő	Médiahasználó típus			
											P	I	A	
1	X	X	X		X	X	X		X	X				
2	X	X	X	X		X				X				
3							X		X					
4						X	X		X	X				
5	X	X	X		X	X		X		X				
6	X	X	X	X		X			X	X				
7								X		X				
8						X		X		X				
9	X	X	X		X	X				X				
10	X	X	X	X		X	X	X	X					
11							X	X	X	X				
12						X	X	X	X					

Az egyes profilok bemutatása

1. profil: Instabil-túlhasználó (1A)

Érzelmi háttér

Az ebbe a kategóriába tartozó gyermekeket alacsony önértékelés és érzelmi instabilitás jellemzi, hajlamosak a deviáns viselkedésre és a szociális normák megszegésére, ebből következően erőteljesen ki vannak téve annak, hogy önmaguk is bántalmazókká váljanak.

Digitális attitűd

A csoport tagjai magas elégedettség- és alacsony frusztráció-értékekkel rendelkeznek, azaz kompetens, önálló felhasználóknak gondolják magukat, megélik a kapcsolódás érzését, magabiztosan mozognak az online világban, de nem mérik fel kellőképpen, hogy az online világ kockázatokat is rejt, és nem szembesülnek az online lét negatív hatásaival, nem ismerik fel kontrollvesztettségüket. A magabiztos attitűd esetükben súlyos internethasználati problémákkal, illetve magas képernyőidővel társul, ami az online függőségekkel kapcsolatos veszélyeztettséget jelezheti.

Médiahasználati tevékenységek és kockázatok

A hétközben online internethasználatot töltött átlagos képernyőidő esetükben 3-6 óra, hétvégén 5-7 óra. Interaktív és/vagy aktív médiahasználók, vagyis elsősorban nem filmeket néznek, hanem játszanak, vagy a közösségi oldalakat használják. Esetükben még a filmnézés (YouTube-ozás) is társas tevékenység. Az ebbe a felhasználói profilba soroltak 11 éves koruk előtt kezdtek internetezni, a barátokkal és a családtagjaikkal való kommunikáció is az interneten zajlik (a Messengeren), a kapcsolódási elégedettségük magasra értékelhető. A közösségimédia-felületek közül az Instagramot, a Facebookot és a TikTOKot használják leginkább. A YouTube-on néznek médiakedvenceket, pl. animét, koreai fiúbandákat vagy focistákat, vannak olyan ismerőseik, akikkel online tartják a kapcsolatot, egyikük már ismerkedett is online. A profilba fiú és lány is tartozik, területileg pécsi és mátészalkai esetek.

Kockázati kitettségek

- Tartalomhoz köthető kockázatok: gyűlöletbeszéd és trollkodás.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, játékfüggőség, testképzavarok, online zaklatásban, bántalmazásban érintettség.

Beavatkozási javaslatok

Az ebbe a profilba tartozóknak elsősorban az önértékelését, önreflexióját szükséges fejleszteni, akár tréning formájában; a testképzavarok, illetve az online zaklatásban érintettség, az agresszív online viselkedés kockázatának csökkentése érdekében.

Az online függőségeknek való erős kitettséget fiatal koruk tovább erősíti. A túlhasználat esetében a médiahasználati szokások, szabályok átalakítása (a nevelők támogatásával), illetve offline tevékenységek, hobbik, valamint a problémás internethasználat csökkentésével kapcsolatos technikák, tudatosító képzések segíthetnek. Amennyiben ez az állapot romlik, függőség alakul ki, szakember bevonása is indokolt.

2. profil: Introvertált – problémás (2A)

Érzelmi háttér

A csoport tagjait alacsony önértékelés és érzelmi instabilitás jellemzi. A tagok inkább introvertáltak, ugyanakkor fontos számukra a külvilág róluk alkotott véleménye. A gyerekek gondolkodásmódja a deviáns cselekedetekre is ösztönözheti őket (pl. az egyik interjúalany szándékosan nyitott meg egy vírust a közösségi gépen). Személyiségjegyeik alapján a csoport tagjai áldozatokká válhatnak.

Digitális attitűd

Az internethasználattal kapcsolatosan is előfordulnak problémáik. A csoport képviselői közül ketten tartoznak úgynevezett problémás felhasználói csoportba, a többiek úgynevezett átlagos felhasználók. A problémás csoportba tartozók autonómia-elégedettsége kiugróan magas, vagyis az online világot a szabadság terepének látják, ahol semmi sem akadályozza őket, viszont feltehetően kontrollzavarral küzdenek. A csoport tagjai magas elégedettség- és alacsony frusztráció-értékekkel rendelkeznek, azaz kompetens, önálló felhasználóknak gondolják magukat, megélik a kapcsolódás érzését, magabiztosan mozognak az online világban, de nem mérik fel kellőképpen, hogy az online világ kockázatokat is rejt.

Médiahasználat, kockázatok

A profilba tartozók mindegyike a többiekhez képest kiugróan magas hétféle online jelenlétről számol be, ez akár a 10-12 órát is elérheti. Mindegyikük saját mobillal rendelkezik, az internethozzáférésük többségük esetében wifin keresztül, ketten rendelkeznek saját mobilinternettel. Két fiatal esetében a tévézés (HBO) is fontos tevékenység, de mindannyian aktív vagy interaktív internethasználók. Online tevékenységük alapján két csoportba sorolhatók: (1) online játékot játszó, (2) közösségimédia-használók, videómegosztók követői. Kedvenc médiaszemélyiségük influenszer: YouTube-on, Instagramon követik. A csoport tagjai a TikTokot és a Snapchatet is említik. Mindannyiuknak van online ismerőse, akivel már mindannyian találkoztak offline is. Kapcsolódási elégedettségük vegyes, vagyis nem okvetlenül élük meg a kapcsolódás, kötődés érzését online. A barátaikkal Instagramon és Messengeren chatelnek, a szülőkkel való kapcsolattartásra a Messengert nem említik meg. Egy lány említi, hogy a nővérével online játékot játszik. A csoportba tartozók átlagéletkora 14-15 év, csupán egy 11 éves gyermek sorolható ide, a csoportot főként fiúk alkotják (5 fiú, 1 lány), pécsiek és mátészalkaiak vegyesen. Van olyan résztvevő, aki 11 éves kora előtt kezdett internetezni, de a csoport fele csupán 13 éves kora körül ismerkedett meg az online világgal.

Kockázati kitétségek

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, függőség, túlzott kitérültség (*oversharing*), online zaklatásban, bántalmazásban érintettség.

Beavatkozási javaslatok

Mivel a csoport tagjai csendesek, ezért különösen fontos odafigyelni arra, hogy milyen nehézségekkel küzdenek. Fontos felkészíteni őket az online lét kockázataira, különösen, hogy online ismerkednek, és találkoznak is az így megismert személyekkel. A köröttük lévő felnőttek időről időre beszélgessenek velük online ismerőseikről, és segítsenek a médiahasználat keretei közé szorításában, az életkoruknak, habitusuknak megfelelő tartalmak kiválasztásában.

3. profil: Elégedett – átlaghasználó (3A)

Érzelmi háttér

A csoport jó pszichés tulajdonságokkal rendelkezik, ami alacsony veszélyeztetettséggel társul. Az ebbe a csoportba tartozók önértékelése magas, devianciára nem hajlamosak, érzelmi stabilitás jellemzi őket. Az áldozattá válás kockázata kevésbé fenyegeti őket.

Digitális attitűd

A csoport tagjai magas elégedettség és alacsony frusztráció-értékekkel rendelkeznek, azaz kompetens, önálló felhasználóknak gondolják magukat, megélik a kapcsolódás érzését, magabiztosan mozognak az online világban, de nem mérik fel kellőképpen, hogy az online világ kockázatokat is rejt. Problémás internethasználat-indexük alapján az ún. átlagos felhasználói profilba tartoznak.

Médiahasználat, kockázatok

Saját mobiltelefonnal nem rendelkeznek, leginkább laptopon vagy barátaik telefonján neteznek, illetve játszanak. A hétköznapi és a hétvégi, napi online jelenlét ideje között nincs különbség, átlagosan kb. napi 5 órát töltenek online. Kontrollvesztés, obszesszió nem jellemzi őket. Kapcsolódás- és kompetencia-elégedettségük rendkívül magas, 11 éves koruk óta online felhasználók, vagyis tapasztaltan, magabiztosan vannak jelen az online térben, és örömet okoznak számukra az online tevékenységek. A közösségimédia-platformok és üzenetküldők közül a Messengert, a Facebookot, az Instagramot és a TikTOKot részesítik előnyben. Online tevékenységük 3 fő elemből áll: (1) online játék, (2) zenehallgatás, (3) közösségi oldalak használata, (4) sorozatnézés, online filmnézés. Médiakedvenceiket a TikTokon és a Youtube-on követik. Online szerzett ismerőseik vannak, a csoport fiatalabb képviselője nem lépett még velük offline kapcsolatba, az idősebbek igen.

Lányok és fiúk is megtalálhatóak a csoportban, területileg a pécsiek és a mátészalkaiak egyaránt. Életkori megosztásuk szintén heterogén.

Kockázati kitettségek

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlzott kitérülködés (*oversharing*), online zaklatásban, bántalmazásban érintettség.

Beavatkozási javaslatok

A csoport tagjai kompetensnek érzik magukat, bevett online felhasználói gyakorlatuk és tapasztalatuk van, de az esetleges kockázatokkal igen csekély mértékben számolnak. Az online ismerkedés veszélyeit nem látják. Őket elsősorban az online kapcsolati kockázatokkal érdemes megismertetni. Az ő esetükben érdemes felkészülni arra, hogy ha saját eszközhöz jutnak, hirtelen nagyon megnő majd a képernyőidő és az online tevékenységek száma is. A saját eszköz használatával kapcsolatos szabályok betartására is érdemes felkészíteni őket.

4. profil: Elégedett – intenzív (4A)

Érzelmi háttér

Az ebbe a csoportba tartozó gyermekek leginkább introvertált személyiségűek, megfelelőek a pszichés tulajdonságaik, jellemző rájuk az érzelmi stabilitás, magasabb az önértékelésük, és nem jellemző rájuk a deviáns magatartás.

Digitális attitűd

A csoport tagjai magas elégedettség- és alacsony frusztráció-értékekkel rendelkeznek, azaz kompetens, önálló felhasználóknak gondolják magukat, megélik a kapcsolódás érzését, magabiztosan mozognak az online világban, de nem mérik fel kellőképpen, hogy az online világ kockázatokat is rejt. Mindannyian aktív kapcsolattartók, kapcsolati- és kompetencia-elégedettségük is kiemelkedően magas, kifejezetten élvezik, értékelik és ügyesen használják a digitálismédia-környezet adta lehetőségeket, pontosan nevezik meg az általuk használt játékokat, platformokat, médiakedvenceiket. Problémás internethasználat-indexük alapján az ún. átlagos felhasználói profilba tartoznak, két fő közülük problémás internethasználó.

Médiahasználati tevékenységek és kockázatok

A csoport tagjai interaktív és passzív médiahasználói típusok, leggyakoribb tevékenységként mindannyian a videónézést (sorozatok, edzős videók, anime stb.) jelölik meg, amelyet a közösségi oldalakon való időtöltés és azokon keresztüli kapcsolattartás, illetve online játék a barátokkal követ. Ez a csoport sokféle felületet, alkalmazást használ, és olyan platformok is szóba kerülnek, amelyek a többi csoportra nem jellemzőek, például az anonim üzenetküldők, amelyek az online szexuális jellegű visszaélések leggyakoribb platformjai (ChatRulette, ChatAlternative), vagy a MyTalkingTom játék. A közösségi-média-platformok közül említik a TikTokit és a ritkábban felbukkanó Snapchattet is. A filmnézés több platformon is megjelenik: Netflix, Videá, Indavideo, YouTube. Az online eltöltött idejük nagyon magas. Hétköznap átlagosan napi 4 órát vannak online, hétvégén azonban ennek dupláját, akár háromszorosát is. Online ismerősei mindenkinek vannak, de nem mindenki találkozott eddig még élőben velük. A csoportban, két 12-13 éves kivételével, a többség a 15-17 éves korcsoportba tartozik, 6 fiú és 1 lány, 3 pécsi és 4 mátészalkai.

Kockázati kitettségek

- Tartalomhoz köthető kockázatok: gyűlöletbeszéd, illegális tartalmak, dezinformáció.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, *oversharing*, online szexuális zaklatás.

Beavatkozási javaslatok

Azok a fiatalok, akik ebbe a csoportba tartoznak, rengeteg időt töltenek online. Esetükben rendkívül nagy szükség lenne felnőtt támogatásra, nevelésre, az eszközhasználattal, a képernyőidővel és a platformokkal kapcsolatos tudatosításra, illetve a gyerekekkel közös szabályalkotásra. A képernyőidő mennyiségét az offline tevékenységek, hobbik, elfoglaltságok is csökkenthetnék, a csoport tagjai személyiségjegyeik alapján talán nem zárkóznának el ettől. Számukra különösen fontos a tudatos és felelős médiahasználatra nevelés, akár médiafoglalkozások keretében is.

5. profil: Instabil – súlyosan problémás (1B)

Érzelmi háttér

Az ide sorolható gyerekek alacsony önértékeléssel rendelkeznek, érzelmileg instabilak, az önértékelésük alacsony. Elég sűrűn megjele-
nik az életük több területén a deviáns magatartás, a szociális normák megszegése, miközben nyitottak a külvilág felé. A csoport tagjai akár maguk is bántalmazókká válhatnak.

Digitális attitűd

A digitálismédia-használat vonatkozásában alacsonyabb elégedettségi szinttel rendelkeznek egy vagy több faktor tekintetében, és a frusztrációjuk szintje is magasabb, ez összefüggésben lehet azzal, hogy alacsony az önértékelésük és az önbizalmuk. Autonómia- és kapcsolódási elégedettségük közepes, a kompetencia-elégedettségük viszont magas, ez szintén személyiségükkel (introvertáltság, alacsony önértékelés) magyarázható. Problémás internethasználati indexük alapján a súlyosan problémás csoportba tartoznak, kontrollvesztettség, obszesszió jellemzi őket.

Médiahasználati tevékenységek, kockázatok

Online jelenlétük hétköznap és hétvégén is napi 5-6 óra. Saját mobilkészülékük van, a netet wifin keresztül érik el (vagyis mobilinternet-előfizetésük nincsen). Az online világba fiatalon, 11 éves koruk előtt kapcsolódtak be. Inkább interaktív médiahasználók, elsősorban a közösségi oldalak elérésére használják a netet (Facebook, Messenger, TikTok), videókat néznek, főként YouTube-on, és ha van rá lehetőségük, online játszanak. Az online játékot inkább idegenekkel, mint a saját személyes ismerőseikkel játszik (Roblox, Mortal Kombat). Kapcsolattartásuk gyakorisága nagy mértékben függ attól, hogy épp van-e mobilkészülékük, így személyes kapcsolataik eléggé beszűkültek. Online ismerőseik is kevésbé vannak, olyan személyekről, akiket online ismertek meg, majd utána offline is találkoztak, nem számoltak be.

A mintában a csoport képviselője egy pécsi 13 éves fiú.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő tartalmak, gyűlöletbeszéd.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, játékfüggőség, online zaklatásban, bántalmazásban érintettség (*cyberbullying*).

Beavatkozási javaslatok

Az ő esetükben a legfontosabb egy megbízható kortárs csoport, a barátságok, kapcsolódás megélése lenne a legnagyobb segítség. Szüksége lehet támogató segítségre egyéni vagy csoportos formában, továbbá a tudatos internethasználat fejlesztésre is. Érzelmileg elszigetelt, nagyon veszélyeztetett csoport.

6. profil: Instabil – átlaghasználó (2B)

Érzelmi háttér

Az ebbe a kategóriába tartozó gyerekeket érzelmi instabilitás és alacsony önértékelés jellemzi, ezért könnyen manipulálhatóak. Befelé fordulók, de fontos számukra a külvilág róluk alkotott véleménye. Gondolkodásmódjuk deviáns cselekedetekre ösztönözheti őket, és az internethasználattal kapcsolatosan is előfordulhatnak problémák. Csenedesek, problémáikat nehezen osztják meg másokkal, könnyen áldozatokká válhatnak.

Digitális attitűd

Digitális jóllét kérdőívünk szerint az ún. „tartózkodó” csoportba tartoznak, frusztrációs és elégedettségi szintjük is közepes az internetes tevékenységek során. Kompetencia-elégedettségük alacsony vagy közepes, vagyis megtapasztalják a saját korlátaikat az internethasználat során. Kapcsolódási elégedettségük inkább magas, az egyéni interjúkban azonban az érzelmi elhanyagoltság jelei voltak tapasztalhatók. A problémás internethasználat vonatkozásában ún. átlagos felhasználók, kontrollvesztés nem jellemzi őket.

Mediahasználati tevékenységek, kockázatok

A problémás internethasználat alacsony szintje annak tudható be, hogy nincs saját mobilkészülék, naponta kevés időt tudnak online tölteni. Az általuk megadott online jelenlét napi szinten a 0,5–2,5 óra időszámban mozog. Digitálismédia-tevékenységük kölcsön- vagy az otthonban elérhető eszközökön zajlik. Online kapcsolattartásra barátaik eszközeit kérik kölcsön, filmnézésre a közös laptopot használják. Legjellemzőbb tevékenységeik a közösségi oldalakon keresztüli kapcsolattartás, a videónézés és az online játék. A felsorolt leggyakrabban használt platformjaik: Facebook, Instagram, Messenger, YouTube. Kedvenc médiaszemélyiségük nincs, kedvencként inkább zenekarokat, dj-eket neveztek meg. Annak ellenére, hogy nem sok időt töltenek online, és digitális kompetenciáikat sem értékelik magasra, online ismerősökről, online ismerkedésről mindannyian beszámolnak.

A profil képviselői mátészalkai fiatalok, eltérő korcsoportból.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: gyűlöletkeltésre alkalmas és illegális, radikális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: online zaklatásban, bántalmazásban érintettség (*cyberbullying*).

Beavatkozási javaslatok

Mindenképpen javasolt számukra egy terápia, melynek keretein belül lehetőségük adódik arra, hogy dolgozzanak az érzelemszabályozásukkal, önértékelési problémájukkal. Ha az érzelemszabályozásuk a helyén lesz, javulni fog a deviáns viselkedések mennyisége. Továbbá szükségük van személyes kapcsolódásra is, amit betölthet egy nagyon kedves nevelő, felnőtt, pszichológus. A lényeg, hogy felnőtt és/vagy kortárs legyen, rendszeres, akihez biztonságban, feltétel nélkül tudnak kötődni, továbbá szükségük lenne egy olyan tematikájú tréningre, amiben a biztonságos internethasználat van fókuszban.

7. profil: Kiegyensúlyozott – átlaghasználó (3B)

Érzelmi háttér

Az ebbe a csoportba tartozó gyermekek jó pszichés tulajdonságokkal jellemezhetők, alacsony veszélyeztetettséggel társulva. Az önértékelésük magas, érzelmi labilitásuk alacsony értéket mutat, problémás internethasználati indexük alapján az átlagos csoportba tartoznak, különösebben nem veszélyeztetettek.

Digitális attitűd

A napi online jelenlétük hétköznap 3 és 7,5 óra között mozog, a hétvégén pedig 6-7 óra, de még így sem mondható, hogy a veszélyeztetettek közé tartoznak. A digitális jóllét kérdőívük alapján mind az autonómia-, mind a kompetencia-elégedettségük közepes értéket mutat, és a frusztráció-szintjük is közepes, vagyis érzékelik az online világ és saját maguk online korlátait is.

Médiahasználat, kockázatok

A gyermekeknek saját eszközük általában van, az internetet wifin érik el, vagyis saját mobilinternetük nincs. Mobileszközüket elsősorban kapcsolattartásra használják, szüleit, családtagjaikat Facebookon, Messengeren érik el, barátaikkal szintén a közösségi platformokon és Snapchaten keresztül kommunikálnak, TikTokon videókat osztanak meg. Szabadidejükben filmeket nemcsak YouTube-on, hanem különféle videómegosztókon – mint pl. Filmvilág2, Videá, Netflix – is néznek filmeket. Náluk az online zenehallgatás és a játék is megjelenik a fő tevékenységek között, de míg a filmnézés, zenehallgatás barátokkal közös tevékenységként jelenik meg, addig az online játék – ebben az esetben – inkább idegenekkel folytatott egyéni elfoglaltságként (Minecraft, Mortal Combat, COD). Médiakedvencek nem igazán jellemzik ezt a csoportot, kedvencként csupán zenészeket sorolnak föl. A csoport tagjaira nem jellemző egy konkrét médiafelhasználói típus, megtalálhatók közöttük mind passzív, mind interaktív, mind aktív felhasználók.

A mintán belül a csoportot két 15-16 éves és két 11 éves fiatal alkotja, 3 fiú és 1 lány, mindkét településről.

Kockázati kitettségek

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő és illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, *oversharing*, online zaklatásban, bántalmazásban érintettség (*cyberbullying*).

Beavatkozási javaslatok

A csoport tagjainak kapcsolódási indexe (3 körüli érték) és kapcsolattartási kommunikációs gyakorlata között diszkrepancia van, ezt érdemes lenne feloldani, illetve a napi 7 órás online jelenlét is kockázatot rejthet. Ezért számukra a lakóotthonban szigorúbb eszközhasználati szabályrendszer, illetve a tudatos internethasználattal kapcsolatos képzés hasznos lehet.

8. profil: Kiegyensúlyozott – intenzív (4B)

Érzelmi háttér

A csoport tagjai megfelelő pszichés tulajdonságokkal rendelkeznek (magas önértékelés, devianciára nem hajlamos, érzelmi stabilitás). Ennek ellenére a digitális világban mutatott viselkedésük alapján veszélyeztetettek lehetnek a problémás eszköz- és internethasználat tekintetében, valamint a problémás internethasználati indexük súrolja az átlagos és a problémás csoport határát.

Digitális attitűd

Digitális jóllét kérdőívünk szerint az ún. „tartózkodó” csoportba tartoznak, frusztrációs és elégedettségi szintjük is közepes az internetes tevékenységek során. Autonómia- és kompetencia-elégedettségük közepes, sőt a közepesnél alacsonyabb értéket mutat, ami azzal is magyarázható, hogy sem saját eszközük, sem saját internet-hozzáférésük nincs.

Médiahasználat, kockázatok

A csoportba tartozók az online világba 12-13 éves koruk felett kapcsolódtak be. Általában kölcsön telefonon vagy a csoportbeli laptopon tudnak az internetre kapcsolódni. Két, legfontosabb tevékenységük az online kapcsolattartás és a játék; az interaktív médiahasználók csoportjába tartoznak. Az online játékot folytatók problémás internethasználati indexe magasabb, sőt a hétvégén online töltött idejük is magas, elérheti akár a 9 órát is. A játéktevékenység főként a Call of Dutyra, a COD-ra és a PUBG-ra terjed ki, kapcsolattartásra pedig az Instagramot, a Facebookot, a Messengert és a Snapchatet nevezik meg. A csoport tagjai nem rendelkeznek csak online ismerősökkel, feltehetően az online játékokat is egymással, vagy szűk baráti körben játszáik. Médiakedvenceik alapján ítélve a YouTube-on, a TikTokon inkább zenét hallgatnak, zenei videókat néznek (Kis Grófo, Pápai Joci, Tesók, stb.), sorozatnézést, kedvenc filmeket nem említenek. A követett sportolók közül Lionel Messit emelik ki. A mintából a csoportba két pécsei 16 éves fiú került, s ők voltak az egyetlenek, akik internetezési tapasztalatként az iskolai digitális kultúra óráit is megjelölték, illetve a kapcsolattartás alanyaként a volt nevelőket is.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: gyűlöletkeltésre alkalmas és illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, játékfüggőség.

Beavatkozási javaslatok

Az ő esetükben fontos az edukáció az online kockázatokról, az obszesszió veszélyeiről, valamint a digitálismédia-környezet lehetőségeivel való megismertetés.

9. profil: Nem érdeklődő – problémás (1C)

Érzelmi háttér

Az ide sorolható gyerekek alacsony önértékeléssel rendelkeznek, érzelmileg instabilak. Hajlamosak a deviáns viselkedésre, a szociális normák megszegésére. Nem igazán fontos a számukra, hogy a külvilág mit reagál a viselkedésükre. Mindez magas internethasználati problémákkal társul, ami az eszközhasználattal kapcsolatos veszélyeztetettséget predesztinálhatja. A későbbiekben a csoport tagjai bántalmazókká válhatnak.

Digitális attitűd

A csoport tagjai digitális attitűdjük szempontjából a „nem érdeklődők” csoportjába tartoznak, vagyis online elégedettségük és frusztrációjuk is alacsony. Az online világ, amely a legtöbb fiatal (és felnőtt) számára központi élmény- és örömforrás, bennük nem kelt különösebb érzelmeket. Magas képernyőidejük, sokféle online tevékenységük és aktív közösségimédia-jelenlétük ellenére kapcsolódási elégedettségük a közepes érték körül mozog, kompetencia- és autonómia-elégedettségük – valószínűleg érzelmi háttérük miatt – kifejezetten alacsony.

Médiahasználat, kockázatok

A csoport tagjait magas képernyőidő (napi 6-10 óra) jellemzi, és interaktív médiahasználók: legfőbb tevékenységük a barátokkal való online kapcsolattartás és a közösségimédia-platformok használata (TikTok, Messenger, Instagram, Snapchat).

A csoportot a mintában képviselő pécsi, 14 éves lány fő online tevékenységül a zenehallgatást jelölte meg, ezt a YouTube-on teszi. Néha online játékokat is játszik, főként a PUBG-t, filmet Netflixen és Youtube-on néz, látta a Squid Game-et, és kedvencként egy korei fiúbandát jelölt meg (BTS), akiket különböző platformokon követ. Jelenleg saját mobiltelefonnal nem rendelkezik, mert összetörte, de szüleitől kapni fog egy újat.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő, gyűlöletkeltésre alkalmas, illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, függőség, túlzott kitárulkozás (*oversharing*), online zaklatásban, bántalmazásban érintettség.

Beavatkozási javaslatok

Mindenképpen javasolt számukra egy terápia, melynek keretein belül lehetőségük adódik arra, hogy dolgozzanak az érzelemszabályozásukkal, önértékelési problémájukkal. Szükségük lehet támogató segítségre egyéni vagy csoportos formában, továbbá a tudatos internethasználat fejlesztésre is.

10. Profil: Instabil – frusztrált (2D)

Érzelmi háttér

Az ebbe a profilba tartozó fiatalokat érzelmi instabilitás és alacsony önértékelés jellemzi. Introvertáltak, de a kép, amit mások alkotnak róluk, fontos számukra. Jellemző rájuk a deviáns cselekedetekre ösztönző gondolkodásmód. Az ebbe a csoportba tartozó fiatalok általában csendesek, nem nyílnak meg könnyen, ezért fontos különösen odafigyelni arra, hogy milyen nehézségekkel, problémákkal küzdenek. A csoportban előfordul a problémás internethasználat, és tagjai könnyen áldozattá válhatnak.

Digitális attitűd

A csoport tagjaira a magas elégedettség és a magas frusztráció jellemző, mind az autonómia, mind a kapcsolódás, mind a kompetencia terén. Ők az úgynevezett „hullámvasút” klaszter: az online világ egyszerre jelent számukra örömet, és szorongás forrása is. Ennek egyik oka lehet, hogy jellemzően olyan videójátékokkal (pl.: GTA) játszanak, amelyek érzelmi hullámvasútra teszik őket. Az azonnali sikerek magas elégedettséget okoznak, de a játékon belüli váratlan kudarcok frusztrálttá teszik őket. A túlzott játékhasználat miatt a problémás internetfelhasználók csoportjába kerülhetnek.

Médiahasználat, kockázatok

Ezeket a klasszikus játékokat nem telefonon, hanem laptopon vagy konzolon játsszák, így az online töltött magas óraszámok (4-6,5 óra) főként ebből a tevékenységből származnak, nem a mobiltelefon-használatból, ők tehát aktív médiahasználók. A GTA mellett a PUBG és a COD is megjelenik, szintén laptopon játszva.

Saját eszközzel, telefonnal nem rendelkeznek, az internetes kapcsolattartásuk laptopon keresztül történik. A legfőbb online kapcsolattartási csatornájuk a Messenger. Mellette az idősebbeknél megjelennek az egyéb közösségi oldalak (Facebook, Instagram, TikTok). Filmet, videót a barátokkal, csoporttársakkal közösen YouTube-on, Videán (vagy televízió) néznek.

A médiakedvencekről a csoport tagjai nem igazán számolnak be. A fiatalabb válaszadó egyet sem, az idősebb válaszadó egyet (Zsózé atyát) jelölte meg az erre vonatkozó kérdésnél.

Az online ismerkedés nem jellemző rájuk, nincs olyan ismerősük, akit az online térben ismertek volna meg, valószínűleg az introvertáltság és a korlátozott eszköz-hozzáférés miatt.

A mintán belül a csoportot egy mátészalkai 18 éves lány és egy mátészalkai 12 éves fiú alkotja.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő, gyűlöletkeltésre alkalmas, illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, játékfüggőség.

Beavatkozási javaslatok

A csoport tagjai számára fontos lenne a személyiségfejlesztés, az önbizalomerősítés, akár csoportban, akár egyénileg. Az online tevékenységek ellensúlyozásaként érdemes lehet aktív, érdekes offline, szabadidős tevékenységekkel kínálni meg őket. Az online tudatosság fejlesztése mellett a technológiai eszközök értékteremtő használata, például a programozás, a robotika megismerése érdekes, minőségi időtöltés lehet számukra.

11. profil: Stabil – tudatos (3D)

Érzelmi háttér

A csoportba tartozók jó pszichés tulajdonságokkal, és érzelmi stabilitással jellemezhetőek. A veszélyeztetettség szintje alacsony. Az internethasználatot sem a kontrollvesztettség, sem az obszesszió nem jellemzi. Az átlagos internethasználók közé tartoznak.

Digitális attitűd

A csoport tagjaira a magas elégedettség és a magas frusztráció jellemző, mind az autonómia, mind a kapcsolódás, mind a kompetencia terén. Ők az úgynevezett „hullámvasút” klaszter: az online világ egyszerre jelent számukra örömet, és szorongás forrása is. Esetükben ez jelenthet digitális tudatosságot, az önreflexió jelenlétét, azt, hogy felismerik magukon a túlhasználat, az online játék hatását, de a változtatásig még nem jutottak el.

Médiahasználat, kockázatok

Saját eszközük és saját mobilinternetük is van, vagyis nagyon nagy szabadságot élveznek abban, mikor és mivel foglalkozhatnak. Hétköznap átlagosan 5 órát, hétvégén pedig 8 órát töltenek online. Leginkább az interaktív médiahasználók csoportjába tartoznak, azaz főként a közösségi oldalakon keresztüli kapcsolattartásra, valamint a közösségimédia-tartalmak böngészésére és játékokra használják az internetet. Elsősorban Messengeren, de megjelenik a Facebook és az Instagram használata is. Online játékokat (PUBG, Free Fire) is játszanak, legfőképp barátaikkal.

Sorozatokat, videókat is néznek, leginkább a YouTube-on vagy videómegosztó oldalakon.

A médiakedvenceknél zenészeket, sportolókat, anime szereplőket adtak meg.

A mintában a csoportot képviselő mátészalkai 17 éves fiúnak nincsenek csak online megismert ismerősei, és online sem ismerkedik új emberekkel; ez különösen érdekes abban a tekintetben, hogy milyen sok időt tölt a közösségimédia-platformokon, és választai alapján fontos számára a közösségi lét. Ez is tudatosságát jelezheti.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő, gyűlöletkeltésre alkalmas, illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, testképzavarok, játékfüggőség.
- Kockázati kitettsége rendkívül alacsony, személyiségjegyei és tudatossága miatt.

Javaslatok

Az online lét tudatosabb kezelését segítő foglalkozáson való részvétel, az értékteremtő internethasználat támogatása kreatív (multimédiás) alkalmazások vagy a robotika, programozás megismerésével.

12. profil: Frustrált – súlyosan problémás (4D)

Érzelmi háttér

Az ebbe a csoportba tartozó gyerekek megfelelő pszichés tulajdonságokkal rendelkeznek (magas önértékelés, devianciára nem hajlamos, érzelmi stabilitás stb.), ennek ellenére a digitális világban mutatott viselkedésük alapján veszélyeztetettek lehetnek a problémás eszköz- és internethasználat tekintetében.

Digitális attitűd

A mintában a csoportot képviselő fiatal problémás internethasználatának értéke a legmagasabb, amely az úgynevezett súlyosan problémás csoportba helyezi őt. Ezt a csoportot súlyos kontrollvesztés jellemzi. Digitális attitűd szempontjából a magas elégedettség és a magas frusztráció jellemzi, a „hullámvásút” klaszterbe tartozik; ebben az esetben ez is a súlyosan problémás internethasználatot erősíti meg. Digitális elégedettsége minden faktor esetében maximális.

Médiahasználat, kockázatok

Online tevékenységüket legfőképp az online kapcsolattartás, a videók, filmek nézése, illetve az online játékok töltik ki. Az online játékokat (pl.: PUBG, Free Fire, COD) nem barátokkal, hanem véletlenszerűen összesorsolt online felhasználókkal játsszák, a videókat YouTube-on és TikTokon szintén egyedül, nem egy közösség tagjaként nézik.

A mintában a csoportot képviselő 13 éves mátészalkai fiatal jelenleg nem rendelkezik mobiltelefonnal (ez is magyarázhatja a frusztráció érzését), laptopon, wifin keresztül szokott a nethez kapcsolódni, s annak ellenére jeleznek a kérdőívés válaszai súlyosan problémás internethasználatot, hogy saját bevallása szerint hétköznap átlagosan 3, a hétvégén pedig maximum 5 órát tölt online. Gyakran kéri kölcsön barátai telefonját, ezen keresztül, Messengeren tartja a kapcsolatot ismerőseivel.

Kockázati kitettség

- Tartalomhoz köthető kockázatok: életkornak nem megfelelő, gyűlöletkeltésre alkalmas, illegális tartalmak.
- Viselkedési és kapcsolati kockázatok: túlhasználat, játékfüggőség.

Javaslatok

A csoport tagjai számára fontos lenne a személyiségfejlesztés, az önbizalom-erősítés, akár csoportban, akár egyénileg. Az online tevékenységek ellensúlyozásaként érdemes lehet aktív, érdekes offline szabadidős tevékenységekkel kínálni meg őket, és az online tudatosságot fejleszteni.

A digitális profilozás következtetési, beavatkozási javaslatok

A digitális gyermekvédelmi akciókutatás egyik legfontosabb hozadéka, hogy az eredmények az egyes részt vevő gyerekekre és közösségeikre (is) vonatkoztathatóak, így akár egyéni, akár az egyes lakóközösségekre vonatkozó; akár általános, a gyermekvédelmi rendszerben élők digitális gyermekvédelmi kockázatait csökkentő javaslatcsomagok megfogalmazhatóak. Valamennyi profilhoz megfogalmaztunk ilyen javaslatokat, mindazonáltal általánosságban a következő típusú beavatkozásokat javasoljuk.

Érzelmi háttér

Az „online” és az „offline” létezés nem választható el egymástól, a gyerekek az online térben is saját személyiségük alapján működnek; alacsony vagy magas önbizalommal, introvertált vagy extrovertált módon. Az online tevékenységek – elsősorban a nagyobb önállóság, a láthatatlanság illúziója, a külső kontroll hiánya miatt – ugyanakkor felerősíthetik a személyiségvonásokat. Egyes profilok esetében ezért egyéni vagy csoportos támogató segítség, mentálhigiénés támogatás, elsősorban önbizalom és önkontroll erősítése terén javasolható.

Felnőtt támogatás

A gyermekvédelmi szakellátásban felnövő gyerekek esetében is szükség van a felnőtt támogatására, digitális nevelésére, amely a családokhoz hasonlóan részben a médiahasználati szabályok, keretek, szokásrendszer felállításában és következetes betartatásában nyilvánul meg: elsősorban a képernyőidő korlátozása, kisebbeknél az életkornak megfelelő tartalomválasztás, a káros és illegális tartalmakhoz való hozzáférés csökkentése; ezenkívül a kiberbiztonság (vírusirtó, tűzfal a laptopokon, jelszóhasználat, letöltések korlátozása, akár szülői felügyelet beállítása a kisebbek telefonján). A felnőtt támogató tevékenységének a korlátozásnál sokkal fontosabb feladata azonban a gyermekekkel történő folyamatos párbeszéd, a médiahasználati élmények feldolgozása, a közös médiatevékenységek (pl. filmnézés, játék) minőségi, értékteli élményként történő keretezése. A nevelők azok, akik észrevehetik, ha egy gyermek online veszélybe került, adatvédelmi incidens, zaklatás áldozata lett, bűnözői csoportok hatása alá került vagy a játékszavar, játékfüggőség tüneteit mutatja. Ezek felismeréséhez azonban speciális ismeretekre, tudásra van szükség. Ennek érdekében a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó nevelők, illetve a nevelőszülők számára is javasolt digitális gyermekvédelmi továbbképzés elvégzése. (Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiája már 2019-ben elkészítette ezt az anyagot, melynek véglegesítése jelenleg a Nemzeti Szociálpolitikai Intézetnél zajlik.)

A gyermekvédelmi szakellátásban felnövő gyerekek esetében is szükség van a felnőtt támogatására, digitális nevelésére, amely a családokhoz hasonlóan részben a médiahasználati szabályok, keretek, szokásrendszer felállításában és következetes betartatásában nyilvánul meg: elsősorban a képernyőidő korlátozása, kisebbeknél az életkornak megfelelő tartalomválasztás, a káros és illegális tartalmakhoz való hozzáférés csökkentése; ezenkívül a kiberbiztonság (vírusirtó, tűzfal a laptopokon, jelszóhasználat, letöltések korlátozása, akár szülői felügyelet beállítása a kisebbek telefonján). A felnőtt támogató tevékenységének a korlátozásnál sokkal fontosabb feladata azonban a gyermekekkel történő folyamatos párbeszéd, a médiahasználati élmények feldolgozása, a közös médiatevékenységek (pl. filmnézés, játék) minőségi, értékteli élményként történő keretezése.

Tudatos médiahasználat fejlesztése

Minden gyereknek szüksége van a tudatos médiahasználat fejlesztésre, az otthoni háttér vagy a közoktatás erre sajnos még mindig nincs felkészülve. A lakásotthoni rendszer ezen a területen lehetőséget is jelenthet; a különböző életkorú gyerekek együttélése esetén a kortárs hatás (előkészítés után) akár pozitív mederbe is terelhető, és a közösség közös, egyidejű tudatosító képzésen való részvétele segíthet abban is, hogy az ott halottak valóban belső gyakorlattá váljanak.

Ennek érdekében javasoljuk a lakásotthonokban kiscsoportos, a közösség életkorához, digitális eszköz-ellátottságához és digitális média-érdeklődéséhez kapcsolódó, digitális médiapedagógiai élményfoglalkozások, tudatosító workshopok bevezetését, különös tekintettel az idősebbek „mentorszerepének” kialakítására.

Offline élményprogramok

A kutatásból levonható tapasztalatok szerint sok esetben az unalom, az ingerszegény környezet a túlhasználat, problémás használat legfőbb oka. Fontos lehet tehát a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyerekek számára offline élményprogramok, sportolási lehetőségek, hobbik biztosítása is.

Digitális élmények és lehetőségek, digitális esélyteremtés

A gyermekvédelmi szakellátásban élők számára különösen fontos megélni, megtapasztalni azt, hogy a médiahasználat nem pusztán „daráló”, unaloműző, monoton szórakozási tevékenység, vagy a kapcsolattartás új terepe, hanem a minőségi szabadidő eltöltésének eszköze, és esélyteremtő lehetőség is. Fontos ezért, hogy az intézmények támogassák a sokrétű, minőségi tartalomfogyasztást (ez megvalósulhat például streaming szolgáltatásra történő előfizetéssel), és támogassák az aktív, kreatív médiahasználatot, akár csoportos blog, podcast vagy Instagram-fiók létrehozásával, kreatív multimédiás alkotásokkal, drón- vagy robotprogramozással. Ezeknek a projekteknek ugyan sokszor jelentős a költségvonzata (nem csak az eszköz-, hanem a szakember-igény miatt is), szerepük az esélyteremtésben azonban rendkívül fontos.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők számára különösen fontos megélni, megtapasztalni azt, hogy a médiahasználat nem pusztán „daráló”, unaloműző, monoton szórakozási tevékenység, vagy a kapcsolattartás új terepe, hanem a minőségi szabadidő eltöltésének eszköze, és esélyteremtő lehetőség is. Fontos ezért, hogy az intézmények támogassák a sokrétű, minőségi tartalomfogyasztást (ez megvalósulhat például streaming szolgáltatásra történő előfizetéssel), és támogassák az aktív, kreatív médiahasználatot, akár csoportos blog, podcast vagy Instagram-fiók létrehozásával, kreatív multimédiás alkotásokkal, drón- vagy robotprogramozással. Ezeknek a projekteknek ugyan sokszor jelentős a költségvonzata (nem csak az eszköz-, hanem a szakember-igény miatt is), szerepük az esélyteremtésben azonban rendkívül fontos.

Ennek érdekében javasoljuk az otthonok eszközellátottságának javítását, valamint digitális szakkörök, élményprogramok indítását.

Ennek érdekében javasoljuk az otthonok eszközellátottságának javítását, valamint digitális szakkörök, élményprogramok indítását.

Az akciókutatás további folytatására és kiszélesítésére vonatkozó javaslatok

1. Mivel ez a kutatás kifejezetten pilot jellegű volt, ezért az eredmények alapos kiértékelése nyomán nyilvánvalóan fontos lenne a vizsgálat nagyobb mintán való kiszélesítése és validálása. (Egyelőre csak a pszichológiai kérdéssor van validálva.) Legfőképpen azért, mert az már most is látszik, hogy ez a komplex (hibrid) megközelítés felszínre tud hozni olyan kevésbé látszó vagy épp kutatható tipológiát, amely alkalmas a pedagógiai prevencióra – a nem állami gondoskodásban élő fiatalok esetében is.
2. A vizsgálat kiszélesítését ebben az esetben kifejezetten az állami gondoskodásban javasoljuk hangsúlyosan, mert már a mostani kutatásból is egyértelműen kiderült, hogy az amúgy is veszélyeztetett fiatalok a digitális térben még inkább veszélyeztetetté válnak, mivel nehézségeik és problémáik ott óhatatlanul felnagyítódnak.
3. Szerencsés lenne a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia korábbi családi kutatásaival azonos mértékű vizsgálatokat végezni a nevelőszülők körében, ami alapja lehet a nevelőszülői képzés korszerűsítésének is. Mivel a kisebb korú gondozottak többnyire nevelőszülőknél élnek, ezért hatékony médianevelési programokat ott, nem pedig a gyermek- és lakóotthonokban (ahová már kamaszkorban kerülnek a fiatalok) kellene indítani.
4. Szerencsés volna a kutatást dinamikusabbá tenni oly módon, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok életútjának tipizálható csomópontjain végezzük el a vizsgálatot akár ugyanazokkal a fiatalokkal, akár másokkal: például a veszélyeztetett, de még családban élő fiatalok körében, a nevelőszülőkhöz elhelyezett fiataloknál, a gyermekotthonba való bekerülés időpontjában, valamint az utógondozás során.
5. Jelen felmérésünk tudatosan elkerülte a kriminalizáltsághoz (gyermekkereskedelem, prostitúció, drog stb.) kapcsolódó vonatkozásokat. A nemzetközi és részben a hazai kutatások azonban azt mutatják, hogy a valóságos életben ezek hangsúlyosan jelen vannak mind a reális, mind pedig a digitális térben. Érdemes volna különböző partnerintézményekkel ezeket a problémákat is kutatni.

Irodalom

- Burr, C., Taddeo, M. & Floridi, L. (2020). The Ethics of Digital Well-Being: A Thematic Review. *Science and Engineering Ethics*, 26, 2313–2343. DOI: [10.1007/s11948-020-00175-8](https://doi.org/10.1007/s11948-020-00175-8)
- Cecchinato, M. E., Rooksby, J., Hiniker, A., Munson, S., Lukoff, K., Ciolfi, L., Thieme, A. & Harrison, D. (2019). „Designing for Digital Wellbeing: A Research & Practice Agenda”. *Extended Abstracts of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–8. ACM. DOI: [10.1145/3290607.3298998](https://doi.org/10.1145/3290607.3298998)
- Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Boone, L., Deci, E.L., Van der Kaap-Deeder & Ryan, R. M. (2015). Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*, 39, 216–236 DOI: [10.1007/s11031-014-9450-1](https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1)
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The „what” and „why” of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268. DOI: [10.1207/s15327965pli1104_01](https://doi.org/10.1207/s15327965pli1104_01)
- Demetrovics, Z., Szeredi, B. & Rózsa, S. (2008). The three-factor model of internet addiction: The development of the Problematic Internet Use Questionnaire. *Behavior Research Methods*, (40), 563–574. DOI: [10.3758/brm.40.2.563](https://doi.org/10.3758/brm.40.2.563)
- Eysenck, S. B. G., G. Kálmánchey Márta & Kozéki Béla (1981). Magyar és angol iskoláskorú gyermekek összehasonlító vizsgálata: A Junior Eysenck Personality Inventory magyar változata. *Pszichológia*, (2), 213–241.
- Eysenck, S. B. G. & Matolcsi Ágnes (1984). Az Eysenck-féle Személyiség Kérdőív magyar változata: A magyar és az angol felnőttek összehasonlító vizsgálata. *Pszichológia*, 4(2), 231–240.

Hobbs, R. & Moore, D. C. (2015). *A médiaműveltség felfedezése*. Wolters Kluwer.

Sallay Viola, Martos Tamás, Földvári Mónika, Szabó Tünde & Ittész András (2014). A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): alternatív fordítás, strukturális

invariancia és validitás. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 15(3), 259–275.

Tyner, K. (2004, szerk.). *A Closer Look: Case Studies in Youth Media Production*. National Alliance of Media Arts and Culture.

Absztrakt

Ebben a tanulmányban a kutatás során elkészült digitális médiahasználati profilokat mutatjuk be. Először a profilalkotás alapvető módszertanát és legfontosabb pszichológiai, médiatudományi és drámapedagógiai elemeit ismertetjük, ezután következnek a 12 darab profil szöveges és képi megjelenítése. Végül pedig a kutatás további folytatására vonatkozó javaslatokat közöljük.

Rajnai Richárd¹ – Szijártó Zsolt²¹ PTE-BTK Nyelv és Kommunikáció Doktori Program² PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

A kiskorúak online kitettséget mérő kérdőív alkalmazása – a nevelőszülős családok körében végzett adatfelvétel módszertani tapasztalatai

A tanulmány két kutatás eredményeit hasonlítja össze, amelyek a fiatalok online kockázati kitettséggel foglalkoznak. A kutatások a Digitális Jólét Nonprofit Kft. megbízásából készültek azzal a céllal, hogy hozzájáruljanak Magyarország Digitális Gyermekevédelmi Stratégiájának (DGYS) továbbfejlesztéséhez. A két kutatás módszertana azonos volt, s mindkét esetben Baranya megyében történt az adatfelvétel Ugyanakkor a megkérdezettek köre jelentősen különbözött. Az első esetben az volt a cél, hogy egy széleskörű áttekintést kapjunk arról, hogy a különböző társadalmi helyzetű csoportoknál milyen eltérések figyelhetők meg a médiahasználati szokások tekintetében. A másik esetben egyetlen célcsoport állt a kutatás középpontjában, a nevelőszülők és a velük élő fiatalok online médiagyakorlatai. Jelen tanulmány ez utóbbi kutatás eredményeit mutatja be részletesen.

Bevezetés

A jelen tanulmányban két, egymáshoz szorosan kapcsolódó kutatás elméleti-módszertani háttérét mutatjuk be. A kutatások mindegyike a Digitális Jólét Nonprofit Kft. megbízásából készült, mégpedig azzal a céllal, hogy hozzájáruljon Magyarország Digitális Gyermekevédelmi Stratégiájának (DGYS) továbbfejlesztéséhez.¹ A kiskorúak online kockázati kitettsége nem vizsgálható anélkül, hogy felvázolnánk e korosztályi csoport médiahasználatának – s különösen a digitális médiavilágban zajló médiagyakorlatainak – rendszerét. Ehhez kívántak a jelen tanulmányban röviden bemutatott kutatások hozzájárulni, mégpedig két aspektusból: egyrészt módszertanilag, meghatározva azokat a kutatás során felhasznált kvalitatív és kvantitatív eszközöket, amelyek segítségével mérhetővé válik a fiatalok online médiahasználatának. E módszertan segítségével másrészt sor kerülhetett a konkrét adatfelvételre, az adatok kiértékelésére, értékelésére is.

Közös volt a két kutatásban, hogy körülbelül egyéves különbséggel, de ugyanazt a módszertant használva, ugyanazon kutatásetikai elveket figyelembe véve bonyolította le az adatfelvételt. Az alkalmazott módszertan kevert volt, egyszerre – tudatosan egymásra

építve – alkalmazott fókuszcsoporthoz vizsgálatot, kérdőíves lekérdezést és részt vevő megfigyelést. A kutatássorozat középpontjában egy kifejezetten fiatalok online médiahasználatának mérésére kifejlesztett nemzetközileg sztandardizált kérdőív (*Global Kids Online*) speciálisan a magyar viszonyokra adaptált változata állt. A kérdőív véglegesítését ugyanakkor megelőzte egy többkörös fókuszcsoporthoz lekérdezés, amelynek célja e módszertani eszköz pontosítása, felfrissítése, a jelenlegi mediális viszonyokhoz történő illesztése volt. A kérdőívhez kapcsolódott egy rövid kutatói beszámoló, amely a részt vevő megfigyelés módszerét használva ismertette az adatfelvétel körülményeit.

A két kutatás – a módszertani azonosság és az azonos földrajzi helyszín (mindkét esetben Baranya megyében történt az adatfelvétel) mellett – eltéréseket is mutatott abban, hogy a megkérdezettek köre jelentősen különbözött. Amíg az egyik esetben a cél az volt, hogy egy lehetőleg széleskörű áttekintést kapjunk arról, hogy a különböző társadalmi helyzetű csoportoknál milyen eltérések figyelhetők meg a médiahasználati szokások tekintetében, a másik esetben egyetlen célcsoport állt a kutatás középpontjában, a nevelőszülők és a velük élő fiatalok online médiagyakorlatai.

Az első kutatás

Az *Internethasználati kockázatok (Bullying és szexuális visszaélések online)* című kérdőív a *Gyermekek a globális online térben (Global Kids Online)* című kutatás alapelveit felhasználva készült két változatban, egyrészt a gyermek, másrészt az egyik szülő számára. A kérdőíveket személyes lekérdezés formájában töltötték ki a 2020. október közepe és 2020. november közepe közötti bő egy hónapban, összesen 10 családnál, 21 személynél, Baranya megyében. A kérdőívek kitöltése mindenhol azonos módszertant követve történt. Két (egy alkalommal 3) kérdezőbiztos kereste fel az előzetes szempontrendszer alapján² kiválasztott családokat, akiknél egyazon időben, külön terekben történt a kérdőívek lekérdezése, a kutatók személyes irányításával és részvételével. A kérdezőbiztosok a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének mesterszakos hallgatói voltak,³ akik egy kutatószeminárium keretei között (Rajnai Richárd és Szijártó Zsolt irányításával) részt vettek a kutatás előkészítésében, a kérdőív összeállításában, a lekérdezésben, az anyagok rögzítésében és az előzetes eredmények értelmezésében is.

A második kutatás

A gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok digitális gyermekvédelmi profilizását célzó, több innovatív módszert párhuzamosan felhasználó akciókutatásban a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszéke a nevelőcsaládoknál élő fiatalok és a nevelőszülők kérdőíves lekérdezésében vett részt 2021. szeptemberétől 2021. november végéig.⁴ A kutatásban – a lakóotthon mellett – a gyermekvédelmi rendszer másik pillérére jelentő nevelőszülői hálózat került a vizsgálat középpontjába: olyan családok, ahol főállású nevelőszülők gondoskodnak 2-3 (gyakran még több) gyerek neveléséről. Összesen 6 nevelőcsalád felkeresését tartalmazta az eredeti tervzet, de előre nem látható helyzetek (betegségek, haláleset, járvány) miatt összesen 4 nevelőcsaládnál 4 felnőtten és 7 gyermekkel sikerült találkozni, az ő közreműködésükkel történt az adatfelvétel. Egy lekérdezésre – szervezési okok miatt – a Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató pécsi irodájában került sor, a többi adatfelvétel otthoni környezetben zajlott. A kutatók külön terekben, egyidőben tették fel a kérdőívben található kérdéseket a nevelőszülőknek és a gyerekeknek. Mindegyik lekérdezéshez az adatfelvétel egyoldalú beszámolót készített, amely részletesen bemutatta az interjú körülményeit.

A téma kutatástörténete

A kutatás sok szálon kapcsolódott a fiatalok internethasználatának kockázatait hoszszú évek óta vizsgáló, átfogó nemzetközi kutatássorozathoz, az *EU Kids Online*-hoz, illetőleg az ennek tapasztalatait globális szintre kiterjesztő *Global Kids Online* (GKO) vizsgálatokhoz. Noha a kutatás fő témája az online zaklatás volt, ezen belül nagyobb hangsúlyt fektetve az eddig kevésbé kutatott olyan területekre, mint a szexing (szexuális jellegű képek küldése, megosztása a neten), ugyanakkor átfogóbb képet kívánt nyújtani a mindennapi élet keretei között zajló médiafogyasztásról.

A fiatalok médiafogyasztásának tematizálása, a szisztematikus, összehasonlító jellegű kutatások elindítása a médiatudomány területén leginkább Sonia Livingstone nevéhez kapcsolódik. A londoni médiakutató tudományos szocializációja és kutatói tevékenysége két nagyobb területhez kapcsolódik: főként a szociálpszichológia által kidolgozott kutatási módszertan iránt érdeklődik, ezeket tovább is fejlesztette, elméletileg pedig a médiakutatás, ezen belül pedig a média fogyasztóinak, a közönségnek, a felhasználóknak a vizsgálata foglalkoztatta. Az ekkor kialakított elméleti kereteket (az „aktív felhasználó” koncepciója, a társadalomkritikai pozíció) és alapvető módszertani innovációit (a fókusz-csoportos kutatás megújítását, a kvantitatív és kvalitatív megközelítések összekapcsolását) a fiatalok médiahasználatának vizsgálatok is alkalmazta.

Livingstone-t a médiatudományon belül valamifajta kiegyensúlyozó-szisztematizáló attitűd jellemzi: módszertanilag is törekszik a (látszólag) ellentétes társadalomkutatói pozíciók – a kvantitatív és a kvalitatív médiakutatás – összekapcsolására (Livingstone, 2002). A két kutatási tradíció ugyanis ellentétes ismeretelméleti-metodológiai elvek mentén építette fel saját kutatási gyakorlatát. Így a médiatechnológiák, médiatartalmak térbeli-társadalmi diffúziójára koncentráló megközelítés általában kvantitatív módszereket (kérdőívek, műszeres mérés, stb.) használt, miközben a befogadás és a használat situációira vonatkozó irányzat képviselői főként kvalitatív metodológiák mentén vizsgáldtak. Ennek során előszeretettel fordultak a médiaetnográfia eszköztárához, alkalmazták a részt vevő megfigyelés, a hosszabb időtartalmakat felölelő terepmunka adatfelvételi technikáit, illetőleg mélyinterjúkra is támaszkodtak. Livingstone korai tanulmányai is – amelyek a televízió hatását, befogadását vizsgálták – főként ez utóbbi módszertant használták, ugyanakkor életművében a kilencvenes évek végétől egyre fontosabb szerepet játszik a reprezentatív kvantitatív közönségkutatás bevett módszereinek (hipotézis-alkotás, klaszteranalízis) felhasználása. Szándékai szerint ezen az úton felépíthető egy olyan „háttér-adatbázis”, amellyel elkerülhetők volnának a médiaetnográfiai kutatásokkal kapcsolatban gyakran megfogalmazott vádak: az impresszionisztikusság, az individuális esetekre való koncentráció, ellenállás az általánosításokkal szemben.

A Livingstone által képviselt médiakutatás a befogadók és a használók szociokulturális környezetére figyelve írja le és értelmezi a technológia és a médiatartalom „elsajátításának” különböző eseteit (Livingstone, 2002). Saját pozícióját – a fiatalok médiahasználatának konkrét vizsgálatok – *child-centered-approach*nak (gyermekközpontú megközelítésnek) nevezi. Eszerint a médiahasználat vizsgálatok a fiatalok egész életvilágát át kell fogni, a médiahasználat különböző kontextusait (az otthon mellett az iskolában, a kortárs csoportban, a közvetlen társadalmi környezetben zajló médiafogyasztást) egyaránt be kell mutatni (Livingstone és Bovill, 2001). Ugyanakkor Livingstone a kutatás során fontosnak tartja a médiumok technológiai adottságait, struktúráját, diffúzióját vizsgáló ún. *media-centered approach* (médiaközpontú megközelítések) alkalmazását is. E megközelítés előnyei közé tartozik, hogy képes differenciált méréseket, eredményeket felmutatni az egyes médiumtechnológiák, médiumsPECIFIKUS tartalmak elterjedéséről, jelenlétéről. A szerző szerint érdemes e két perspektívát egyszerre, egymásra

vonakoztatva alkalmazni, mert így végigkövethető az új médiumok diffúziójának útja a kommerciális, nyilvános térben való megjelenéstől egészen az otthoni közegben megfigyelhető médiahasználatig (Silverstone és mtsai, 2006). A különböző kontextusokban zajló médiahasználat kutatása során mindvégig az a kérdés áll középpontban, milyen hatást fejtenek ki az új médiumok közvetlenül a fiatalokra, milyen új használati módok, szabályrendszerek jönnek létre velük kapcsolatban.

Az ifjúságkutatás

Livingstone kezdeményező szerepe játszott a kilencvenes évek közepén megvalósított első nagy nemzetközi összehasonlító ifjúságkutatásokban. Így az ő nevéhez kapcsolódik az 1995–1999 között lebonyolított *Young People New Media* (YPNM-Study) (Livingstone 2002), melyben több mint ezer 6 és 17 év közötti fiatal és csaknem ugyanennyi szülőt vizsgáltak az otthoni médiahasználat helyeiről, időbeli kiterjedéséről, szociális kontextusáról, belső szabályairól. Ennek folytatásaként az ezredfordulón létrejött egy 12 országra kiterjedő *Children and their changing media environment. A European comparative study* elnevezésű projekt (Livingstone és Bovill, 2001).

Az ezredforduló után, 2003 és 2005 között lezajlott, *UK Children Go Online* elnevezésű új vizsgálat már kifejezetten az internet és a digitális médiumok elterjedésére reflektált (Livingstone és Bober, 2003). Az adatközlők körét némileg kiterjesztették, több mint 1500 gyereket kérdeztek meg, 9 és 19 év közöttieket, és közel ezer szülőt, kifejezetten az internet-hozzáférésről, az internet használatának szabályairól, illetőleg arról, milyen szerepet játszik ez az új mediális infrastruktúra a mindennapi életükben.

Ez utóbbi folytatásaként jött létre 2006 és 2014 között az *EU Kids Online*⁵ elnevezésű, több ország kutatóit egybefoglaló európai projekt. Ezen európai léptékű, csaknem 20 országra kiterjedő összehasonlító kutatások középpontjában a médiahasználat sokat emlegetett, de a vizsgálatok során általában mégis figyelmen kívül hagyott új közönségei – a gyermekek és a fiatalok – álltak. Az *EU-Kids* projekt ehhez kapcsolódóan az ezredforduló után felgyorsuló digitális átalakulás kapcsán fogalmazta meg alapvető kérdéseit: hogyan változnak meg ezekben a korosztályokban a médiahasználat mintázatai azáltal, hogy a televízió szerepe csökken, illetőleg az internet válik a mediális kommunikáció alapvető közegévé. A kutatásokban alapvető szerepet játszott a kritikai reflexió, amely kettős tevékenységet foglalt magába: legalább annyira fontos feladat volt a problématerületet övező mítoszok lebontása, az evidenciákon való túllépés, mint a kutatási agenda megváltoztatása, hogy látható váljon, valójában milyen szerepet játszik az internet a fiatalok életében. Livingstone az agenda átalakítását a következő tételmondatban foglalta össze: „ne azt nézzük, hogyan bánnak a fiatalok az internettel mint médiummal, hanem inkább azt, hogyan bánnak a világgal – az internet médiumán keresztül” (Livingstone, Mascheroni és Staksrud, 2018, 1104).

A fiatalok médiahasználatával kapcsolatos kutatásokra is a hagyományos kérdőíves módszer és a speciális kvalitatív interjútechnika összekapcsolása a jellemző: így például a *UK Children Go Online* kutatás kezdeti szakaszát fókuszcsoportos interjúk, rövid terepmunkák, helyszíni megfigyelések alapozták meg, miközben a következő szakaszban megvalósult a szülők és a gyereke nagy mintás, reprezentatív jellegű lekérdezése a médiahasználati szokásaikról, amelyeket végül egy fókuszcsoportos *follow-up* kutatás követett. A projekt keretében megjelent egy olyan módszertani segédkönyv is, amely összegyűjtötte a legjobb gyakorlatokat az ifjúsági médiakutatás területén, meglehetősen széles körben – a speciálisan ezen célcsoportra kifejlesztett társadalomtudományos kutatási módszerek éppúgy helyet kaptak itt, mint az online vizsgálatok, kutatásetikai problémák, a különböző országok közötti összehasonlítás kérdései (Lobe, Livingstone és Haddon, 2007).

A saját kutatás értelmezése

Jelen kutatásukban a *Global Kids Online* kutatás kérdőívét használtuk, amelyet némileg módosítottunk az időközben végbement mediális változások – új platformok megjelenése, a közösségi médiumok dominanciája – figyelembe vételével. (A módosítások főbb irányvonalai a kérdőíves kutatást megelőző fókuszcsoportos lekérdezés [Németh és mtsai, 2020] kiértékelése után alakultak ki.) A tanulmányunk következő részében a kutatási tapasztalatok módszertani összegzése kapcsán egyrészt röviden reflektálni fogunk magára a kutatási szituációra, az adatfelvétel körülményeire, az ebből következő adatközlői helyzetdefinícióra, illetőleg az erre épülő stratégiákra. Emellett bemutatjuk, hogy milyen kérdésblokkokból épült fel a szülők és gyermekek számára fejlesztett mérőeszköz. Harmadrészt ismertetünk néhány olyan jellegzetességet, amelyeket a nevelőszülőkkel és gyermekeikkel történt 2021-es adatfelvétel mutatott meg.

Az elemzés során többfajta forrást is használunk: egyrészt azokat a kutatói beszámolókat, amelyeket egy-másfél oldal terjedelemben közvetlenül a lekérdezés után a kérdezőbiztosok egy előre megadott szempontrendszer alapján rögzítettek. Ezeket a kutatói beszámolókat a kutatócsoport tagjai több ízben is részletesen diszkutálták, értelmezték, s – ha szükséges volt – módosították. Másrészt figyelembe vesszük azokat a kutatói jelzéseket, amelyekkel a kérdezőbiztosok a kérdőív kitöltése során az egyes – problémákat okozó – kérdéseket ellátták. Harmadrészt támaszkodhatunk azokra a saját tapasztalatainkra, megfigyelésekre, amelyekre a kérdőív lekérdezőjeként magunk is szert tettünk.

Fontos leszögezni, hogy jelent tanulmány keretei között nem vállalkozunk a kérdőívekre adott válaszok teljes körű elemzésére. Ezt a minta mérete sem indokolja. Egy szélesebb körű adatgyűjtéssel nyilvánvalóan pontosabb és árnyaltat képet kapnánk a vizsgált célcsoport internethasználatával összefüggő kockázatokról és megküzdési stratégiákról. A pilot kutatás bemutatásával az alkalmazott módszertan előnyei mellett szeretnénk érvelni, illetve a kérdések és az azokra adott válaszok rövid ismertetésével a kérdőív révén feltárható problématerületekre szeretnénk rámutatni.

Az offline kvalitatív kutatás körülményei

Az offline kérdőívek 2020-as és 2021-es lekérdezése kapcsán az elsődleges, spontán visszajelzés egyaránt az érdeklődés volt: a szituáció szokatlansága (egymás mellett, de mégis egymástól elkülönítve történik az adatfelvétel, ráadásul a saját lakáson belül) már eleve egy olyan kiindulópontot jelentett, amely felülírta a megszokott mindennapi rendet, a családon belüli hierarchiákat (ahol eleve a szülő válaszol, ha valamiről „külvilágról” megkérdezik). Erre a szülők több módon is reagáltak: néhányan vizsgaszituációnak fogták fel, amelyek eredménye ráadásul szinte azonnal kiderül, mihelyt a másik interjú befejeződik. Más esetben kihasználták az interjúhelyzet teremtette lehetőséget arra, hogy kíváncsiskodjanak, ha az alkalom (pl. vékony falak) engedi, behallgassanak a gyerekeik véleményébe.

A kérdőív tematikája (mélysége, részletessége miatt) reflektorfénybe állított egy olyan területet, amely mind a gyerekek, mind a szülők mindennapi életében fontos szerepet játszik, sokszor beszédtéma, de ilyen módon talán korábban soha nem gondolkodtak el az online térben zajló tevékenységeken. Ezzel szorosan összefüggött, és a szituációdefiníciót meghatározta az érintettség, amely főleg a távoktatással kapcsolatos kérdések kapcsán került elő, mindenkinek volt ehhez kapcsolódó (nagyon közeli és erős) élménye, amely sok esetben nehezen volt becsatornázható a kérdőív által kínált keretek közé. Eppen ezért néhány esetben párhuzamos eseménysorok is lejátszódtak az interjúkészítés során, az adatközlő szülő szerette volna megosztani az online világgal

kapcsolatos, tapasztalatközeli, sokrétű, emocionálisan is erőteljes beszámolóit, miközben a kérdezőbiztos kénytelen volt „visszaterelni” a kérdőív logikai rendjébe. Ennek a párhuzamosságnak jól látható nyoma volt, hogy a – terjedelmileg rövidebb – szülői kérdőívek kitöltése több esetben is időben tovább tartott, mint a gyermek-kérdőívek megválaszolása. A mutatókártyákat elvértve használták a szülők (akkor is főleg a lekérdezés első pár kérdéskörében), sok esetben együtt olvasták/értelmezték a kérdezőbiztossal a kérdést, a végére pedig már „rutinos” kitöltőkké váltak.

A gyerekek az interjúhelyzet szituációját általában az iskolai vizsgahelyzettel azonosították (ezt elősegítette, hogy a kérdések egy része az iskolai környezetben folytatott tevékenységekre vonatkozott), ennek megfelelően próbáltak különböző, már bevált stratégiákat megvalósítani: ha nem értették a kérdést, sokszor gyorsan továbbsiklottak, vagy éppen az első kínálkozó választ beírták – esetleg visszakérdeztek.

A szülői kérdőív bemutatása

A szülői kérdőív összesen 7 blokkot tartalmaz – *Alapadatok, Hozzáférés, Képességek, Szülői mediáció, Kockázatok, Informáltság, Háttérkérdések* –, amelyek kiterjedése, mélysége nem egyenletes. Összességében elmondható, hogy a kérdőív teljesítette alapvető célját, alkalmas volt arra, hogy az online térben felmerülő kockázatokról – szülői oldalról – megfelelő információkat kapjunk. Olyan témák kerültek elő a kérdőív blokkjaiban, amelyek többségéhez a szülői interjúalanyoknak volt hozzáfűznivalója, volt véleménye; azaz az érdeklődésük, családon belüli kommunikációjuk szempontjából is fontos területről nyilatkozhattak meg, amely magában foglal más (a szülői szereppel, gyerekneveléssel, a gyerekek személyiségével kapcsolatos) alkérdéseket, illetőleg a digitális oktatással kapcsolatos részt is.

Az alapadatok blokk adatai szerint a nevelőszülői kutatásban részt vevő négy családban összesen 12, 18 évnél fiatalabb gyermek élt a háztartásban, az 5 éves korútól egészen a 17 évesig. Két családban is 5-5 gyermek élt, a másik két családban 1-1 gyermeket gondoztak a nevelőszülők. A 7 adatközlő gyermek közülük került ki, a gyermekek 12, 15, 16 és 17 évesek voltak az adatfelvétel időpontjában. A kérdőívet kitöltő négy szülő közül egy volt férfi, hárman nagyvárosban éltek, egy család pedig egy baranyai nagyközségben. Egyetlen szülő rendelkezett főiskolai diplomával, a többieknek szakközépiskolai érettségijük van, illetve egy esetben a nyolc osztály elvégzése jelentette a legmagasabb iskolai végzettséget. A demográfiai és státuszadatokra adott válaszok alapján úgy tűnik, hogy a lakhely, társadalmi státusz nem befolyásolja a szülők internettel, gyermekük online aktivitásával kapcsolatos tevékenységét.

A hozzáférés blokk arra adott választ, hogy a szülő használja-e és hozzáfér-e az internethez, amikor akar vagy szüksége van rá, illetőleg hogyan ítéli meg, inkább jó vagy rossz az internet. A válaszok alapján a válaszadó nevelőszülők mindegyike pozitívan ítélte meg az internetet, és nem csak az otthoni, hanem a munkahelyi internet-hozzáférésük is jónak mondható. A vizsgált háztartásokban a különféle infokommunikációs eszközök (telefon, tablet, számítógép) beszerzése nem okozott problémát, ugyanakkor a számítógép-használat gyakorisága volt a legkisebb.

A képességekre rákérdező blokk arra adott választ, hogy a szülők mit tudnak csinálni és hogyan élnek az internet lehetőségeivel. Egy kivételével úgy ítélték meg, hogy kevesebbet tudnak az internetről vagy az okostelefonokról, mint a gyermekeik. A négyből ugyancsak egy nevelőszülő volt, aki nem tudta megítélni, hogy mennyit tud az internetről vagy az okostelefonokról.

Míndezek a kérdések előkészítették a szülői mediációra vonatkozó blokkot, melyben arra voltunk kíváncsiak, hogy a szülő miként kíséri figyelemmel a gyermekük

internethasználatát. Egy szülő kivételével mindenki biztatja a gyermekét, hogy fedezzen fel és tanuljon meg dolgokat az interneten, és tanácsot adnak az internet biztonságos használatáról. A további válaszadásokról kiderült, hogy gyakran beszélgetnek a családban arról, hogy mit csinál a gyermek az interneten, és a szülők segítenek, ha nehézségük támad. Néha együtt használják az internetet a gyermekekkel a szülők, és beszélgetnek a manipulatív reklámokról is. Beszélgetnek általánosságban arról, hogy mit kell tenniük, ha valami nyugtalanító tartalommal találkoznak. Azonban a szülők soha nem követik pontosan nyomon, hogy mit csinál a gyermek az interneten, és nem ülnek melléjük internetezés közben. Ezek az eredmények egybevágóak a kérdőíves adatfelvételt megalapozó 2020-as fókuszcsoporthoz tartozó interjúk tapasztalataival (Németh és mtsai, 2021; Rajnai és Németh, 2021).

Nagyobb szórást mutattak az internethasználat szabályozására vonatkozó kérdések. Két szülő szinte mindig, míg másik kettő inkább csak néha szabályozza az általa nevelt gyermekek internethasználatát.

Érdekes látni, hogy a szabályozás hatására az egyik szülő esetében a gyermek soha nem mondja el, hogy mit csinált az interneten. A válaszadók közül volt olyan szülő, akinek gyermeke mondott már el olyan dolgot, ami idegesítette az interneten. A válaszból kiderül, hogy a gyermekek inkább soha, vagy csak néha fordultak a szülőkhöz a kérdésben felsoroltak miatt.

A válaszadó nevelőszülők éppúgy megengedők, ha az internet iskolai munkára való használatáról, videoklipek nézéséről (például a YouTube-on) vagy hírfogyasztásról van szó. Ugyanakkor engedélyhez kötik a fényképek, videók vagy zenék másokkal történő megosztását. Az online társasjátékok, a csevegőplatformok használata azonban inkább tiltott tevékenységnek számít a vizsgált családokban. Volt olyan szülő is, aki a webkamera vagy a mobiltelefon kamerájának használatát is tiltotta. Nem általánosan elterjedt a különféle szűrőprogramok használata, de a válaszadók ezekre is említettek példákat (pl. hirdetésblokkoló alkalmazás). Emellett inkább jellemzőnek tekinthető a nevelt gyermek közösségi médiás profiljának időről időre történő áttekintése. A válaszadóink úgy látták, hogy nagyjából tisztában vannak gyermekük internetes tevékenységével.

A következő kérdésblokk a kockázatok megítélésére kérdezett rá. A négy nyilatkozó szülő közül kettő azt válaszolta, hogy gyermekével soha nem történt olyan eset, amely bántotta vagy felkavarta volna, egy szülő gondolta, hogy néha előfordult ilyesmi, de az ő megítélése szerint ez a gyermekét egyáltalán nem zaklatta fel, míg egy szülő nem tudott válaszolni erre a kérdésre. A múltbéli kérdésre adott, optimistának tűnő válaszokkal éles ellentétben állt a jövő ennél jóval borúsabb megítélése. Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják valószínűnek, hogy a következő hónapokban találkozók az interneten öt felzaklató eseményekkel, már ketten úgy válaszoltak, hogy valószínűnek tartják, és csak egy szülő válaszolta a „nem túl valószínű” lehetőséget. Egy szülő nem tudott válaszolni a kérdésre. Abban azonban mind a négy szülő elég határozott volt, hogy ők maguk is segítséget tudnak nyújtani ilyen esetekben, illetve a gyerekek saját maguk is meg tudnak birkózni az őket érő atrocitásokkal. A „nem tudom” válaszok aránya a kockázatok blokknál egy bizalomhiányos viszonyt is feltételez a szülő-gyerek kapcsolatban. Az feltételezhető, hogy a szülőknek tulajdonképpen nem nagyon van fogalmuk arról, hogy a gyerek mit is művel az interneten. A veszélyes tartalmakkal kapcsolatban a szülők egyöntetűen úgy vélik, hogy a gyerekek nem találkozik veszéllyel az interneten. Ennél a kérdésnél kizárólag egy család (6 gyermeket nevelő, 17 éves lányáról nyilatkozó szülő) adott „igen” választ, ráadásul két, a gyermek testi épségét veszélyeztető kérdésre. Bár a szülők nemleges válaszai az online pénzköltés, adattal történő visszaélések, eszközhiba blokk kapcsán is felülreprezentálnak, érdekes, hogy a vírustámadás a négy válaszadóból három gyermekének eszközénél jelentkezik. Ez egyrészt arra utal, hogy sem a szülők, sem a gyerekek nem tudatos eszközfelhasználók, másrészt arra, hogy a szülők leginkább

a használatból eredő hibákról szereznek tudomást. Megjelent továbbá a kéréstlen pénz-költésre felszólítás is három családnál, amiből egyöntetűen levonható, hogy a gyerekek a szülők szerint leginkább finánciális veszélyeknek vannak kitéve a neten. A gyermek eszközeinek helyzetmeghatározása egy helyen fordul elő, s mivel ez utóbbi az egyik legveszélyesebb szituáció, érdekes lenne tudni, vajon az adott család ezt hogyan vette észre, és mire vonatkoztatta a kérdést.

A szexuális tartalmak, üzenetek, honlapok fogyasztásával kapcsolatban egybehangozón azt állították, hogy nem látogatnak ilyen honlapokat, ám itt érdekes módon három család is igennel felelt a „Látott-e egyértelműen szexuális tartalmú képeket...” kérdésre, és a negyedik család is „nem tudom” választ adott erre. Tekintettel arra, hogy kamasz gyerekekről van szó, ez nem csodálható. A többi „igen” válasz inkább pornóoldalak „hirdetéseivel” való véletlen találkozásról szól.

Az informáltság blokkban a szülők online jártasságát, tájékozottságát, illetve a tájékozódás forrásait mérte fel a kutatás. A szülők két forrást neveztek meg egyöntetűen a tájékozódásuk forrásául: a családi és baráti kört, illetve a biztonsági információkat tartalmazó honlapokat. Fontos forrás még a gyermekek iskolája és a gyermekjóléti szervezetek is. Ennél a kérdésnél a jövőben tisztázni kell, hogy a biztonság az eszközbiztonságra (vírusok, etc.) vagy a kiberbiztonságra (adatok) vonatkozik-e. A szülők közül ketten is megnevezték a gyereket tudásforrásként, ami egyértelműen adódik a digitális generációs szakadék elismeréséből ezeknél a szülőknél.

Érdekesebb volna látni, hogy vajon a szülők szeretnék-e más forrásból tájékozódni a jelenlegiekén kívül, de a vágyott forrásokra adott válaszok gyakorlatilag egyöntetűen megegyeznek a jelenlegi tájékozódási forrásokkal, kivéve azt a családot, ahol egyöntetűen igen a válaszok száma, vagyis vélhetően nagy szükségét érzi ez a szülő a további források igénybevételének.

A 2020-as adatfelvételhez hasonlóan (Németh és mtsai, 2021; Rajnai és Németh, 2021) a 2021. őszi kérdőív is tartalmazott egy olyan blokkot, mely a koronavírus-járvány miatti online oktatással kapcsolatos kérdéseket tartalmazott.

A gyermek-kérdőív elemzése

Az internet-használati kockázatokat felmérő kérdőív gyermekeknek készült változata a szülői kérdőívénél több, összesen 14 blokkot tartalmaz – *A gyerek identitása, Hozzáférés, Tevékenységek (Lehetőségek), Kommunikáció, Képességek, Szituációk, Tevékenységek (Kockázatok), Jól-lét (károk), Kommunikáció (Szexuális), Bántó és zaklató viselkedés, Internet mediáció, Közösségi támogatás, Záró alapadatok*, illetve *Szexuális visszaélések és kihasználás* önkitaltós blokk –, melyek a szülői változathoz hasonlóan különböző mélységűek.

A kérdezők írásban elkészített összefoglalói és a szóban többször elmondottak alapján mindenekelőtt elmondható, hogy a kitöltés minden esetben gördülékeny volt. A gyerekek értették a kérdéseket, ha valami mégsem volt első olvasatra világos a számukra, akkor bátran visszakérdeztek, és az értelmezést követően válaszoltak. Magatartásukra alapvetően az együttműködés és az érdeklődés volt jellemző. Komolyan vették és egyfajta feladatként tekintettek a válaszadásra. Természetesen voltak különbözőségek, melyek részben az eltérő szociokulturális háttérből fakadtak. A kutatói reflexiók alapján úgy tűnik, hogy a szexualitással kapcsolatos kérdések kevés esetben hozták zavarba a válaszadókat. Az általános iskolás lányok hasonló természetességgel válaszoltak ezekre a kérdésekre, mint a középiskolás fiúk. Ugyanakkor több kutató is megjegyezte, hogy a válaszok őszinteségében – a metakommunikációs jelzések alapján – nem teljesen biztosak. Ezeket a benyomásait igyekeztek a megadott útmutató alapján rögzíteni a kérdőíven.

A 2021-es adatfelvétel során hét, 11–17 év közötti, nevelőszülők által gondozott gyermek töltötte ki a kérdőívet. A négy lány és a három fiú válaszai alapján a gyermekek viszonylag fiatalon, legkésőbb a pubertáskor kezdetére megismerkedtek az internethasználattal. A legtöbben az internetet inkább jó dolognak ítélték meg, mint rossznak, ugyanakkor a szöveges értékeléseik egyszerre tartalmaztak negatív és pozitív attribútumokat.

A szülői válaszokkal összhangban az eszközellátottság tekintetében jól felszerelt adatközlőkkel találkozhatunk: mindenki rendelkezett lappal és/vagy okostelefonnal, az internetet pedig mindennap használták. A világhálón töltött időt hétköznapokon fél és hat óra közötti volumenben jelölték meg. A hétfégi internethasználat esetében a különbség már jelentősen kisebb volt (3 és 6 óra). Úgy tűnik tehát, hogy a jó hozzáféréssel rendelkező nevelőszülő családokban leginkább hétfégen van lehetőség az internetezésre.

Az internetezés gyakorlatát feltérképező *Tevékenységek (lehetőségek)* blokk válaszai alapján – hasonlóan a 2020-as adatfelvétel eredményeihez – a közösségi oldalak napi rendszerességű felkeresése számít a leggyakoribb internetes tevékenységnek. Emellett meghatározónak tűnik a film/sorozatmegosztó platformok, illetve az internetes játékok használata – utóbbi említése a fiúk esetében volt gyakoribb. Ugyanakkor szinte egyáltalán nem mutattak érdeklődést a megkérdezett gyerekek a hírek és közéleti témák iránt, de nem jellemző a saját tartalmak megosztása sem. A vizsgált csoport kellően óvakodik az ismeretlenektől és az adatok meggondolatlan kiadásától ismeretlen személyeknek. Ennek az ideális képnek ellentmondani látszanak a kommunikációs blokkra adott válaszok, melyekből egyfelől az derül ki, hogy leggyakrabban a kitöltők a barátaikkal kommunikálnak. Másfelől több esetben előfordult, hogy a kitöltők alkalmadtán olyanokkal is beszéltek, akiket személyesen nem ismernek. Úgy látjuk, hogy a kérdőív egymáshoz kapcsolódó blokkjai lehetővé teszik a válaszokban lévő ellentmondások feltárását is, azaz láthatóvá válik, miként szeretnék a kutatási szituációban a válaszadók idealizálni a médiahasználatukról alkotott képet.

A kérdőív *Képességek* kérdéscsoportja például arra kérdez rá, hogy a gyerekek képesek-e a közösségi oldalakon blokkolni vagy eltávolítani az üzeneteket, vagy meg tudják-e

Az internetezés gyakorlatát feltérképező Tevékenységek (lehetőségek) blokk válaszai alapján – hasonlóan a 2020-as adatfelvétel eredményeihez – a közösségi oldalak napi rendszerességű felkeresése számít a leggyakoribb internetes tevékenységnek. Emellett meghatározónak tűnik a film/sorozatmegosztó platformok, illetve az internetes játékok használata – utóbbi említése a fiúk esetében volt gyakoribb. Ugyanakkor szinte egyáltalán nem mutattak érdeklődést a megkérdezett gyerekek a hírek és közéleti témák iránt, de nem jellemző a saját tartalmak megosztása sem. A vizsgált csoport kellően óvakodik az ismeretlenektől és az adatok meggondolatlan kiadásától ismeretlen személyeknek. Ennek az ideális képnek ellentmondani látszanak a kommunikációs blokkra adott válaszok, melyekből egyfelől az derül ki, hogy leggyakrabban a kitöltők a barátaikkal kommunikálnak. Másfelől több esetben előfordult, hogy a kitöltők alkalmadtán olyanokkal is beszéltek, akiket személyesen nem ismernek.

állapítani egy honlapról, hogy megbízható-e a tartalma. A válaszok azt mutatták, hogy az adatközlők alapvetően jól ismerik a személyes adataik kiadásának kockázatait, az adatvédelmi beállítási lehetőségekkel és a kockázatokkal is tisztában vannak, és alapvetően magabiztosnak érzik tudásukat a szüleikkel és tanáraikkal összehasonlítva. Első olvasatban tehát a 2021-es kutatás során válaszoló 7 gyerek médiahasználatát hasonlóan problémamentesnek tűnik, mint a 2020-as adatgyűjtés során válaszoló 11 gyereké, de a kérdőív további blokkjaira adott válaszok számtalan ponton árnyalták ezt a képet, megmutatva a leginkább kockázatos vagy problémás online tevékenységeket.

Ebből a szempontból fontos, hogy a kérdőív tartalmaz egy olyan blokkot is, melyben két külön korcsoport számára (általános iskolások / középiskolások) 3-3 szituáció szerepel. Az ezekben vázolt helyzetek a mérőeszköz kialakítását megelőző, 2020-as fókuszcsoporthoz beszélgetések tapasztalatai alapján lettek kialakítva,⁶ így a korosztály számára ismerős médiahasználati problémákkal (lánclevél, egymásnak küldött szexképek, játékfüggőség, online térbeli ismerős által javasolt személyes találkozás, zaklatás, videójátékhoz kapcsolódó erőszakos kommunikáció) kapcsolatban előálló dilemmákról szolgáltatott információkat.

Az online kockázatokra és a kommunikációra rákérdező kérdéscsoportok alapján a nevelőszülők által gondozott gyerekek esetében a fiatalabbak kevesebb szexuális, illetve zaklató jellegű tartalommal találkoznak vagy osztják meg azokat, mint az idősebbek. Volt olyan tinédzserkorú lány válaszadó, aki – akár korából következően is – nagyon sok szexuális tartalommal találkozott már, közöttük olyanokkal is, amelyek az önkínzás, öngyilkosság, fogyás és kábítószeres témáival is foglalkoztak.

A *Jól-lét* kérdésblokk az online tér kellemetlen tartalmaira koncentrált, azaz olyan témákra, melyek zavarhatják a gyermekeket. Itt is általánosságban elmondható, hogy a korkülönbség határozta meg a válaszok jellegét. Tehát a fiatalabbak kevésbé, az idősebbek gyakrabban találtak olyan tartalmakkal, melyek kellemetlenek voltak számukra. A bántó és zaklató viselkedés kérdésblokk válaszai ugyanakkor arra hívták fel a figyelmünket, hogy a fiatalabb gyerekeket többször éri bántalmazás, piszkálódás az offline térben, az idősebbek pedig gyakrabban találkoznak olyan esetekkel, amikor másokat bántanak az online térben.

A zaklatások, konfliktusos helyzetek feldolgozása szempontjából különös jelentőséggel bír a családi és/vagy közösségi támogatás és mediáció kérdése. A kérdőív következő két blokkja erre a területre kérdezett rá. Az adatok azt mutatják, hogy a nevelőszülők inkább kivonják magukat a gyermekek internethasználatából, noha vannak olyan példák, melyekben igyekeznek odafigyelni és tájékoztatni a gyerekeket. Majdnem minden nevelőszülő korlátozza, hogy mennyi időt tölthetnek el a gyerekek az interneten. Érdekes, hogy annak a fiatalnak, aki azt jelölte meg, hogy soha semmiben nem kapott segítséget, nem beszéltek vele az internetezéséről, sosem mondják meg a nevelőszülei, hogy mennyi időt tölthet az interneten.

A nevelőszülők által kialakított szabályozással – egy kivétel mellett (aki azt szeretné, hogy kicsit kevésbé érdekelje őket, mit csinál az interneten) – mindegyikük meg volt elégedve. Azok a fiatalok, akik kevésbé érezték magukat felkészítve az internetes veszélyekre, sem szerették volna azt, hogy a szülők jobban belefolyjanak az internethasználatukba. A tanári attitűd a gyerekek szemszögéből heterogén képet mutatott. Az egyik család mindkét gyermeke viszonylag pozitívan értékelte (a többi kitöltőhöz képest) a tanárok viszonyulását az internethasználatukhoz (segítségnyújtás, tájékoztatás stb.), de voltak olyan eredmények, miszerint a tanár nem beszél az online térről, nem tájékoztatja őket – a többi adatközlőre is inkább ez vonatkozik.

A 2021-es kutatásban válaszoló 7, nevelőszülős családban élő gyermek jól érezte magát az iskolában még akkor is, ha volt köztük olyan, aki nem szeretett tanulni. A gyerekek biztonságban érezték magukat az otthonukban, és nagyrészt úgy gondolták, hogy

odafigyelnek rájuk a nevelőszülőik. Egy testvérpár azonban azt jelölte meg, hogy nehéz a nevelőszülőikkel megosztani azt, ami bántja őket.

Az adatközlők összességében pozitívan értékelték jelenlegi életüket, de a szöveges indoklásokban már árnyalták ezt a képet, és főként otthoni, családi problémákról számoltak be (alkoholista nevelőszülő, s emiatti szorongás; szülők hiánya, haláleset), egyikük megjelölte az iskolai stresszt, de hivatkoztak a testvérük megbízhatatlanságára, saját betegségeikre és a kivülállóság érzetére is.

A fentiekben tárgyalt kérdésblokkok esetében a kérdéseket a kutatók tették fel és ők rögzítették a válaszokat. A mérőeszköz emellett tartalmazott egy önkitöltős kérdőívet is, mely a médiahasználat szexualitással kapcsolatos dimenzióira kérdezett rá. Például arra, hogy kértek-e már intim teszt részét ábrázoló képet a gyerektől, vagy próbálták-e már rávenni arra, hogy szexről beszélgessen az online térben. A válaszok ebben az esetben is az életkor mentén oszlottak meg, azaz a 15–18 évesek találkoztak többet ilyen helyzettel, vagy éltek meg maguk is. A 7 fős mintában több olyan gyermek is volt, aki kapott már üzenetben pornográf tartalmú oldalhoz linket, vagy látott ilyen tartalmú hirdetést. Ugyanakkor egyetlen válaszadó sem adott ki magáról szexuális természetű információt, nem beszélgetett szexuális aktusokról és nem küldött senkinek sem meztelen fotót. Mindez nem jelenti azt, hogy ilyen kérés nem érkezett még feléjük. Az egyik válaszadó például megaláztatást, szégyent, félelmet, szomorúságot, tehetetlenséget érzett, és senkinek sem beszélt a történeteikről. Egy másik adatközlő szerint az ilyen jellegű kérések főként a korosztályából, barátaitól, ismerőseitől érkeztek. De említettek példát arra is, hogy a szexuális információt az interneten 18 év alatti és feletti emberek is kértek, akiket a válaszadó személyesen nem ismert.

A megküzdésre vonatkozó kérdésblokkban ugyanez a gyermek azt írta, hogy egyből túltette magát rajta, amikor legutóbb felzaklatta valamelyik fentebb leírt eset. Minden üzenetet kitörölt, a megkeresőt letiltotta, nem foglalkozott vele. Remélte, hogy magától megoldódik, és végül teljesen meg is oldódott. Azonban olyan válaszadó is volt, akit a kéretlen szexuális megkeresés annyira felzaklatott, hogy napokig nyomasztotta. Ő is a teljes törleszt választotta megoldásként.

A mérőeszköz emellett tartalmazott egy önkitöltős kérdőívet is, mely a médiahasználat szexualitással kapcsolatos dimenzióira kérdezett rá. Például arra, hogy kértek-e már intim teszt részét ábrázoló képet a gyerektől, vagy próbálták-e már rávenni arra, hogy szexről beszélgessen az online térben. A válaszok ebben az esetben is az életkor mentén oszlottak meg, azaz a 15–18 évesek találkoztak többet ilyen helyzettel, vagy éltek meg maguk is. A 7 fős mintában több olyan gyermek is volt, aki kapott már üzenetben pornográf tartalmú oldalhoz linket, vagy látott ilyen tartalmú hirdetést. Ugyanakkor egyetlen válaszadó sem adott ki magáról szexuális természetű információt, nem beszélgetett szexuális aktusokról és nem küldött senkinek sem meztelen fotót. Mindez nem jelenti azt, hogy ilyen kérés nem érkezett még feléjük. Az egyik válaszadó például megaláztatást, szégyent, félelmet, szomorúságot, tehetetlenséget érzett, és senkinek sem beszélt a történeteikről.

Összegzés

Az offline kutatás tapasztalatainak összefoglalásaként talán meg lehetne fogalmazni egy olyan feltevést, hogy míg a *Global Kids*-kutatások kezdetén az internet a mindennapi élet valóságába beékelte online világként működött, ahova időnként „ellátogattak” a felhasználók, később ez az online világ szervesen belesimult a hétköznapi élet horizontjába, az ott zajló cselekvések sorába. Most mintha egy olyan tendencia volna érezhető, mintha az online/digitális világ átvinné a mindennapi élet egyre több funkcióját, egyre nagyobb hányadban ez jelentené a mindennapi életbeli cselekvések fő terepét. Ez a változás az utóbbi időszakban a koronavírus-járvány hatására bevezetett digitális munkarend, a *home office* típusú munkavégzés általánossá válásával jelentősen felgyorsult, ugyanakkor e rendkívüli állapot nélkül is érezhető hatása. Mindez némileg átalakítja az online világ kockázatairól, a tipikus veszélyhelyzetekről korábban kialakult képet: újfajta kockázatok jelennek meg, mások súlya, jelentősége háttérbe szorult. Ez mindenképpen egy olyan körülményt jelent, amelyre a kutatási eredmények értelmezése során érdemes figyelemmel lenni.

A 2021-es nevelőszülős családokban végzett adatfelvétel az alacsony elemszám ellenére is szolgál fontos információkkal, melyek továbbgondolást, a kutatás kiterjesztését teszik indokolttá. A kutatásra vállalkozó háztartásokat egyértelműen a média-bőség jellemzi, amelyre a digitális oktatás miatt szükségük is volt a gyerekeknek. Ezek a háztartások, kizárólag a médiafelszereltségüket tekintve, leginkább a korábbi, egy évvel ezelőtti kutatásban vizsgált középosztálybeli családoknál tapasztalt állapotokra hasonlítanak (Németh, 2020): okostelefon, laptop, tablet, számítógép, televízió mindegyik helyszínen található, és a gyerek rendelkezésére is állnak ezek a médiaeszközök. Hasonlóság figyelhető meg – az eltérő iskolai végzettség, szociális helyzet ellenére – a szülői attitűd tekintetében is: a nevelőszülők alapján véve pozitív képpel rendelkeznek az internethasználattal összefüggő felkészültségükről, hangsúlyozzák, hogy tisztában vannak azzal, hogyan működik az internet, milyen veszélyei vannak, és ezek ellen miként lehet fellépni.

Az eltérések ettől a középosztálybeli modelltől leginkább a gyerekek internethasználati szokásaiban figyelhetők meg: egy meglehetősen konzervatív, „biztonsági” internethasználat jellemzi őket, kevésbé kísérletezők, s a mindennapi életükben sem foglal el a digitális világ kitüntetett szerepet. Általában a jól bevált, népszerű platformokat használják, nem hoznak létre saját tartalmakat, az internetre leginkább a kapcsolattartás eszközeként tekintenek. Ezt a „kényelmes” internethasználati lehetőséget a nevelőszülők hozzáállása is biztosítja: nem igazán szólnak bele a fiatalok digitális életébe, ehhez – a gyermekek válaszaik szerint – a felkészültségük is hiányzik. Mindehhez hozzátartozik, hogy ezen családok egy része több gyermeket is nevel, s emiatt meglehetősen sűrű a háztartásokban az offline interakciós tér, s a nagyobb gyermekekre sokszor hárulnak az otthoni munkával, a kisebb testvérek nevelésével összefüggő feladatok, amelyek korlátozzák az internethasználatra fordítható időt és energiát.

Hasonlítanak abban is, hogy a gyermekek tevékenységeit csak kevés esetben korlátozzák, és valamennyi szülő úgy nyilatkozott, hogy tudja, mit csinálnak a gyermekek az interneten (Németh, 2020). Az eltérések ettől a közeposztálybeli modelltől leginkább a gyerekek internethasználati szokásaiban figyelhetők meg: egy meglehetősen konzervatív, „biztonsági” internethasználat jellemzi őket, kevésbé kísérletezők, s a mindennapi életükben sem foglal el a digitális világ kitüntetett szerepet. Általában a jól bevált, népszerű platformokat használják, nem hoznak létre saját tartalmakat, az internetre leginkább a kapcsolattartás eszközeként tekintenek. Ezt a „kényelmes” internethasználati lehetőséget a nevelőszülők hozzáállása is biztosítja: nem igazán szólnak bele a fiatalok digitális életébe, ehhez – a gyermekek válaszai szerint – a felkészültségük is hiányzik. Mindehhez hozzátartozik, hogy ezen családok egy része több gyermeket is nevel, s emiatt meglehetősen sűrű a háztartásokban az offline interakciós tér, s a nagyobb gyermekekre sokszor hárulnak az otthoni munkával, a kisebb testvérek nevelésével összefüggő feladatok, amelyek korlátozzák az internethasználatra fordítható időt és energiát. Ez a fajta internethasználat magával hozza a kockázatokkal, veszélyekkel való bánásmódnak egy sajátos formáját is: noha – főleg a nagyobb gyermekeket – megtalálják a tipikusnak tekinthető internetes veszélyek, a testképpel, a szexualitással összefüggő kéretlen tartalmak megjelenése, előfordulnak az online térben zaklatások is, azonban korántsem drámai mértékben és formában. A gyerekek elég jól megbirkóznak ezekkel a veszélyekkel, jellemző módon nem annyira a nevelőszülők segítségével, mint inkább a nagyobb testvér, barát bevonásával, vagy akár egyedül.

A 2020 őszi és az egy évvel későbbi adatfelvétel tapasztalatai alapján úgy látjuk, hogy a mérőeszköz alapvetően alkalmas a problématerület feltérképezésére. Az árnyaltabb kép megalkotása ugyanakkor csak szélesebb körű adatgyűjtéssel alkotható meg. Ez így van a nevelőszülő családok esetében is, ahol jó lenne látni, hogy a jelen tanulmányban bemutatott körülmények, a szülői viselkedések, illetve a gyerekek médiahasználati praxisa mennyire tekinthető általánosnak, vagy a különféle élethelyzetben élő családok esetében milyen különbségek figyelhetők meg. Mindezen információk nagyban hozzájárulhatnak egy hatékony digitális gyermekvédelmi stratégia kialakításához.

Irodalom

- Livingstone, S. (2002). *Young people and new media. Childhood and the changing media environment*. Sage. DOI: [10.4135/9781446219522](https://doi.org/10.4135/9781446219522)
- Livingstone, S. & Bovill, M. (2001, szerk.). *Children and their changing media environment. A European comparative study*. Erlbaum Publishers. DOI: [10.4324/9781410605184](https://doi.org/10.4324/9781410605184)
- Livingstone, S. & Bober, M. (2005). *UK Children go Online. Final report of key project findings. A research report from the UK Children Go Online project*. www.children-go-online.net
- Livingstone, S., Mascheroni, G. & Staksrud, E. (2018). European research on children's internet use: assessing the past and anticipating the future. *New Media and Society*, 20(3), 1103–1122. DOI: [10.1177/1461444816685930](https://doi.org/10.1177/1461444816685930)
- Lobe, B., Livingstone, S. & Haddon, L. (2007). *Researching children's experiences online across countries: Issues and problems in methodology*. EU Kids Online Deliverable D4.1. www.eukidsonline.net
- Németh Szilvia (2020, szerk.). *A magas látencia-szintű online kockázati kitettség a fiatalok körében Magyarországon. A 13-17 éves fiatalok és szülei körében végzett online felmérés, fókuszcsoportos beszélgetések és családi interjúk tapasztalatai*. Kézirat. T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt.
- Németh Szilvia, Rajnai Richárd, Cziboly Ádám & Bethlenfalvy Ádám (2021). A karanténoktatás tapasztalatai szegregátumban és azon kívül. *Iskolakultúra*, 31(6), 17–34. DOI: [10.14232/iskult.2021.06.17](https://doi.org/10.14232/iskult.2021.06.17)
- Rajnai Richárd & Németh Szilvia (2021). Digitális médiahasználat az iskolákban – pandémia idején. Egy fókuszcsoportos kutatás eredményei. *Médiakutató*, ősz, 25–33.
- Silverstone, R. és mtsai (2006). Domesticating domestication: reflections on the life of a concept. In Berker, T., Hartmann, M., Punie, Y. & Ward, K. J. (szerk.), *Domestication of media and technology*. Open University Press. 229–248.

Jegyzetek

- ¹ Mindkét kutatás a Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiája megbízásából készült. Az első kutatás: Németh Szilvia (2020, szerk.). *A magas látenciaszintű online kockázati kitettség a fiatalok körében Magyarországon. A 13-17 éves fiatalok és szülei körében végzett online felmérés, fókuszcsoporthozos beszélgetések és családi interjúk tapasztalatai*. Kézirat. AGAPE Készségfejlesztő Alapítvány – T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt. A második kutatás: Jakab György (2021, szerk.). *A gyermekvédelmi rendszerben élő fiatalok digitális gyermekvédelmi személyiségprofilozását célzó akciókutatás*. Kézirat. Edunet Alapítvány.
- ² A kérdőív összeállítását segítette a 2020 tavaszán három megyében lebonyolított fókuszcsoporthozos lekérdezés. Erről ld. a kutatási beszámoló *A kutatás célja és módszertana* című fejezetét.
- ³ A kutatásban részt vevő hallgatók: Balázs Andrea, Cseh Patrícia, Helstáb Martin, Kardos Anna, Kovács-Csinicsák Mercédesz, Mórítz Máté, Werner Luca.
- ⁴ A kutatásban részt vevő hallgatók: Berta Boglárka Ilona, Boruzs Boglárka, Boznánszky Anna, Fábián Bernadett, Galgóczy Péter, Hajós Zsuzsa, Hir Bálint, Kákonyi Flóra, Kardos Anna, Kontrohr Andrea, Mórítz Máté, Németh Anna, Rónoki Bertalan, Szedlár Vanessza, Szilárd Aliz.
- ⁵ www.eukidsonline.net
- ⁶ 2020 májusa és júliusa között 18 fókuszcsoporthozos beszélgetésre került sor 49 tanuló és 50 szülő részvételével. A 9 szülői és a 9 tanuló fókuszcsoporthozos külön szerveződött, viszont kiegészítették egymást, oly módon is, hogy a legtöbb esetben a beszélgetésen részt vevő szülők gyermekeivel beszélgettünk. Kutatási asszisztenseink szülő-gyerekek párokat kerestek meg, így a szülő volt az, aki egyben engedélyezte gyermeke beszélgetésen való részvételét. A beszélgetések tervezésekor a kutatás fő témája a különféle társadalmi csoportokba tartozó fiatalok médiahasználati gyakorlata lett volna, viszont mire elkezdődött az adatfelvétel, az online tanulás időszakának, tapasztalatainak feltérképezésével is kiegészült ez a fókusz (Németh és mtsai, 2021).

Absztrakt

A tanulmány két kutatás eredményeit hasonlítja össze, amelyek a fiatalok online kockázati kitettségével foglalkoznak. A kutatások a Digitális Jólét Nonprofit Kft. megbízásából készültek azzal a céllal, hogy hozzájáruljanak Magyarország Digitális Gyermekvédelmi Stratégiájának (DGYS) továbbfejlesztéséhez. A két kutatás módszertana azonos volt, s mindkét esetben Baranya megyében történt az adatfelvétel. Ugyanakkor a megkérdezettek köre jelentősen különbözött. Az első esetben az volt a cél, hogy egy széleskörű áttekintést kapjunk arról, hogy a különböző társadalmi helyzetű csoportoknál milyen eltérések figyelhetők meg a médiahasználati szokások tekintetében. A másik esetben egyetlen célcsoport állt a kutatás középpontjában, a nevelőszülők és a velük élő fiatalok online médiahasználati gyakorlatai. Jelen tanulmány ez utóbbi kutatás eredményeit mutatja be részletesen.

Seres Zoltán¹ – Makádi Mariann²

1 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet
Földrajz szakmódszertani csoport

2 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet
Földrajz szakmódszertani csoport

Változik-e a földrajztanítás módszertani kultúrája?

A tanulmány célja bemutatni a magyarországi földrajztanári szemlélettel, attitűddel és módszertani kultúrával kapcsolatos legutóbbi vizsgálat óta eltelt időszak változásait. Általános iskolás és gimnazista tanulók körében online kérdőíves vizsgálatot végeztünk, amely során nyílt- és zártvégű kérdésekkel vizsgáltuk a tanulók tantárgyakkal kapcsolatos attitűdjét, különös tekintettel a földrajz tantárgyra. Kutatási eredményeink megerősítik azt a tényt, hogy a földrajztanítás gyakorlata – a tantervi törekvések ellenére – évtizedek óta nem képes elszakadni a tananyagtartalmat fetisizáló, tanár- és számonkérés-központú attitűdtől, alig tapasztalható elmozdulás az aktív tanulás irányába (vö. Chrappán, 2017). A földrajz tantárgy presztízse az oktatási rendszerben és a társadalomban együtt süllyed a természettudományos oktatásával annak ellenére, hogy a tantárgynak két másik pillére (társadalomföldrajz és földrajzi szintézis) is van, valamint, hogy az utóbbi években számos módszertani ajánlás, offline és online segédanyag, programcsomag jelent meg a pedagógusok munkájának segítése érdekében.

Bevezetés

A földrajz tantárgy helyzetét többen és többször (Farsang, 2004; Makádi, 2011, 2017, 2021; Seres, 2021; Ütőné, 2005, 2011) vizsgálták az utóbbi két évtizedben, amely vizsgálatokban a legtöbb esetben hasonló, ám korántsem kedvező eredményekre jutottak. A kutatások legtöbbször az alkalmazott módszerekkel kapcsolatos problémákra hívták fel a figyelmet: a hagyományos módszertani kultúra „megcsontosodására” (Makádi, 2011), azaz a frontális munkaformához kötődő, tanárközpontú tanítási és tanulási módszerek túlsúlyára (Makádi, 2017, 2021). A földrajz tantárgyat napjainkban is sokszor tényközpontú, leíró, az átlagtanuló és a társadalom által is kevésbé értékelt („megtúrt-utált helyzetű”) tantárgyként minősítik (Bálint és mtsai, 2018; Varjas és mtsai, 2021). A földrajz tanítási gyakorlata gyakran a megszokott tartalmi, módszertani sémákon alapul, jöllehet az utóbbi évek változásai (pl. tartalmi, tantervi változások vagy a tudással kapcsolatos társadalmi igények változása) új kihívások elé állítják a földrajztanárokat is (Farsang, 2020).

Hazánkban a földrajzoktatás komoly krízishelyzetben van (Varjas és mtsai, 2021). A szakemberek már régóta kongatják a vészharangot, rámutatva arra, hogy a földrajztanítás-tanulás folyamatában alapvető módszertani megújulásra és szemléletváltásra lenne szükség (Makádi, 2017; Probáld és mtsai, 2015; Probáld, 2017a, 2017b; Seres, 2021; Szilassi és Szöllősy, 2018; Útóné, 2000, idézi Farsang, 2004). Azonban a tapasztalatok azt mutatják, hogy a vészharang hangját nem hallja a köznevelési rendszer legtöbb szereplője, ami – sok más mellett – azzal is magyarázható, hogy a kutatások eredménye csak mérsékeltén jut el a gyakorló pedagógusokhoz (például többségük nem olvas szakmai folyóiratokat) (Nagy-Czirok, 2016), nem vesz részt szakmódszertani továbbképzésekben. A módszertani megújulás elmaradása egyértelműen összefüggésben áll azzal is, hogy az elmúlt két évtizedben jelentősen csökkent a földrajzoktatásra fordítható időkeret a köznevelési rendszerben, ám területi korlátok miatt ebben a tanulmányban ezzel nem foglalkozunk (bővebben ld. Probáld, 2017b; Seres, 2021).

Jelen tanulmány célja bemutatni a legutóbbi (átfogónak tekinthető) magyarországi földrajztanári attitűddel, szemlélettel és módszertani kultúrával kapcsolatos vizsgálat (Makádi, 2017) óta eltelt időszak változásait.

Kutatási módszerek bemutatása

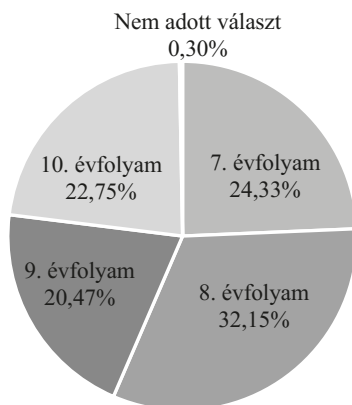
Kutatási előzmények

A kutatásunk alapját az elmúlt években zajlott néhány kutatás és az azokból készült tanulmányok jelentették. A helyzetfelmérés céljából összeállított kérdőívhez Csíkos Csaba 2012-ben az *Iskolakultúrában* megjelent *Melyik a kedvenc tantárgyad?* (Csíkos, 2012), Chrappán Magdolna 2017-ben megjelent *A természettudományi tárgyak helyzete és elfogadottsága a közoktatásban* (Chrappán, 2017), illetve Makádi Mariann 2017-es *Mi történik a földrajzórán?* (Makádi, 2017) című tanulmánya szolgált kiindulási pontként.

Minta és mérőeszköz

A kérdőíves vizsgálatot – amelyen a jelen tanulmány alapszik – 2021. szeptember és október hónapokban végeztük általános iskolás és gimnazista tanulók bevonásával, így az eredmények a 2012 és 2020 között érvényben lévő Nemzeti alaptanterv és kerettantervek alapján tanuló diákok véleményét, attitűdjét tükrözik (kivéve a 10. évfolyamos tanulók esetében, mert ők az előző tanévben elvileg már a 2020-as NAT alapján tanultak). Az online kérdőívet összesen 1035 tanuló töltötte ki, amelyből az adatfeldolgozás során 24 nem releváns választ kiszűrtünk, így 1011 választ dolgoztunk fel. A kutatás nem tekintendő reprezentatívnak, annak során kényelmi mintavétel történt. A kérdőívek kitöltése az esetek túlnyomó részében tanári felügyelet mellett valósult meg. A kitöltők 41,6%-a férfi, 57,9%-a nő, mindössze 5 fő (0,5%) nem adott választ az erre vonatkozó kérdésre. A kérdőíves felmérésben négy (8., 9., 10. és 11.) évfolyam tanulói vettek részt. A kérdésekben a legtöbb esetben az előző évfolyamra vonatkozó tapasztalatokról informálódunk, amit az indokolt, hogy a kérdőívet a tanév első heteiben töltöttük ki, így például egy hetedikes tanulónak még nem lett volna lehetősége érdemben megítélni a földrajz tantárgyat. Így tehát az egyes évfolyamokra vonatkozó megállapításokat az eggyel magasabb évfolyamra járók válaszaik adják, ami lehetővé tette, hogy minden tanuló egy-egy egész tanévet értékelhessen. A „Hányadik évfolyamra jártál az előző tanévben?” kérdésre adott válaszok esetében közel azonos arányokat láthatunk: a legtöbb kitöltő 9. évfolyamos volt, így a 8. évfolyamról szereztünk a legtöbb adatot (1. ábra). Ez – azt feltételezve, hogy a kérdőív kitöltésének időpontjában a 9. évfolyamra járó tanulók többsége a jelenlegitől

eltérő iskolában tanult az előző tanévben – kutatásunk szempontjából szerencsésnek mondható, a helyzet szélesebb áttekintését tette lehetővé. A kérdőívet kitöltő tanulók valamennyien 2002 és 2008 között születtek. A legtöbb kitöltés a fővárosból érkezett (65,3%), ezt követte a megyeszékhelyek, megyei jogú városok csoportja (19,4%), aztán az egyéb városok (9,3%), végül a községek csoportja (4%). (A válaszadók 1,9%-a nem tudta a településtípust, 0,1%-a – egy kitöltő – pedig nem adott választ.) A legtöbb válasz (68,6%) állami fenntartású intézményből érkezett, valamint a kitöltők 20%-a egyházi, 3,3%-a alapítványi iskolában tanult, 8,1% pedig nem tudta vagy nem válaszolt.

1. ábra. A válaszadók megoszlása évfolyamok szerint, $n = 1011$ (Forrás: saját szerkesztés)

Az online kérdőív a Google Forms segítségével készült és a *Tantárgyi viszonyulás, tantárgyi kapcsolatok – kérdőív* címet viselte. Címében szándékosan nem utaltunk a földrajz tantárgyra, hogy az ne befolyásolja a kitöltőket. A kérdőív három nagyobb blokkból állt, amelyből e tanulmányban csak kettővel (a tantárgyakkal kapcsolatos véleménnyel és a földrajz tantárgy helyzetével) foglalkozunk. A kérdőív többnyire zártvégű kérdéseket (pl. Likert-skála) tartalmazott, ám ahol szükségesnek tartottuk, nyíltvégű kérdéseket is alkalmaztunk.

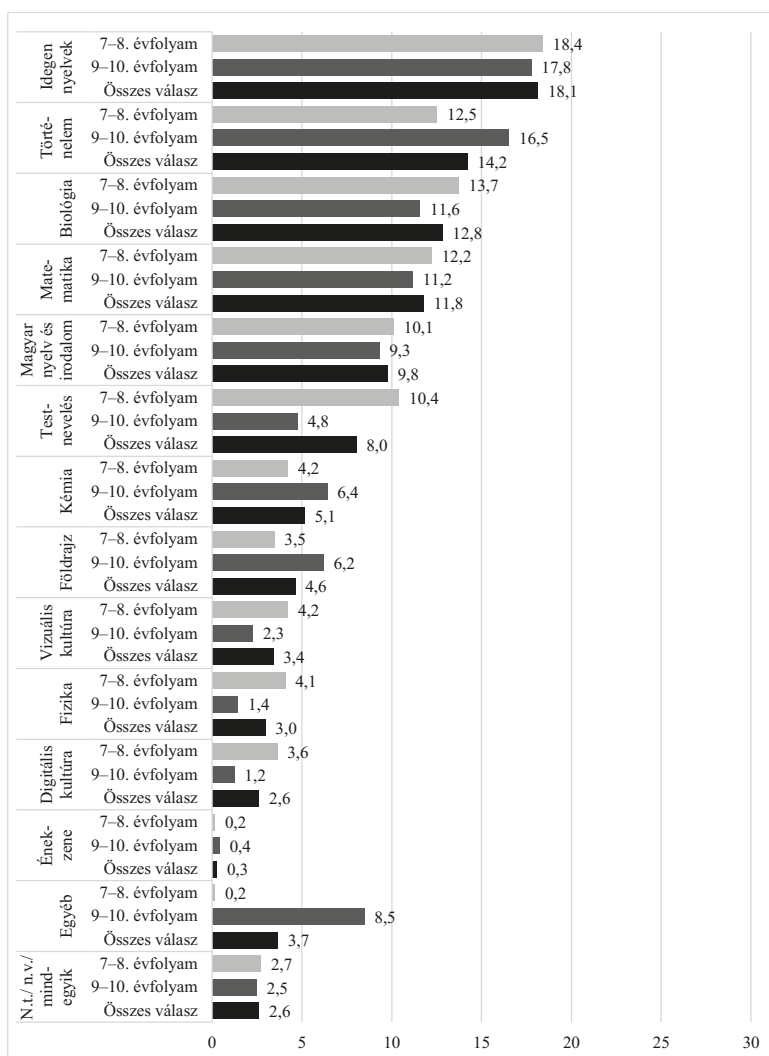
A kérdőíves kutatás eredményei

A földrajz kedveltsége, összevetve a többi tantárggyal

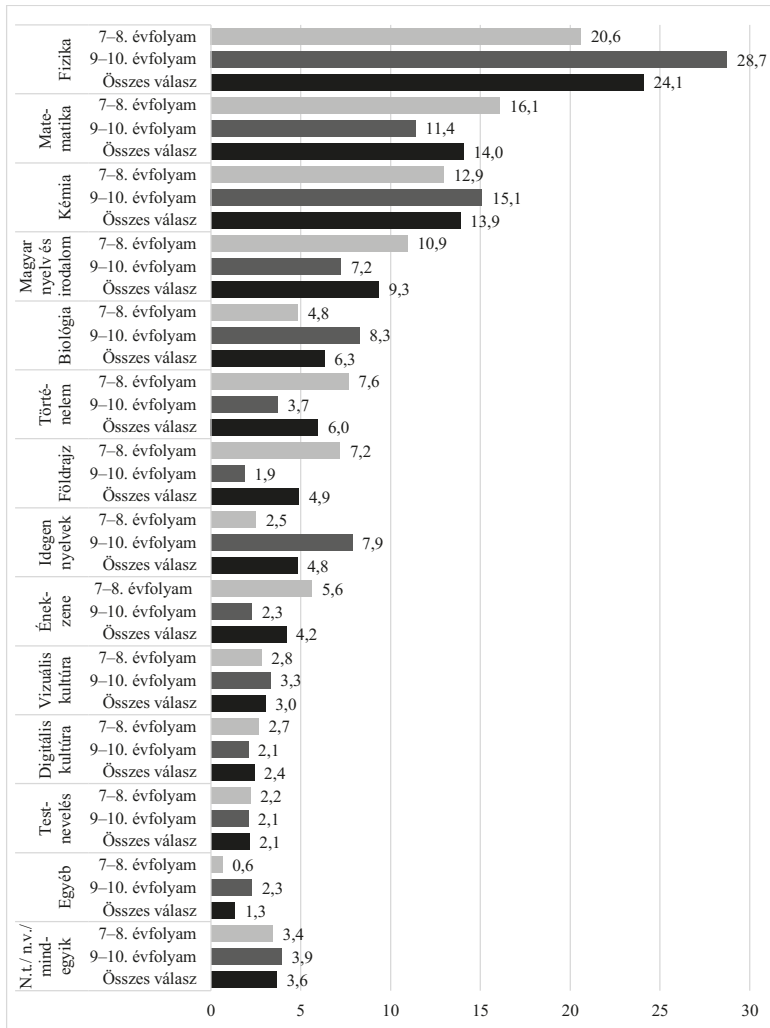
Az utóbbi években született néhány olyan vizsgálat, amely kifejezetten az iskolai tantárgyak kedveltségével foglalkozik (Csikos, 2012; Chrappán, 2017). Csikos – reprezentatív, 570 hetedik osztályos Csongrád megyei tanuló körében végzett – vizsgálat alapján mi is feltettük a tanulóknak azokat a nyíltvégű kérdéseket, hogy „Melyik a kedvenc tantárgyad?”, valamint, hogy „Melyik tantárgy a legkevésbé kedvelt számodra?”, azzal a különbséggel, hogy mi lehetővé tettük több tantárgy megnevezését is (a nyíltvégű kérdések mellett és ellen szóló érveket ld. Csikos, 2012). Emellett fontosnak gondoltuk azt is, hogy a nyíltvégű kérdésekre adott válaszok zártvégű kérdésekkel is kiegészüljenek, így a tanulóknak egy ötfokozatú Likert-skálán is jelölniük kellett azt, hogy (1) mennyire kedvelik a felsorolt tantárgyakat, (2) mennyire kedvelik az adott tantárgyat tanító tanárukat, (3) mennyire tartják hasznosnak a mindennapi élet szempontjából a felsorolt tantárgyakat, valamint hogy (4) mennyire tartják fontosnak azokat a saját továbbtanulásuk

szempontjából (vö. Chrappán, 2017). Csíkos vizsgálatánál látható, hogy a földrajz a kedvenc tantárgy esetében a rangsor végén, és ezzel összefüggésben a legkevésbé kedvelt tantárgy esetében a rangsor legelején kapott helyet (hangsúlyozzuk, hogy az a vizsgálat 7. osztályos, a 2007-es Nemzeti alaptanterv alapján tanulók körében történt, amikor ezen az évfolyamon még a regionális földrajzi tartalmak domináltak). Chrappán (2017) – nagyobb mintán, általános és középiskolás tanulók körében végzett – vizsgálata sem fest kedvező képet a földrajz kedveltségéről: az 5-fokozatú skálaátlag alapján általános iskolában 3,5-es, gimnáziumban pedig 3,4-es átlagot ért el a tantárgy (ez a 10., illetve a 9. helyet jelenti a 14–15 tantárgyból álló listán). (Utóbbi kutatás a Likert-skálás vizsgálódásban intervallumskálaként, így metrikus adatként értelmezte az adatokat, jelen kutatásban mi is ennek alapján jártunk el az összehasonlíthatóság érdekében.)

2. ábra. A „Melyik a kedvenc tantárgyad?” kérdésre adott válaszok megoszlása iskolaszintenként (általános iskola: n = 663, gimnázium: n = 484) és az összes beérkezett válaszhoz (n = 1147) viszonyítva (%) (Forrás: saját szerkesztés)

3. ábra. A „Melyik tantárgy a legkevésbé kedvelt számodra?” kérdésre adott válaszok megoszlása iskolaszintenként (általános iskola: $n = 641$, gimnázium: $n = 484$) és az összes beérkezett válaszhoz ($n = 1125$) viszonyítva (%) (Forrás: saját szerkesztés)

Az általunk végzett kutatás eredményei összecsengenek a korábbiakkal, ugyanis ebben sem szerepel előkelő helyen a földrajz tantárgy a nyíltvégű kérdésekre adott válaszok alapján. Az 1011 tanuló összesen 1147 tantárgyat említett (vagyis voltak olyanok, akik több tantárgyat is felsoroltak), ezek közül mindössze 53-szor (4,6%) fordult elő a földrajz. A tantárgy kicsit népszerűbb a gimnáziumokban, mint az általános iskolákban: előbbiben az összes válasz (484) 6,2%-a, utóbbiban pedig az összes válasz (663) 3,5%-a volt a földrajz (2. ábra). Jelen vizsgálatból is kitűnik az idegen nyelvek (különösen az angol nyelv) népszerűsége (az összes említés 18,1%-a), de a történelem és a biológia is a rangsor elején szerepel mind általános iskolában, mind gimnáziumban (a történelem némileg népszerűbb a gimnazisták körében). A hagyományosan természettudományos tantárgyaknak nevezett tantárgyak közül egyedül a fizikát előzi meg a földrajz: a kémiát

csupán alig, a biológiát viszont jelentősen többen nevezték meg kedvenc tantárgynak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ugyan összevetjük a földrajzot a természettudományos tantárgyakkal, ám nem tekintjük csupán természettudományos tantárgynak. A földrajz ugyanis az egyetlen olyan tantárgy a köznevelési rendszerben, amely összekapcsolja a természettudományos és társadalomtudományos tartalmakat, lényege éppen e két nagy tudományterület közötti kapcsolatteremtés, szintetizálás (bővebben Seres, 2021).

A legkevésbé kedvelt tantárgyat illetően a földrajzot összesen 55-ször (az összes említés 4,9%-a) említették, ebből 46 említés az általános iskolában, 9 említés a középiskolában volt, tehát az általános iskolások körében népszerűtlenebb a tantárgy, mint a gimnazistákéban (amint láttuk a kedvenc tantárgyak esetében is) (3. ábra). A természettudományos tantárgyak mindegyikét többen választották legkevésbé kedvelt tantárgynak, mint a földrajzot, a legelutasítottabb a fizika (az összes válasz 24,1%-a), ezt követi a kémia (13,9%), majd a biológia (6,3%), ami ellentmond Csíkos (2012) – szintén nyíltvégű kérdéssel vizsgált – eredményeinek. Korábbi vizsgálatokban (Papp és Józsa, 2000, idézi Csíkos, 2012; Chrappán, 2017; Malmos és Chrappán, 2016) – akárcsak a miénkben – a fizika bizonyult a legnépszerűtlenebb tantárgynak, és Csíkos vizsgálatában is harmadik helyen végzett (a földrajz és a matematika után). Abban azonban valamennyi vizsgálat azonos eredményre jut, hogy a természettudományos tantárgyak a kedveltségi rangsor végén állnak (Chrappán, 2017). Az is egyértelműen látszik az adatokból (mind a nyílt-, mind a zártvégű kérdések esetében – utóbbiak részletesebb bemutatását lásd a következő bekezdésben), hogy a természettudományos tantárgyak (biológia, fizika, kémia) az általános iskolában kevésbé elutasítottak, mint a gimnáziumban. Kutatások igazolják, hogy a tanulással eltöltött idő és az életkor előrehaladtával csökken a tanulók motivációja a tanulás iránt (Chrappán, 2017; Füz, 2018), a kisgyermekekben még van egyfajta „természetes” kíváncsiság a természet jelenségeivel kapcsolatban. Ez a kíváncsiság az idő előrehaladtával csökken, sokszor a helytelenül megválasztott tanítási módszereknek is köszönhetően (Beke, 2011). Ezt a megállapítást igazolni látszik az is, hogy a zártvégű kérdések esetében mindhárom klasszikus természettudományos tantárgy jóval alacsonyabb átlagértéket ért el a gimnazisták, mint az általános iskolások körében (1. táblázat). A földrajz viszont a gimnazisták körében jelentősen jobban szerepelt. A három hagyományos érettségi tantárgy (magyar nyelv és irodalom, matematika, történelem) elutasítottsága csökken a gimnázium végéhez közeledve, ami azzal is összefüggésben lehet, hogy a tanulók felismerik e tantárgyak fontosságát a továbbtanulás szempontjából, és ezzel párhuzamosan a többi tantárgy háttérbe szorul, azok tanulására már nem fordítanak sok időt. (Fontos megemlítenünk, hogy több általános iskolás tanuló töltötte ki a kérdőívet, mint gimnazista, ami árnyalhatja az eredményeket és azok összevethetőségét.)

A zártvégű kérdések esetében a tanulók ötfokozatú Likert-skálán (ahol az 1 = egyáltalán nem kedvelem, az 5 = nagyon kedvelem) jelölték, hogy mennyire kedvelik a felsorolt tantárgyakat. Az 1011 kitöltő nem minden esetben kattintott értéket az egyes tantárgyak esetében, így az értékelhető válaszok száma ennél alacsonyabb, de a legtöbb esetben eléri az ezret. (Az, ahol az értékelhető válaszok száma nem közelíti meg az 1000 főt – állampolgári ismeretek, hon- és népismeret, etika esetében –, azzal magyarázható, hogy ezeket a tantárgyakat az esetek döntő többségében csak az általános iskolában tanulják). A válaszok alapján a leginkább kedvelt tantárgy (4,17-os átlaggal) az első idegen nyelv (a legtöbb esetben az angol), ezt követi a második idegen nyelv (3,84), a történelem (3,77), az irodalom (3,69), a földrajz (3,48), a digitális kultúra (3,41), a biológia (3,40), a matematika (3,37), a nyelvtan (3,31), a kémia (3,09) és a fizika (2,66). A földrajzra érkezett 1003 értékelhető válasz alapján megállapítható, hogy a legtöbben négyest (35,10%) vagy hármast (25,40%) jelölték meg. A válaszadók 19,50%-a ötöst, 13,65%-a kettest, 6,28%-a pedig egyest (azaz az egyáltalán nem kedvelem válaszlehetőség) jelölt. Kimutatható a zártvégű kérdésekre adott válaszok összefüggése a kedvenc és a legkevésbé kedvelt

tantárgyra adott válaszokkal. A legtöbben az angol nyelvet nevezték meg kedvenc tantárgyként, és a tanulók zártvégű kérdésekre adott válaszaik alapján is ez a leginkább kedvelt tantárgy mindkét iskolaszinten. A fizika a legkevésbé kedvelt tantárgy, amit nemcsak az mutat jól, hogy az összes válaszadó közel egynegyed része ezt adta válaszul a nyíltvégű kérdésre, hanem az is, hogy mindössze 2,66-os átlagot ért el, ezzel pedig utolsó helyen végzett a tantárgyak rangsorában.

Összességében tehát a nyíltvégű kérdések alapján látható, hogy a földrajz ugyan nem tartozik a legtöbbször általánosan kedvelt tantárgyak közé, ám az elutasíthatósága elmarad a tantárgyak többségéhez képest (pl. természettudományos tantárgyak, magyar nyelv és irodalom, történelem). A zártvégű kérdések válaszaik (ahol nem a kedvenc és legkevésbé kedvelt tantárgyakat vizsgáltuk) árnyalják ezt a képet, hiszen az eredmények azt mutatják, hogy a földrajz a tizenegy tantárgyból álló listán a középmezőnyben található, maga mögé utasítva a klasszikus természettudományos tantárgyakat. A legtöbb természettudományos tantárgy rosszabbul szerepelt a gimnazisták körében, de a földrajz az érettségi tantárgyak mellett javítani tudott az általános iskolás eredményeihez képest.

1. táblázat. A tantárgyak kedveltségi rangsora a zártvégű kérdések alapján az általános iskolás és a gimnazista tanulók körében (Forrás: saját szerkesztés)

Általános iskola n = max. 571		Gimnázium n = max. 437	
Tantárgy neve	Átlag (szórás)	Tantárgy neve	Átlag (szórás)
Első idegen nyelv	4,13 (1,05)	Első idegen nyelv	4,22 (1,00)
Második idegen nyelv	4,08 (1,05)	Történelem	3,90 (1,08)
Történelem	3,67 (1,23)	Irodalom	3,76 (1,08)
Irodalom	3,64 (1,20)	Második idegen nyelv	3,68 (1,28)
Digitális kultúra	3,50 (1,25)	Földrajz	3,63 (1,11)
Biológia	3,49 (1,21)	Matematika	3,37 (1,31)
Földrajz	3,36 (1,14)	Biológia	3,31 (1,30)
Matematika	3,36 (1,35)	Digitális kultúra	3,29 (1,22)
Magyar nyelv	3,32 (1,11)	Magyar nyelv	3,29 (1,07)
Kémia	3,24 (1,30)	Kémia	2,88 (1,36)
Fizika	2,87 (1,34)	Fizika	2,38 (1,24)

A földrajz tantárgy hasznossága és fontossága

Azt, hogy az egyes tantárgyakat mennyire tartják hasznosnak a tanulók, szintén Likert-skálával vizsgáltuk (ahol az 1 = egyáltalán nem tartom hasznosnak, az 5 = nagyon hasznosnak tartom). A mindennapi élet szempontjából a leghasznosabb tantárgynak az idegen nyelveket jelölték a válaszadók. Mind az első (4,72), mind a második (4,25) idegen nyelv négyes feletti átlageredményt ért el, ezektől lemaradva, de még mindig a négyes átlagérték felett szerepelt a matematika (4,07), de relatíve magas értéket ért el a magyar nyelv(tan) is (3,93). E tárgyat követi a sorban a digitális kultúra (3,90), a földrajz (3,78), a biológia (3,55), az irodalom (3,49), a történelem (3,46), a fizika (3,03) és végül a kémia (2,87). (Az értékelhető válaszok a második idegen nyelvet leszámítva minden esetben elérik a 970-et, és csak két esetben – első idegen nyelv és digitális kultúra – nem érik el az ezret.) Jól látható, hogy az idegennyelv-tanulást különösen lényegesnek

tartják a tanulók a mindennapi élet szempontjából (2. táblázat). A matematika és a nyelvtan (feltehetőleg a helyesírás) hasznossága is kimagasló, ellenben két kötelező érettségi tantárgy is hátul szerepel a listán (irodalom, történelem), jóval lemaradva a földrajz tantárgytól, ami 1007 válasz alapján a hatodik helyen szerepel. A Makádi (2017) által – kisebb (419 tanuló), nem reprezentatív mintán – végzett kutatás eredményei is hasonlóak e kutatás eredményeéhez, akkor a tanulók 3,67-os osztályzatot adtak a földrajznak a hasznosság szempontjából. Az eredményeink összhangban vannak Malmos és Chrappán (2016) pilotvizsgálatával is, amelyben megállapítják, hogy minden természettudományos tárgyat hasznosabbnak tartanak a tanulók, mint amennyire kedvelik azokat. A mi vizsgálatunk alapján ez alól csak a kémia kivétel, ami felveti a kérdést, hogy a tanulók vajon miért nem ismerik fel a tantárgy mindennapi életben való hasznosíthatóságát.

2. táblázat. A tantárgyak hasznossági rangsora a zártvégű kérdések alapján az általános iskolás és a gimnazista tanulók körében (Forrás: saját szerkesztés)

Általános iskola n = max. 571		Gimnázium n = max. 437	
Tantárgy neve	Átlag (szórás)	Tantárgy neve	Átlag (szórás)
Első idegen nyelv	4,70 (0,71)	Első idegen nyelv	4,75 (0,67)
Második idegen nyelv	4,42 (0,90)	Második idegen nyelv	4,13 (1,10)
Matematika	4,21 (0,97)	Digitális kultúra	3,98 (1,08)
Magyar nyelv	4,02 (1,06)	Matematika	3,87 (1,08)
Digitális kultúra	3,84 (1,13)	Magyar nyelv	3,82 (1,14)
Földrajz	3,77 (1,02)	Földrajz	3,78 (1,02)
Biológia	3,61 (1,08)	Irodalom	3,54 (1,09)
Irodalom	3,46 (1,13)	Történelem	3,53 (1,21)
Történelem	3,40 (1,10)	Biológia	3,47 (1,11)
Fizika	3,21 (1,21)	Fizika	2,77 (1,20)
Kémia	2,98 (1,13)	Kémia	2,72 (1,22)

A tantárgy fontosságának a tanulók saját továbbtanulásuk szempontjából való megítélése nem meglepő, hiszen a földrajz iskolai eredményei nem sok helyen számítanak bele a továbbtanulásba, általában nem pontszerző és nem felvételi tárgy. Csak három tantárgy szerepel a hármas átlag alatt, a földrajz (2,94) mellett a kémia (2,82) és a fizika (2,75) (vö. Chrappán, 2017). A legmagasabb értéket itt is az idegen nyelvek – az első 4,60-os, a második 4,09-os átlaggal – érték el, ezeket követi a matematika (3,84) (Chrappán 2017-es tanulmányában is az idegen nyelv és a matematika áll a fontossági rangsor élén, ám ott általánosságban és nem a továbbtanulás szempontjából vizsgáldtak), a magyar nyelv (3,58), az irodalom (3,53), a történelem (3,47) és a biológia (3,13).

A földrajztanítás módszertani kultúrája

A tanítási-tanulási folyamat legmeghatározóbb elemei az alkalmazott tanulásszervezési formák, a tanórán alkalmazott módszerek és taneszközök, amelyekről a szakirodalom alapján megállapítható, hogy döntő befolyást gyakorolnak a tantárgyi kedveltségre (Chrappán, 2017). Ugyanakkor Chrappán (2017) vizsgálata ezt nem támasztja alá, ugyanis nem sikerült kimutatni még közepesen erős korrelációt sem az alkalmazott módszerek és a

tantárgyi kedveltség között. Úgy véli, hogy csupán metodikai változtatások nem idéznek elő látványos javulást a természettudományok oktatásában, ám mindenképpen foglalkoznunk kell ezekkel is. Kiváltképpen azért, mert jelen kutatás eredményei azt mutatják, hogy a tanulók részéről érezhető az igény a földrajztanításban alkalmazott módszerek változatosabbá tételére, ami a beérkezett válaszok alapján feltételezhetően növelné a tantárgy kedveltségét (lásd később).

Vizsgálatunkban a tanulóknak egy négyfokú Likert-skálán (soha, évente néhányszor, havonta néhányszor, szinte minden órán) kellett jelölniük, hogy a felsorolt módszereket milyen gyakran használják a földrajzórán. Természetesen az „évente néhányszor” válasz más megítélés alá esik az egyes módszerek (pl. a tanári magyarázat és a projekt-tanulás) esetében és az egyes évfolyamok között is (hiszen a földrajz óraszámát évfolyamonként eltérő lehet, heti egy és kettő között változik), ám erre figyelemmel voltunk a feldolgozóaskor.

Az adatelemzés során az egyes módszereket a következő négy nagyobb csoportba soroltuk:

- I. frontális tanári magyarázat: ide soroltuk a hagyományos tanárközpontú, ismeretátadó jellegű módszereket (abban az esetben is, ha a verbális módszert kiegészítik eszközhasználatlaltal vagy másféle módszerrel);
- II. forráselemzés: ide soroltuk azokat a módszereket, amelyek a tudásszerzést szöveges, vizuális vagy manuális eszközökre építik, függetlenül attól, hogy azok milyen mértékben irányítottak a tanár által (a forrás kifejezést a legszélesebb értelmében használtuk, közöttük kiemelve a speciálisan földrajzi jellegűeket);
- III. aktív tanulás a tanórán: ide soroltuk azokat a tudásszerző módszereket, amelyekben a tanulók tevékenyen vesznek részt földrajzórák keretében;
- IV. projekt-tanulás (pedagógiai projekt): mint tanulásszervezési eljárást (nem mint módszert!) értelmeztük, de kiemeltük a többi szervezeti formából, mert jelentőségének felismerése, helyes értelmezése és alkalmazásának elterjedése segíthet a szakmódszertani megújulásban.

Az adatokból jól látszik, hogy mind általános iskolában, mind gimnáziumban igen magas a passzív, tanárközpontú, hagyományosan frontális tanári magyarázathoz kötődő módszerek alkalmazása, vagyis az amúgy is szűkös időkeretet a tanulók jórészt felesleges

Az adatokból jól látszik, hogy mind általános iskolában, mind gimnáziumban igen magas a passzív, tanárközpontú, hagyományosan frontális tanári magyarázathoz kötődő módszerek alkalmazása, vagyis az amúgy is szűkös időkeretet a tanulók jórészt felesleges tevékenységekkel töltik (vö. Chrappán, 2017), amiket jól lehetne helyettesíteni tanulódomináns, aktív tanulásra épülő módszerekkel. A tanári magyarázat az esetek döntő többségében minden órán előfordul, a tanárok előszeretettel használnak prezentációt is (3. táblázat). A PowerPoint prezentáció széleskörben elterjedt (70% feletti gyakorisággal minden órán min két iskolatípusban) a tanári előadás és magyarázat kiegészítésére, máskor a tanárok megtanulandó tananyagként teszik elérhetővé a tanulók számára (pl. online platform a tankönyvi lecke helyett) (Makádi, 2021).

tevékenységekkel töltik (vö. Chrappán, 2017), amiket jól lehetne helyettesíteni tanulódomináns, aktív tanulásra épülő módszerekkel. A tanári magyarázat az esetek döntő többségében minden órán előfordul, a tanárok előszeretettel használnak prezentációt is (3. táblázat). A PowerPoint prezentáció széleskörben elterjedt (70% feletti gyakorisággal minden órán mindkét iskolatípusban) a tanári előadás és magyarázat kiegészítésére, más-
kor a tanárok megtanulandó tananyagként teszik elérhetővé a tanulók számára (pl. online platformon a tankönyvi lecke helyett) (Makádi, 2021). Kiértékelésünk során a frontális módszerek közé soroltuk a táblai vázlat, valamint a tanulói vázlat- és jegyzetkészítést is, mert tapasztalataink alapján ezek a tanári előadás, magyarázat közben (részben helyett) készülnek, tehát nem a tanulók önálló munkájáról van szó, hanem többnyire csak diktálás vagy másolás során végzett rögzítést jelentenek. Ezért, bár a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a vázlat- és jegyzetkészítés igen gyakori (általános iskolában 77,58%, gimnáziumban 84,91%), elégedettségre nem adnak okot. Elismerve, hogy elvileg a vázlat- és jegyzetkészítés fontos eszköze a lényegkiemelési készség fejlesztésének, ebben a formában lényegében nem szolgálja ezt a célt. A tanárközpontú módszerek hangsúlya annak függvényében is jelentős problémaként jelentkezik, hogy e generáció figyelmét már jóval nehezebb lekötöni, mint a korábbiakét, nehezebben bírják a monotonitást, és a komoly munkánál jobban kedvelik a játékos felfogást (Károlyi és Pintér, 2019, idézi Tóbiás és Boros, 2022).

3. táblázat. A frontális tanári magyarázat csoportba tartozó módszerek megoszlása iskolatípusonként (%)

	Relatív gyakoriság – általános iskola (n = max. 571)				Relatív gyakoriság – gimnázium (n = max. 437)			
	soha	évente néhány- szor	havonta néhány- szor	szinte minden órán	soha	évente néhány- szor	havonta néhány- szor	szinte minden órán
I. Frontális tanári magyarázat								
Tanári magyarázat	2,90	4,89	7,07	85,14	2,84	1,65	3,55	91,96
Tanári magyarázat prezentációval	5,60	6,50	17,69	70,22	3,32	6,87	14,93	74,88
Táblai vázlat	13,27	16,73	23,09	46,91	9,52	13,33	27,38	49,76
Vázlat- és jegyzetkészítés	3,98	7,96	10,49	77,58	2,12	3,77	9,20	84,91

Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy a különféle források használata nem túl gyakori. Az általános iskolai földrajzórán a térképhasználat a leggyakoribb, ám a gimnáziumban jelentősen visszaszorul, döbbenetes, hogy a válaszok alapján a legtöbb tanuló csupán havonta néhányszor használ térképeket a tanórán (4. táblázat) (vö. Makádi, 2021). A földgömbhasználat esetében még rosszabb a helyzet, a válaszadó tanulók relatív többsége soha nem találkozik földgömbbel a földrajzórán (vö. Makádi, 2017), de még ennél is kevesebbszer dolgoznak makettekkel vagy modellekkel. A szövegek, ábrák vagy adatsorok feldolgozása gyakoribb, ám ezek sem tartoznak a legnépszerűbb források közé annak ellenére, hogy a legújabb fejlesztésű tankönyvek már bővelkednek ezekben, és – mint láttuk – a földrajztanárok szívesen prezentálnak a tanórán, tehát könnyű lenne e források bevonása a tanulási folyamatba. Elgondolkodtató, hogy filmekkel, videókkal a kitöltők több mint egyötöd része soha nem találkozik a földrajztanuláshoz kapcsolódóan, a legtöbbben csupán évente vagy havonta néhányszor használják ezeket az eszközöket a 21. század vizuális világában.

4. táblázat. A forráselemzés csoportba tartozó módszerek megoszlása iskolatípusonként (%)

	Relatív gyakoriság – általános iskola (n = max. 571)				Relatív gyakoriság – gimnázium (n = max. 437)			
	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán
II. Forráselemzés								
Szövegfeldolgozás	22,08	27,01	32,30	18,61	27,90	32,15	26,95	13,00
Adat- és adatsor-elemzés	35,56	25,74	27,96	10,74	23,57	27,86	35,24	13,33
Ábra- és képelemzés	9,71	18,13	40,48	31,68	6,40	15,88	42,42	35,31
Térképelemzés	3,30	10,64	37,25	48,81	2,61	14,96	49,64	32,78
Földgömbhasználat	44,36	27,82	21,82	6,00	49,05	29,52	15,24	6,19
Filmfeldolgozás/ videóelemzés	24,41	39,34	27,87	8,38	21,85	32,07	36,34	9,74
Kész makettek és modellek tanulmányozása, elemzése	64,29	22,34	9,71	3,66	58,77	27,96	9,72	3,55

Az aktív tanulás csoportba tartozó módszerek használata az előbbieknél is negatívabb helyzetet mutat még annak figyelembevételével is, hogy valószínű, nem mindegyiket célszerű vagy lehet alkalmazni minden órán vagy minden tananyag rész feldolgozása során. Az 5. táblázatban jól látható, hogy a tanulók döntő többsége soha nem készít maketteket és modelleket a földrajzórakon, nem találkozik drámapedagógiai (pl. vita, disputa, szerepjáték) és médiapedagógiai (pl. hír- és reklámalemzés) módszerekkel, nem vizsgálódik, kísérletezik, nem használ animációkat vagy szimulációkat, továbbá nem vesz részt tantermen kívüli programokban (pl. tanulmányi sétán, kiránduláson) a tanórák keretében.

Az eredményekből jól látható, hogy a tanulók kb. egyharmad része soha nem részese a projekttanulásnak, kicsivel több mint egyharmad része évente néhány-szor, egynegyede pedig havonta néhány-szor dolgozik projekteken a földrajztanulási folyamatban (6. táblázat). Megjegyezzük, hogy a valóság feltételezhetően ennél jóval szomorúbb, mert az iskola világában sokféle tevékenységet illetnek projekt elnevezéssel, aminek valójában nincs köze a pedagógiai projektben való tanuláshoz (Makádi, 2015).

5. táblázat. Az aktív tanulás tanórán csoportba tartozó módszerek megoszlása iskolatípusonként (%)

III. Aktív tanulás tanórán	Relatív gyakoriság – általános iskola (n = max. 571)				Relatív gyakoriság – gimnázium (n = max. 437)			
	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán
Rajzolás	9,24	21,20	41,49	28,08	4,30	13,13	38,66	43,91
Felismerés, határozás (pl. ásvány, kőzet, talaj)	22,98	34,74	30,51	11,76	24,94	36,58	28,50	9,98
Tanulói vizsgálódás, kísérletezés	71,25	21,16	6,15	1,45	64,22	26,54	8,06	1,18
Vizsgálat, kísérlet tanári bemutatással	52,99	30,31	11,80	4,90	47,87	36,02	12,80	3,32
Makett és modell készítése	79,16	14,08	5,67	1,10	77,49	16,59	4,50	1,42
Animáció- és szimulációhasználat	48,17	26,37	17,95	7,51	35,85	28,30	27,83	8,02
Drámapedagógiai módszerek (pl. vita)	72,18	15,64	7,82	4,36	60,66	19,67	13,98	5,69
Médiapedagógiai módszerek (pl. reklám elemzése, készítése)	68,19	19,56	8,96	3,29	57,58	21,56	14,93	5,92
Tanulmányi kirándulás, múzeumlátogatás, terepgyakorlat	65,99	28,13	3,68	2,21	65,07	28,95	3,59	2,39
Tanulói kiselőadás	15,61	43,74	37,21	3,45	16,67	45,71	32,38	5,24

A negyedik csoportba mindössze egy tanulási módszert, a projekt tanulást soroltuk. Az eredményekből jól látható, hogy a tanulók kb. egyharmad része soha nem részese a projekt tanulásnak, kicsivel több mint egyharmad része évente néhányszor, egynegyede pedig havonta néhányszor dolgozik projekteken a földrajztanulási folyamatban (6. táblázat). Megjegyezzük, hogy a valóság feltételezhetően ennél jóval szomorúbb, mert az iskola világában sokféle tevékenységet illetnek projekt elnevezéssel, aminek valójában nincs köze a pedagógiai projektben való tanuláshoz (Makádi, 2015). Ez különösen elgondolkodtató eredmény annak ismeretében, hogy a 21. századi munkaerőpiac kreatív, együttműködésre, közös alkotómunkára és problémamegoldásra képes munkaerőt igényel (Csapó, 2015; Makádi, 2015), valamint, hogy a Z és az alfa generáció (előbbibe tartoznak a kérdőívünket kitöltő tanulók is) jól boldogul az infokommunikációs technológiával, és eredményesebben képes dolgozni, tanulni kooperatív-kollaboratív formákban, mint egyénileg. A projekt tanulás önmagában is széles módszertani repertoárt biztosíthat a tanítási-tanulási folyamatban (Beke, 2011), ezzel összefüggésben pedig az ún. 21. századi készségeket eredményesen lehetne fejleszteni a projekt tanulás keretein belül.

6. táblázat. A projekttanulás csoportba tartozó módszerek gyakorisága iskolatípusonként (%)

IV. Projekttanulás	Relatív gyakoriság – általános iskola (n = max. 571)				Relatív gyakoriság – gimnázium (n = max. 437)			
	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán	soha	évente néhány-szor	havonta néhány-szor	szinte minden órán
Projekttanulás/ projektmódszer	31,80	38,42	22,98	6,80	33,25	40,19	22,01	4,55

A fentiek mellett érdekes bepillantást ad a módszertani kultúra változatlanóságába kérdőívünk nyíltvégű kérdése is, ahol a tanulóknak be kellett fejezniük azt a mondatot, hogy „Jobban kedvelném a földrajz tantárgyat, ha...”. A válaszok alapján jól kirajzolódnak az alapvető problémák a földrajztanítás módszertani kultúrájával kapcsolatban. Az 1011 kitöltő közül 260 tanuló üresen hagyta ezt a részt, vagy értelmezhetetlen választ adott (ami nem meglepő a nyílt kérdéses informálódás esetében). Viszont a válaszok háromnegyed része (kb. 750 válasz) jól használható volt a kutatásunk szempontjából. Az adatelemzés során hat nagyobb csoportot hoztunk létre, amelyeket – ott, ahol ez indokolt volt – további kisebb alcsoportokra bontottunk (7. táblázat). A táblázatban jól látszik, hogy szám szerint mennyi választ soroltunk be az egyes csoportokba és alcsoportokba, valamint az is, hogy az általános iskolákból és gimnáziumokból külön-külön mennyi válasz érkezett, így az adatok jól összevethetők egymással a különböző iskolaszinteken. A legtöbb válasz a tanítási-tanulási módszerekkel hozható összefüggésbe, mind a két iskolaszinten felülreprezentált az ezzel kapcsolatos válaszok aránya. A másik jelentős csoport a földrajz tantárgy tartalmára vonatkozó válaszokat gyűjti össze (ezzel tanulmányunk későbbi részében foglalkozunk részletesen). Természetesen e két csoport szorosan összefügg a tanári munkával, ám létrehoztunk egy olyan csoportot is, amely konkrétan a földrajztanárra vonatkozó állításokat tartalmaz. Ide kerültek az olyan válaszok, mint például „a tanár érdekesen magyarázná el [a tananyagot]”, „jobb lenne a tanárom”, „a tanár is élvezné, amit tanít”. A táblázatban is látható, hogy az általános iskolás korú tanulók arányaiban jelentősen többször tettek olyan megállapításokat, amelyek a tanár személyiségével, munkája minőségével vagy tanítási módszereivel kapcsolatosak, mint a gimnáziumi tanulók, ami vélhetően összefüggésben áll a 12–14 éves tanulók tanárukhoz való erősebb kötődésével, a személyhez kötött tanulási motivációjával. E csoportok mellett három kisebb csoportot hoztunk létre, amelyekbe lényegesen kevesebb választ soroltunk be: az egyik a tananyag mennyiségével, a másik a tantárgy időkeretével volt kapcsolatos (több földrajzóra lenne, vagy egyáltalán nem lenne), a harmadik csoportot pedig azok a válaszok alkotják, amelyek jelzik, hogy nem változtatnának semmin a tantárggyal kapcsolatban, mert „úgy kedvelik, ahogy van”. (Természetesen a válasz helyét üresen hagyó kitöltők között is feltételezhető, hogy szép számmal vannak olyanok, akik nem változtatnának a tantárgyon.)

7. táblázat. A „Jobban kedvelném a földrajz tantárgyat, ha...” kezdetű mondatra érkezett befejezések csoportosítása azok tartalma alapján (Forrás: saját szerkesztés)

<p>Tanárra vonatkozó állítások (ÁI: n=89; G: n=29)</p> <p>A tanár minősége, személyisége, tanítási módja (ÁI: n=84; G: n=25)</p> <p>Egyéb (ÁI: n=5; G: n=4)</p>	<p>Tanítási-tanulási módszerekre vonatkozó állítások (ÁI: n=193; G: n=128)</p> <p>A módszerek változatossága (pl. interaktivitás, játékoság) (ÁI: n=34; G: n=21)</p> <p>Gyakorlat, gyakorlatias (pl. kísérlet, modellezés) (ÁI: n=22; G: n=15)</p> <p>Tereptanulás (pl. természetes, épített, intézmény) (ÁI: n=29; G: n=25)</p> <p>Tanesszközhasználat (szemléltető anyagok, térkép, atlasz), tanulást segítő technikák (ÁI: n=48; G: n=24)</p> <p>Tanulásszervezési mód (pl. projekt, csoportmunka) (ÁI: n=22; G: n=15)</p> <p>Ellenőrzés, értékelés (ÁI: n=12; G: n=16)</p> <p>Magolás, magoltatás (ÁI: n=12; G: n=6)</p> <p>Egyéb (ÁI: n=14; G: n=6)</p>	<p>A földrajz tantárgy tartalmára vonatkozó állítások (ÁI: n=138; G: n=122)</p> <p>A tananyag tartalmi arányai (ÁI: n=69; G: n=67)</p> <p>A tananyag érdekessége (ÁI: n=49; G: n=25)</p> <p>Mindennapi élethez szükséges ismeretek, aktualitások (ÁI: n=5; G: n=18)</p> <p>Egyéb (ÁI: n=15; G: n=12)</p> <p>Semmin nem változtatna (ÁI: n=19; G: n=13)</p>
--	---	--

Megj. ÁI: általános iskola (összes kitöltő: n = 571), G: gimnázium (összes kitöltő: n = 437)

A 7. táblázatban látható, hogy 193 általános iskolás és 128 gimnáziumi tanuló válasza tartalmazott olyan elemet, ami a tanítási-tanulási módszerekkel kapcsolatos (itt megjegyzendő, hogy egy tanulói válasz több válaszelemet is tartalmazhatott, amit adott esetben több különböző kategóriába sorolhattunk). A csoporton belül a legtöbb válasz a tanesszközhasználattal összefüggésben fogalmazódott meg, a legtöbben több vizuális szemléltetést (kép, videó, animáció, makett, prezentáció stb.) vagy több térképes, földgömbbel kapcsolatos feladatot szeretnének, de volt olyan is – különösen az általános iskolások között –, aki (érthetőbb) jegyzetet szeretne. Többen írták, hogy szeretnének interaktívabb, kreatívabb, változatosabb, játékosabb órákon részt venni, azonban csak néhányan írtak konkrétumot (pl. „nem csak abból állna az óra, hogy felolvasnak a ppt-t és mi meg leírunk”, „nem csak jegyzetelni kéne ki a tankönyvből az anyagot”, „több beszélgetős óra lenne”, „többször használnánk digitális eszközöket”, Kahoot-használat). Sok tanuló írta mindkét iskolaszinten, hogy szívesen menne terepre a földrajzórán (pl. kirándulni, túrázni, múzeumba), amit sokan azzal indokoltak, hogy érdekesebb lenne, „ha a saját szemünkkel látva figyelhetnénk meg az adott jelenségeket”, vagy „több mindent látnánk élőben az órán elhangzottakból”). A megszokott környezetben történő tanulás gyakran unalmas a tanulók számára, Füz (2018) szerint az iskolán kívüli programok a tanulás-tanítás számos területén válhatnak a tantermi oktatás hatékony kiegészítőivé, kutatása igazolja, hogy a közösségi élmény, a társas tanulás és az új ismeretszerzés terén eredményesek lehetnek az iskolán kívüli programok. A nem-formális tanulási szinterek oktatási gyakorlatba történő integrálása – amelyre a jelen kérdőívet kitöltő tanulók szerint is nagy szükség volna – fontos lenne a köznevelési rendszerben felmerülő problémák csökkentése szempontjából (vö. Füz, 2018).

Vannak olyan tanulók, akik jobban kedvelnék a földrajzórákat, ha azok gyakorlatiasabbak lennének (pl. „több gyakorlat lenne, mint elmélet”): ha többet vizsgálodnának, többet modelleznének, vagy lenne gyűjtőmunka. Sokan szívesebben dolgoznának csoportban

vagy vennének részt projektekben (a 37 válaszból mindössze egy tanuló írta a kevesebb csoportmunkát, a többiek éppen ellenkező véleményen voltak). A kérdőív egyik kérdésére adott válaszokból megállapítható, hogy napjainkban is a frontális munkamódszerek jellemzik a földrajztanítás-tanulási folyamatot: a kutatásban részt vevő tanulók kb. egyötöd része soha nem dolgozik csoportban (a tanulók közel kétötöd része is csupán évente néhányszor), kb. egynolcada pedig soha nem dolgozik párban. A csoportos és páros munkaforma a legtöbb esetben mindössze évente vagy havonta néhányszor fordul elő.

Néhány válaszadó az ellenőrzés-értékeléssel kapcsolatban is megfogalmazott állításokat (pl. kevesebb – különösen topográfiai jellegű vagy adatközpontú – „számonkérés” lenne), néhány válasz pedig konkrétan a „magolást” említette (pl. „nem kéne annyit magolni”).

A fenti eredmények azt mutatják, hogy az utóbbi években-évtizedekben nem sokat javult a földrajz tantárgy helyzete. A Chrappán (2017) által idézett 2011-es TIMSS-vizsgálatok alapján a hazai oktatás az ún. tradicionális természettudományos oktatás kategóriába sorolható, amelynek sajátossága, hogy

a hangsúly az elméleti oktatáson van (a gyakorlat szerepe jóval kisebb), rendszeres és sok a memorizálási feladat, alacsony az önálló tanulói tevékenység vagy a csoportmunka, még inkább a kooperatív és kollaboratív munka aránya, leginkább tanári bemutatások megfigyelése történik és elenyésző az informatikai eszközök használata (TIMSS, 2011, 2012, idézi Chrappán, 2017; Makádi, 2021). Látható az is, hogy folyamatosan csökken a tanulók természettudományok iránti motivációja, a természettudományos tantárgyak népszerűsége, ezzel összefüggésben pedig egyre kevesebben jelentkeznek műszaki és természettudományos pályára, továbbá nagymértékű a pedagógushiany is e tantárgyak esetében (Nagy, 2010; Muzsalyiné, 2021). Ezek még akkor is fontos megállapítások, ha tudjuk, hogy a földrajznak csak egy része természettudomány, és az utóbbi években egyre erősebbé válik annak társadalomtudományos oldala (Bálint és mtsai, 2018).

A földrajz tantárgy tartalma

Kutatásunkban azt is vizsgáltuk, hogy a tanulók számára melyek a legérdekesebb témakörök a földrajz tantárgyban. A diákoknak 12 válaszlehetőségből kellett kiválasztaniuk azt a hármat, ami számukra a legérdekesebbek közé tartozik (8. táblázat). Látható, hogy az összes választ figyelembe véve a legtöbben a *Helyi problémák, globális kihívások, a fenntartható jövő dilemmái* témakört jelölték meg, ami ugyan az általános iskolában nem a legnépszerűbb, hiszen két másik témakör (*Tájékozódás a kozmikus térben és időben; Európa földrajza*) is megelőzte, ám a gimnazisták körében egyértelműen ez a legkedveltebb témakör: az összes kattintás (1331) közel 16%-a, a gimnazista kitöltők

---

A Chrappán (2017) által idézett 2011-es TIMSS-vizsgálatok alapján a hazai oktatás az ún. tradicionális természettudományos oktatás kategóriába sorolható, amelynek sajátossága, hogy a hangsúly az elméleti oktatáson van (a gyakorlat szerepe jóval kisebb), rendszeres és sok a memorizálási feladat, alacsony az önálló tanulói tevékenység vagy a csoportmunka, még inkább a kooperatív és kollaboratív munka aránya, leginkább tanári bemutatások megfigyelése történik és elenyésző az informatikai eszközök használata (TIMSS, 2011, 2012, idézi Chrappán, 2017; Makádi, 2021).

---

majdnem fele (48,2%-a) bejelölte ezt is. A második legnépszerűbb témakör a *Tájékozódás a kozmikus térben és időben*, a harmadik pedig a *Világgazdasági folyamatok*, utóbbi népszerűbb a gimnazisták körében (érthetően, hiszen az általános iskolai földrajz tantárgy nem foglalkozik a kozmikus térrel, és a világgazdasági folyamatok csak érintőlegesen kerülnek elő a regionális földrajzi tartalmakba ágyazva). A 4. helyen álló *Európa földrajza* és az 5. helyen álló *Tájékozódás a földrajzi térben* viszont az általános iskolások körében némiképp népszerűbb. (Itt megjegyezzük, hogy földrajzi térben való tájékozódás nem a földrajz, hanem az 5–6. osztályos természettudomány – korábban természetismeret – tantárgy tudáselemei közé tartozik. Az *Európa földrajza* pedig az általános iskolai földrajz tananyagban egy markáns és szisztematikusan felépített témakör, hosszú ideig foglalkoznak vele.) A válaszok alapján feltűnő a természettudományos témákkal, különösen az egyes földi szférákkal (kőzetburok, levegőburok, vízburok) kapcsolatos témák elutasítottága, de *A földrajzi övezetesség rendszere* témakört sem kedvelik a tanulók, ez mindkét iskolaszintre igaz.

8. táblázat. A tanulók számára legérdekesebb fő földrajzi témakörök a két iskolaszinten az összes beérkezett válasz százalékában (Forrás: saját szerkesztés)

	Relatív gyakoriság – 7–8. évfolyam (%), n = 571	Relatív gyakoriság – 9–10. évfolyam (%), n = 437	Gyakoriság – összes (%), n = 1008
Tájékozódás a földrajzi térben (térképészet)	11,08	10,14	10,67
Tájékozódás a kozmikus térben és időben	13,12	13,15	13,13
Magyarország és a Kárpát-medence földrajza	5,21	3,08	4,27
Európa földrajza	13,12	10,14	11,80
Az Európán kívüli kontinensek földrajza	10,61	8,19	9,53
A földrajzi övezetesség rendszere	3,12	2,78	2,97
A kőzetburok	3,30	2,70	3,03
A légkör	4,67	4,43	4,57
A vízburok	2,16	3,76	2,87
Néesség- és településföldrajz	7,85	8,72	8,23
Világgazdasági folyamatok (pénz és munka világa)	10,67	14,80	12,50
Helyi és globális kihívások, fenntarthatóság	12,16	15,85	13,80
Egyik sem érdekel különösebben	2,58	1,95	2,30
Összesen	100,00	100,00	100,00
Összes válasz (kattintás)	1669	1331	3000

Megjegyzés: az átláthatóság érdekében az összes kattintást vettük a számítás alapjául az egyes iskolaszinteken és az összes válasz esetében is (volt olyan tanuló, aki háromnál több, de olyan is, aki ennél kevesebb témakört jelölt meg), az adatokat nem súlyoztuk.

A fentiek összecsengenek a „Jobban kedvelném a földrajz tantárgyat, ha...” kezdetű mondat befejezéseivel is. Az 7. táblázatban látható, hogy a második legnagyobb csoportot a földrajz tantárgy tartalmára vonatkozó állítások jelentik, és a legtöbben a tantárgy tartalmi arányaival kapcsolatban fogalmazták meg a gondolataikat. A tanulók többsége

a természetföldrajzi témák csökkentése, ezzel párhuzamosan a társadalomföldrajzi témák növelése iránti igényét fejezte ki (pl. „nagyobb hangsúlyt kapnának a gazdasági témák”, „több emberközpontúbb dolgot érintenénk – pl. népességföldrajz, nem pedig vízburok”, „többet tanulnánk az országokról és kevesebbet a Föld belső felépítéséről”). A Makádi (2017) által végzett kutatás is hasonló eredményekre jutott, a többség akkor is társadalomföldrajzi vagy regionális földrajzi témákat jelölt meg kedvelt, és természetföldrajzi témákat kevésbé kedvelt témaköröknek. Ugyanakkor vannak olyanok is, akik épp ellenkezőleg gondolkodnak, és természetföldrajzot tanulnának szívesebben. Ez a tapasztalat összecseng a tanulók pszichoszociális és mentális fejlődési állapotával, miszerint 10–14 éves korban a konkrét földrajzi terekhez (pl. tájakhoz, országokhoz) kapcsolódó folyamatokat, összefüggéseket könnyebben értelmezik, mint az általános megközelítésüket (Séra és Bakon, 1995). A kozmikus tér és a térképészet témakör egyértelmű kedvencként jelenik meg, mindkét iskolaszinten jobban kedvelnék a tanulók a földrajzot, ha „többet tanulnánk a csillagászatról”, vagy ha „többet tanulnánk térképészetet”.

Sok (főként általános iskolás) tanuló fogalmazta meg, hogy nem érdekes számára a tantárgy, de ezt nagyon kevesen indokolták, a legtöbben így fejezték be a mondatot: „ha érdekelne”, „ha izgalmasabb lenne”. Különösen a gimnazisták emelték ki, hogy jó lenne, ha a földrajz kapcsolatot teremtene a mindennapi élettel (pl. „több olyan dolgot tanulnánk, amit tudunk majd életünk során hasznosítani”, „több hétköznapi problémával foglalkoznánk”, „jobban törekedne arra, hogy gyakorlatban használható tudást adjon át”, „többször lenne szó aktualitásokról”). Ez az eredmény összhangban van azzal a tartalmi és szemléleti igénnyel, hogy a földrajztanításban a jelenleginél lényegesen nagyobb szerepet kell kapniuk a hasznos ismereteknek. Néhányan megfogalmazták azt is, hogy jó lenne, ha tudnák hasznosítani a tantárgyat a továbbtanuláskor.

Elgondolkodtató, hogy a tanulók miért nem tartják érdekesnek a földrajz tantárgyat, amikor annak valamennyi témája különbözik egymástól – talán némi elfogultsággal azt is mondhatnánk, hogy az egyik legváltozatosabb, legizgalmasabb tantárgy. Földrajztanárként érdemes lenne belátni, hogy éppen e változatosság miatt szinte minden témakörét más módszerrel kellene tanítani, hiszen azok eltérő logikai kapcsolatokra épülnek és más fejlesztési feladataik vannak (Makádi, 2017).

Kiemelendő, hogy a tanulók jelentős része – különösen a gimnáziumokban – fogalmazott meg olyan mondatbefejezést, ami arra irányul, hogy magasabb óraszámokban kellene tanítani a földrajzot. Látható tehát, hogy a tanulók is érzik a feszítő ellentmondást a tananyag mennyisége és a feldolgozásra fordítható időkeret között (Makádi, 2017). Az óraszámcsökkenés az 1970-es évek óta minden tantervmódosítás alkalmával érintette a földrajztanítást, legutóbb éppen a 2020-ban módosított Nemzeti alaptanterv alapján csökkent az óraszám (Makádi, 2020; Probáld, 2017a; Seres, 2021). Ugyanakkor azt is be kellene látni, hogy az erősen karcúsított időkeretek között nem tartható a hagyományos földrajztanítási szemlélet (kiemelten az, hogy tanuljunk mindenről egy kicsit), a hagyományos feldolgozási módszerek pedig sok esetben nem vezetnek eredményre. Amint a természettudományos oktatásban (Muzsalyiné, 2021), úgy a földrajztanításban is szemléletváltásra és a módszerek, eszközök korszerűsítésére lenne szükség.

Következtetések

Jelen kutatás alapján sajnos továbbra is megállapítható, hogy ahogyan a természettudományos oktatás egésze, úgy a földrajztanítás sem képes elmozdulni évtizedek óta a passzív, a tananyagtartalmat fetisizáló és gyakorlatilag tanár-, illetve számonkérés-központú attitűdtől, és egyelőre alig tapasztalható elmozdulás az aktív tanulási irányába (Chrappán, 2017; Makádi, 2021). A földrajz tantárgy megbecsültsége az oktatási rendszerben és a

társadalomban együtt süllyed a természettudományos oktatásával annak ellenére, hogy a tantárgynak két másik pillére (társadalomföldrajz és földrajzi szintézis) és erős környezeti vonatkozásai is vannak. A természettudományos tartalmak mellett tananyagának már több mint a fele társadalomtudományos, mégis módszertana csak nagyon lassan mozdul annak igényei szerint, jöllehet az alap- és kerettantervek a 2000-es évek elejétől kifejezetten ösztönzik ezt. A földrajz tantárgynak a köznevelési rendszerben betöltött szintetizáló szerepe pedig gyakorlatilag nem tud megvalósulni, mert tananyagának nagy része nem szintézisben láttatja a világot a tanulókkal, hanem azokat elemeire bontja, sokszor indokolatlanul sok és felesleges tényít próbál átadni a tanulóknak a tevékeny ismeretszerzés és a szemléletformálás helyett. Örvedetes a tanulók igénye a kapcsolatteremtésre, értelmezésre, tágabb rendszerekben való gondolkodásra (lásd a vizsgálatban is megmutatózó igényt a globális és fenntarthatósági témák iránt), valamint a mindennapi életben hasznos tudás szerzésére. Azonban ezt csak akkor lehet kielégíteni, ha a döntéshozók és a tanári társadalom belátja, hogy a földrajztanulás eredményességének feltétele a tanítási-tanulási folyamat, a tartalom és a módszerek hozzáigazítása a tanulói szükségletekhez.

A földrajztanításnak különösen komplex problémával kell szembenéznie évtizedek óta, amelynek csak egyik eleme a módszertani kultúra változatlansága, ezt ugyanis számtalan tényező befolyásolhatja. A csökkenő óraszámok, a tananyag túlsúlyoltsága, a tantárgy általános társadalmi megbecsültsége, valamint a köznevelési rendszer egyre szembetűnőbb problémái, ezekkel összefüggésben a tanárok csökkenő motivációja (amely például a kötelező óraszámok növekedésével, az alacsony bérekkel és a pedagógustársadalom egyre kedvezőtlenebb korszakozatával egyre inkább tapinthatóvá válik) mind nehezítik a földrajztanítás módszertani és tartalmi megújulását. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan egyre több szakmódszertani segítség áll a földrajztanárok rendelkezésére: módszertani honlap és folyóirat (pl. *GeoMetodika*), földrajzmódszertani tanulmányok (pl. az *Iskolakultúra*, *Új Pedagógiai Szemle* folyóiratokban), új szemléletű könyvek (pl. *A hét kristály rejtélye – galaktikus geográfia*, *Fedezd fel, gondold át! – Magyarország földrajza másképp*), valamint digitális gyűjtemény (pl. *Földrajz tansegéd*). Ugyancsak egyre szélesebb az új módszertani eljárásokkal megismertető tanártovábbképzések kínálata. Érdemes élni az ezekben rejlő lehetőségekkel.

Irodalom

A hét kristály rejtélye – galaktikus geográfia. Bolygóközi és földrajzi túlélőkészlet kezdő fejezeteknek (2021). Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar.

Bálint Dóra, Pirisi Gábor & Trócsányi András (2018). Adalékok a földrajz tantárgy szemléleti kérdéseire a Nemzetközi Földrajzi Olimpia tapasztalatai alapján. *Földrajzi Közlemények*, 142(3), 235–246.

Beke Tamás (2011). A projekt munka hatásai a természettudományos tantárgyak tanulásában. *Iskolakultúra*, 21(4–5), 3–21.

Chrappán Magdolna (2017). A természettudományi tárgyak helyzete és elfogadottsága a közoktatásban. *Magyar Tudomány*, 178(11), 1352–1368. DOI: [10.1556/2065.178.2017.11.3](https://doi.org/10.1556/2065.178.2017.11.3)

Csapó Benő (2015). A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében: értékek és viszonyítási keretek. *Iskolakultúra*, 25(7–8), 4–17. DOI: [10.17543/ISK-KULT.2015.7-8.4](https://doi.org/10.17543/ISK-KULT.2015.7-8.4)

Csikós Csaba (2012). Melyik a kedvenc tantárgyad? Tantárgyi attitűdök vizsgálata a nyíltvégű írásbeli kikerdezés módszerével. *Iskolakultúra*, 22(1), 3–13.

Farsang Andrea (2004). „Jövőorientált, időtálló” földrajzoktatás – A módszertani váltás szükségességéről, lehetőségeiről. *Iskolakultúra*, 14(11), 117–126.

Farsang Andrea (2020). Lépések a korszerű földrajzoktatás felé: egy problémaorientált oktatási lehetőségeket és digitális technológiai újításokat kínáló eszközfejlesztés eredményei. *Magyar Tudomány*, 181(8), 1026–1031. DOI: [10.1556/2065.181.2020.8.4](https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.8.4)

Fedezd fel, gondold át! – Magyarország földrajza másképp (2021). MTA-SZTE Földrajz Szakmódszertani Kutatócsoport.

Földrajz tansegéd. <https://foldrajz.tanseged.hu/> Utolsó letöltés: 2022. 03. 09.

Füz Nóra (2018). Az iskolán kívüli tanórák hatékonyságának megítélése általános iskolás diákok és

pedagógusok körében. *Iskolakultúra*, 28(8–9), 38–53. DOI: [10.17543/ISKKULT.2018.8-9.38](https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2018.8-9.38)

Makádi Mariann (2011). A földrajztanárok módszertani kultúrája. *Földrajzi Közlemények*, 135(2), 125–133.

Makádi Mariann (2015). Tevékenykedtető módszerek a földrajztanításban. ELTE TTK. <http://geogo.elte.hu/segedanyagok/tankonyvek/50-tevenykedtetto-modszerek-a-foldrajzitanitasban>

Makádi Mariann (2017). Mi történik a földrajzórán? Látrajz a földrajztanításról egy felmérés és a szakmódszertani tanórák tapasztalatai alapján. *GeoMetodika*, 1(1), 21–33. DOI: [10.26888/geomet.2017.1.1.2](https://doi.org/10.26888/geomet.2017.1.1.2)

Makádi Mariann (2020). Tantervemélet és a földrajz. In Makádi Mariann, *a földrajztanítás szakmódszertani alapjai. Mielőtt tanítani kezdene...* ELTE TTK. 58–87.

Makádi Mariann (2021). Hozott-e módszertani változásokat a járvány a földrajztanításban? Egy vizsgálat tapasztalatai. *GeoMetodika*, <https://geometodika.hu/2021/10/08/hozott-e-modszertani-valtozasokat-a-jarvanyhelyzet-a-foldrajzitanitasban/> Utolsó letöltés: 2022. 01. 18.

Malmos Edina & Chrappán Magdolna (2016). Természettudományos attitűd vizsgálat egy pilot mérés tükrében. *Educatio*, 25(4), 608–616.

Muzsalyiné Molnár Henrietta (2021). A történetmesélés mint pedagógiai eszköz a természettudományos oktatásban. *Iskolakultúra*, 31(9), 101–112.

Nagy-Czirok Lászlóné (2016). „Az oktatási rendszer csak olyan jó, mint a tanárok, akik alkotják” – Az iskola mint szakmai műhely. *Új Pedagógiai Szemle*, 66(9–12), 45–72.

Nagy Lászlóné (2010). A kutatásalapú tanulás/tanítás ('inquiry-based learning/teaching', IBL) és a természettudományok tanítása. *Iskolakultúra*, 20(12), 31–51.

Probáld Ferenc (2017a). A földrajz helyzete tanterveinkben: múlt, jelen, jövő. *GeoMetodika*, 1(1), 7–20. DOI: [10.26888/GEOMET.2017.1.1.1](https://doi.org/10.26888/GEOMET.2017.1.1.1)

Probáld Ferenc (2017b). A földrajz tantervi helyzetének változásai. *Iskolakultúra*, 27(1–12), 48–55. DOI: [10.17543/iskku.2017.112.48](https://doi.org/10.17543/iskku.2017.112.48)

Probáld Ferenc, Szilassi Péter & Farsang Andrea (2015). A regionális földrajz helyzete a magyar felsőoktatásban. *Földrajzi Közlemények*, 139(1), 43–53.

Seres Zoltán (2021). Majd akkor megyünk át a hídon... – A 2020-ban megjelent tantervi szabályozók hatása a földrajz tantárgyra és a természettudományokra. *Iskolakultúra*, 31(5), 108–124.

Séra László & Bakon Ildikó (1995). A téri megismerés fejlődése. *Pszichológia*, 15(3), 313–329.

Szilassi Péter & Szöllősy László (2018). Földrajztanárok földrajz kerettantervekről alkotott véleménye online kérdőíves felmérés alapján. *GeoMetodika*, 2(2), 19–26. DOI: [10.26888/geomet.2018.2.2.2](https://doi.org/10.26888/geomet.2018.2.2.2)

Tóbiás Katinka & Boros Lajos (2022). A földrajzoktatás játékosítása a városszimulátorok által. *GeoMetodika*, 6(1), 59–72.

Ütőné Visi Judit (2005). A földrajz tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. *Iskolakultúra*, 15(3), 123–139.

Ütőné Visi Judit (2011). Helyzetkép és lehetőség – a földrajzoktatásról egy felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 135(2), 115–123.

Varjas János, Nagy Ádám, Czígány Szabolcs & Pirkhoffer Ervin (2021). A Star Wars földrajza – Sci-fi alapú oktatóregények lehetőségei a földrajztanításban. *GeoMetodika*, 5(3), 75–84.

Absztrakt

A tanulmány célja bemutatni a magyarországi földrajztanári szemlélettel, attitűddel és módszertani kultúrával kapcsolatos legutóbbi vizsgálat óta eltelt időszak változásait. Általános iskolás és gimnazista tanulók körében online kérdőíves vizsgálatot végeztünk, amely során nyílt- és zártvégű kérdésekkel vizsgáltuk a tanulók tantárgyakkal kapcsolatos attitűdjét, különös tekintettel a földrajz tantárgyra. A kiértékelt válaszok alapján jól látszanak és újra megerősítést kapnak a földrajztanítással-tanulással kapcsolatos problémák, amelyekre a korábbi években több szerző is felhívta a figyelmet. Kutatási eredményeink megerősítik azt a tényt, hogy a földrajztanítás gyakorlata – a tantervi törekvések ellenére – évtizedek óta nem képes elszakadni a tananyagtartalmat fetiszáló, tanár- és számonkérés-központú attitűdtől, alig tapasztalható elmozdulás az aktív tanulás irányába (vö. Chrappán, 2017). A földrajz tantárgy presztízse az oktatási rendszerben és a társadalomban együtt süllyed a természettudományos oktatásával annak ellenére, hogy a tantárgynak két másik pillére (társadalomföldrajz és földrajzi szintézis) is van, valamint, hogy az utóbbi években számos módszertani ajánlás, offline és online segédanyag, programcsomag jelent meg a pedagógusok munkájának segítése érdekében.

Rugalmas tanulási utakon: tanulási és életpálya-tervezési kompetenciák mérése a Gödi Szakképzési Centrum orientációs évfolyamán

A gödi Piarista Szakképző Iskola 2018 óta működteti az orientációs évfolyamot intézményében, amelynek célja a kulcskompetenciák fejlesztése, az életpálya-tervezés előkészítése, a pályabizonytalanság csökkentése, a szakmai orientáció elősegítése. A tanulási és életpálya-kompetenciák mérésében, az orientációs év életpálya-moduljának összeállításában és tapasztalatainak összegyűjtésében a bevezetéstől kezdődően a Kílátó Piarista Pályaorientációs és Munkaerőpiaci Fejlesztő, Módszertani Központ fejlesztésekkel és kutatásokkal működött közre. Jelen cikkben a gödi orientációs évfolyamon három kompetenciaterület mérőeszközeinek alkalmazásáról számolunk be két tanévben (2019/20 és 2020/21).

Bevezetés

A folyton változó munkaerőpiac és a hagyományos pályautakat felváltó munkavállalás következtében az iskolákra egyre nagyobb felelősség hárul a diákok életpálya-építésének támogatása területén (OECD, 2015). Az egyszerű pályadöntés támogatásának hangsúlya egyre inkább áttevődik a pályadöntési kompetencia kialakítására és gyakorlására, amely a teoretikus megközelítések változásában is tetten érhető. A pályadöntések tartalmának tárgyalásán túl egyre inkább a döntési folyamat és a döntési viselkedés kerül a kutatók érdeklődésének látókörébe, kiemelve a döntési kompetenciák fejlesztésének szükségességét. A pályadöntési kompetencia előkelő helyet foglal el a különböző életpálya-kompetenciák között, amelyek fejlődése a serdülőket nagymértékben érinti. A fiataloknak fel kell készülniük arra, hogy pályafutásuk alatt több munkahelyen és többféle munkát végeznek majd, amely egész életen át tartó tanulást és az ezek folyamán jelentkező számos döntési helyzetet jelent majd számukra. Az iskolának elengedhetetlen szerepük van a pályadöntések folyamat jellegű támogatásában, az életpályatervek rendszeres finomhangolásában. A tanulási kompetenciák és az életpálya-építési kompetenciák egymással karöltve határozzák meg a tanulók tanulmányi és szakmai előmenetelét (Török, 2017).

A hazai szakképzés megújítása régóta napirenden van az oktatáspolitikában. Hazai és nemzetközi felmérések eredményei (ld. pl. Csullog és mtsai, 2014) a matematikai és szövegértési kulcskompetenciák területén jelentős lemaradást mutattak ki a gimnazistákhoz képest, ami rendszerszinten kihat a teljes oktatási rendszerünk teljesítményére.

Emellett a szakiskolások körében mért családháttér-index is jelentősen alacsonyabb, ami a kognitív területeken túl is komoly kihívásokat támaszt a pedagógiai fejlesztő munkával szemben.

A Szakképzés 4.0 koncepció 21. stratégiai beavatkozási pontjaként – a gödi piarista programra alapozva, az együttműködésben történő innovációra építve – országos programfejlesztés indult. Az orientációs program alapvető célja az életpálya-tervezés és pályorientáció elősegítése, illeszkedve a 9. évfolyamos tanulók életpálya-fejlődési jellegzetességeihez. A program segíti az egyén készségeit, érdeklődési köreit, meggyőződéseit, értékeit, munkavégzési szokásait és személyes tulajdonságait felismerni, illetve támogatja a személyes adottságainak és érdeklődésének megfelelő képzéssel a foglalkoztatással kapcsolatos észszerű döntések meghozatalát és a sikeres egyéni életút kialakítását (Czető és mtsai, 2021).

A Piarista Szakképzési Centrumban 2018 őszétől működő orientációs tanév az egyéni tanulási utak pedagógiáján, az egyéni és csoportos kíséren, a személyes pályorientáción és az életpálya-tanácsadáson keresztül felmenő rendszerben újítja meg a szakképzést. Célja szerint a fiatalokat szüleikkel együtt segíti abban, hogy tudatosan válasszanak tanulási életutat; a szakképzést pedig megalapozza olyan alapkészségek és kulcskompetenciák fejlesztésével, melyek az Ipar 4.0 és a jövő munkakörnyezetéhez illeszkednek.

A neveléstudományi kutatásokban és ezzel párhuzamosan a pedagógiai gyakorlatban is fokozatosan teret nyertek a 20. század második felétől a méréses módszerek. A nemzetközi rendszerszintű felmérésekhez kapcsolódóan az 1960-as évektől (IEA), majd rendszeresen ismétlődően a 21. században (az OECD PISA-mérésorozata), míg hazai viszonylatban a Monitor-mérésekből kifejlődő Országos Kompetenciamérések rendszere jelzik a méréses módszerek térnyerését a teljes köznevelési rendszer számára (ld. Csíkos, 2006a, 2006b). A rendszerszintű pedagógiai felmérésekben a kezdetektől kitüntetett és állandó szerepe van mind a matematikának, mind pedig a szövegértésnek. Ha társadalmi léptékben tekintünk ezekre, akkor a kulturális eszköztudás két alapvető területéről van szó, melyek az életben boldoguláshoz és minden foglalkozási terület műveléséhez nélkülözhetetlenek. Ha pedig a kognitív pszichológia és az oktatásmélet nézőpontjából elemezzük ezt a két területet, akkor közös bennük, hogy gazdag készségrendszer épül, melyekhez a gondolkodás stratégiai elemeinek fejlődése társul (Csíkos, 2016).

A matematikai tudást és a szövegértést két olyan területként emeljük ki, amelyek az orientációs évben fejlesztendő területek – komplex problémamegoldás és döntéshozatal, a tervezői (dizájn-) szemlélet, a kritikus gondolkodás, az együttműködés, az érzelmi intelligencia, a szolgáltatói és vállalkozói szemlélet, a rugalmas gondolkodás, a digitális kompetencia – kognitív alapjaként azonosíthatók.

Módszerek és vizsgálati minta

Az orientációs év végén a tanulási kompetenciák vizsgálatának céljából a tanulók online platformon oldottak meg egy-egy 60 perces matematikai és szövegértési tesztet. Mindkét teszt a Nemzeti alaptanterv 8. osztály végére előírt követelményei alapján készült.

Harmadik kompetencterületként az életpálya-kompetenciák és az életpálya-tervezés meghatározó változásának vizsgálata céljából a tanulók a tanév elején és végén online kérdőíves vizsgálatban vettek részt.

Mindhárom kompetencterület eredményei az egyéni fejlesztési tervek kiindulópontját képezték. A diagnosztikus értékelés hozzákapcsolása a fejlesztő munkához egyrészt a mérésalapú pedagógiai módszerek és a pedagógiai gyakorlat integrálása felé hatnak, másrészt az orientációs év kvantitatív szemléletű hatásvizsgálatához nyújtottak módszertani alapot.

Míg az első tanévben 45 tanuló vett részt a vizsgálatokban, a második tanévben 27 tanuló vett részt a bemeneti és kimeneti felmérésben egyaránt. Átlagéletkoruk 16,07 év (SD = 0,92), mindannyian fiúk.

A tanulási kompetenciák mérése

A hazai és nemzetközi mérésekben évtizedek óta prioritást élvez két összetett tudásrendszer, a matematikai és a szövegértési kompetencia mérése. Mindkettőre igaz, hogy bár köthetők egy-egy általános vagy középiskolai tantárgyhoz, a jelentőségük és a fejlesztésük messze túlmutat egy-egy tantárgy keretein, és a többi tantárgyban és a szakmatanulásban is elengedhetetlen, hogy a tanulók rendelkezzenek megfelelő szövegértési és matematikai tudáselemekkel. Ahogyan például Ostorics és munkatársai (2016) elemzése is rávilágít, a PISA mérésekben vizsgált 15 éves korosztályon belül a szakiskolai tanulók lemaradása más középiskolai típusokhoz képest igen jelentős: az eredményük megegyezik a perui és libanoni tanulók átlagával. Ezek alapján a szakképzési orientációs évfolyamon nem csupán lehetőség, hanem hangsúlyos feladat a matematikai és a szövegértési kompetencia – méréses eredménnyel megtámogatott – fejlesztése.

A szövegértési kompetencia mérése

A szövegértés teszt a Natban leírt fejlesztési feladatok értékelése mellett a hazai és nemzetközi rendszerszintű mérésekben alkalmazott gondolkodási szintek diagnosztikus mérésére alkalmas. Összesen 27 itemet tartalmazott, három szöveghez illeszkedtek a kérdéscsoportok, amelyek az egyszerű információ-visszakeresést kérő feladatokból, a következtetést igénylő feladatokból és a szövegre vonatkozó reflexió feladataiból álltak össze (Csíkos, 2006b).

A matematikai kompetencia mérése

A matematikateszt a Nemzeti alaptantervben részletezett közműveltségi tartalmak lefedésével a matematika tartalmi területeinek diagnosztizálást tette lehetővé. A tesztek reliabilitása megfelelő volt (Cronbach-alfa 0,82 és 0,87), összesen 58 itemet tartalmazott a felmérés, amelyhez társult még négy feladat a TIMSS adatbázisból, így összesen 62 pontot lehetett elérni.

Életpálya-kompetenciák mérése

Az életpálya-kompetenciák vagy életpálya-vezetési készségek (*career management skills*) olyan kompetenciákat foglalnak magukban, amelyek lehetővé teszik az egyén (vagy egy csoport) számára, hogy strukturált módon gyűjtsön, elemezzen, szintetizáljon és rendszerezzen önmagával, az oktatással és foglalkoztatással kapcsolatos információkat; valamint döntések meghozatalához és kivitelezéséhez, illetve átmeneti állapotok kezeléséhez szükséges készségek összessége (ELPGN, 2013).

Az életpálya-kompetenciákat vizsgáló kérdőív-csomag azokat az életpálya-építéshez szükséges változókat méri, amelyek mind az iskolai, tanulmányi sikerességgel, mint a munkavállalási sikerességgel jelentős mértékben összefüggenek.

A kérdőív olyan nemzetközi diagnosztikai eszközökre támaszkodik, mint az Átvezetési Diagnózis és Célgenerátor (Transition Assessment and Goal Generator, TAGG, Martin és mtsai, 2015), a Cline, Halverson, Petersen és Rohrbach (2005) által kidolgozott Diagnosztikus Füzet (Quickbook of Assessment).

A kérdőív eredményei rámutatnak, milyen erőforrásokra (motiváció, énhatékonyság, kompetenciák, társas támogatás, alkalmazkodás) lehet támaszkodni a fejlesztés során. Emellett segítséget nyújtanak annak feltárásában is, hogy milyen érdeklődéssel és foglalkoztathatósággal, illetve munkamóddal kapcsolatos tényezők tekintetbe vételével érdemes pályatanácsadást alkalmazni. Ezen felül a mérőeszközök célja az is, hogy diagnosztizálni lehessen a diákok céljait, terveit, önálló életvezetésük és pályaelköteleződésük mértékét.

Az önbevalláson alapuló (önértékelő) kérdőív-csomag alkalmas arra, hogy longitudinálisan (több egymást követő mérésben) lehessen vizsgálni a fiatalok pályaeorientációja szempontjából releváns változásokat, a fejlődés mértékét.

A kérdőívcsomag által mért 15 dimenzió az alábbi táblázatban szerepel:

1. táblázat. Az életpálya-kompetencia kérdőív-csomag konstruktumainak és faktorainak összefoglalása

Dimenzió neve	Tételek száma	Faktorok	Forrás
0. Demográfiai és státusz-adatok	Tételek száma = 34	nem, lakóhely, születési év, iskola és típusa, formája, átlag, munka tanulmányok mellett, pályaválasztási tanácsadás tapasztalat, akadályozottság típusa és mértéke, iskolai hiányzások	Török (2016). disszertációja alapján Sheehan Akadályozottság Skála (SDS, 1983).
1. Erősségek és nehézségek felismerése	Tételek száma = 4 (+2 kvalitatív)	1	TAGG alapján (Martin & mtsai, 2015)
2. Akadályozottság kifejezésével kapcsolatos társas énhatékonyság	Tételek száma = 4 (+2 kvalitatív)	1	TAGG alapján (Martin & mtsai, 2015) Raskind, Goldberg, Higgins & Herman (1999)
3. Alkalmazkodás a változáshoz és perzisztencia	Tételek száma = 8	kitartás, változásokhoz való alkalmazkodás	Grit (Duckworth & mtsai, 2007) VA (Datu & mtsai, 2017) Farkas & Orosz (2015)
4. Észlelt társas támogatás	Tételek száma = 12	barátok, család, fontos személy	Papp-Ziperovszky & mtsai (2017) Zimet & mtsai (1988)
5. Önálló életvezetés	Tételek száma = 30	1	Jakab & mtsai (kézirat)
6. Célok felállítása és tervezés	Tételek száma = 6 (+2 kvalitatív)	1	TAGG alapján (Martin & mtsai, 2015) Goldberg & mtsai (2003) Thoma & Getzel (2005)
7. Tanulási motívációk	Tételek száma = 6	intrinzik, extrinzik motiváció	Vallerand & mtsai (1992) Ryan & Deci (2017) Tóth-Király & mtsai (2017)

Dimenzió neve	Tételek száma	Faktorok	Forrás
8. <i>Tanulási amotiváció</i>	Tételek száma = 16	feladat értéke, képességekkel kapcsolatos vélekedések, feladat jellegzetességei, erőfeszítésekkel kapcsolatos vélekedések	Legault & mtsai (2006)
9. <i>Kompetenciák</i>	Tételek száma = 84	felelősségtudat, kreativitás, önállóság, térbeli gondolkodás, kitartás, fizikai erőnlét, kezűgyesség, együttműködés, empátia, kommunikációs képesség, konfliktuskezelés és stressz-tűrés, tolerancia, emlékezet, figyelem, digitális kompetencia, idegen nyelvi kompetencia, technológiai és műszaki kompetencia, vállalkozói kompetencia, logikus gondolkodás, számolás, szövegértés, tanulás	Budavári-Takács, Kasik, Orosz, Rózsa & mtsaik (2013, kézirat) Budavári & Kasik (2014) Nagy (2007)
10. <i>Pályadöntési énhatékonyság</i>	Tételek száma = 15	célválasztás, pályainformáció, tervezés, problémamegoldás önértékelés	Betz & Luzzo (1996) Török & mtsai (2017)
11. <i>Munkavállalási motivációk</i>	Tételek száma = 16	belső, azonosult, belülré vetített, materiális külső, szociális külső	Gagné & mtsai (2015) Ryan & Deci (2017)
12. <i>Munka-amotiváció</i>	Tételek száma = 16	feladat értéke, képességekkel kapcsolatos vélekedések, feladat jellegzetességei, erőfeszítésekkel kapcsolatos vélekedések	Legault & mtsai (2006) adaptálása
13. <i>Érdeklődési irányok</i>	Tételek száma = 24	tárgyas, elemző, alkotó, közösségi, irányító, megvalósító	Holland és mtsai (1973) alapján
14. <i>Munkamód</i>	Tételek száma = 52	tárgyas, személyközpontú, önálló, irányító, végrehajtó, beltéri, kültéri, gondolatokra irányító, gyakorlatias, változatos, csoportos, aprólékos, globális, monoton	Budavári-Takács, Kasik, Orosz, Rózsa & mtsaik (kézirat)
15. <i>Pályaelköteleződés</i>	Tételek száma = 9	1	Hirschi & mtsai (2014)

Eredmények

Mind az első, mind a második tanévben születettek jelentős és szignifikáns eredmények mindhárom kompetenciaterületen.

A szövegértés tesztben az első tanévben a legjobb eredmények az egyszerű információ-visszakeresésben születtek, míg a következtetést és reflexiót igénylő feladatok gyengébb teljesítményt hoztak. A matematika területein változatos egyéni teljesítményprofilokat láttunk: a feltárt hiányosságok gyakran az alsó és felső tagozatos oktatás határához köthetők. A két teszt összefüggései azt mutatták, hogy a jobb matematikai teljesítmény-nyel a szövegértés teszt reflexív gondolkodást mérő feladatai korreláltak.

A tanulási kompetenciák kimeneti és bemeneti mérésének legfontosabb következtetései alapján a második tanévben mind a matematikai tudásban, mind a szövegértésben jelentős fejlődés mutatkozott az orientációs év tanulói körében.

A matematikai tudás tartalmi részterületek mindegyikén szakmai szempontból jelentős, pozitív változás történt. Az aritmetika, algebra terület feladatai önmagukban is egy magas reliabilitású résztesztet képeznek a teszten belül (Cronbach-alfa 0,86). A legtöbb tanuló esetén az egyéni eredmény fejlődést mutat.

Hasonlóan, a szövegértésben mért teljesítménynövekedés is szignifikáns. Néhány tanuló látványosan tudott fejlődni, a teszt sajátossága folytán (ti. könnyű feladatokból állt) ez azoknál volt lehetséges, akik az őszi félévben kirívóan alacsony pontszámot értek el, tanév végére pedig konszolidálódott a tesztrel mért szövegértésük. A regresszióanalízis alapján ezen a könnyű szövegértés teszten a szövegre vonatkozó reflexiót kívánó feladatok bírnak a legnagyobb magyarázó erővel.

A két tudásmérő – matematika és szövegértés – teszten elért eredmények közötti korreláció mértéke 0,495 (36 tanuló adatai alapján). A determinációs együttható ebből adódóan 24,5%, azaz az egyik teszten elért eredmény 24,5%-ban magyarázza a másik teszten elért eredményt. Amennyiben oksági kapcsolatot tételezünk föl valamelyik irányban, akkor az okozatként tekintett teszteredmény varianciájának mintegy negyede magyarázható a másik teszt eredményeinek varianciájával.

A 15 vizsgált életpálya-tervezési dimenzió közül az első tanévben szignifikáns növekedés mutatkozott a saját erősségek felismerésében magas hatásmértékkel ($t = -4,486$, $p = 0,000$, Cohen $d = 0,684$), a nehézségekhez való alkalmazkodásban közepes hatásmértékben ($t = -2,261$, $p = 0,029$, Cohen $d = 0,345$), továbbá a pályaeérdeklődési területen az irányító érdeklődésben közepes hatásmértékkel ($t = -2,541$, $p = 0,015$, Cohen $d = 0,387$) és végül a munkamódok körében az irányító munkamódban közepes hatásmértékkel ($t = -2,663$, $p = 0,011$, Cohen $d = 0,406$). Szignifikáns csökkenés következett be a szociális kompetenciák között a toleranciában közepes hatásmértékkel ($t = 2,160$, $p = 0,036$, Cohen $d = 0,330$).

Az életpálya-kompetenciák kimeneti és bemeneti mérésének legfontosabb következtetései alapján a második tanévben szignifikáns növekedés következett be a munkamódok közül az önálló munkamódban magas hatásmértékkel ($t = -3,18$, $p = 0,004$, Cohen $d = 0,716$). Továbbá szignifikáns csökkenés következett be az orientációs évben a kompetencia dimenziók közül a szociális kompetenciák tolerancia változójában közepes hatásmértékkel ($t = 2,26$, $p = 0,032$, Cohen $d = 0,49$) és a munkamódok közül a monoton munkamódban közepes hatásmértékkel ($t = 2,47$, $p = 0,020$, Cohen $d = 0,49$).

A kvalitatív módszerű vizsgálat alapján a tanulói visszajelzések szerint a leghasznosabb életpálya-modul elemek a szakmai ismeretekkel kapcsolatos tartalmak, különös tekintettel a munkahely-látogatásokra, *job shadowing*-ra, a műhelyekben való munkára. A tanulók számára az egyéni sikerek, kézzelfogható eredmények megtapasztalása, az erősségekre, a célokra és a jövőre való fókusz, valamint az egyéni odafigyelés, a segítő

párral való munka tekinthető a legértékesebbnek, amit az orientációs év nyújtott számukra. A tanulók többsége beszámolt a kompetenciáiban való fejlődésről, az önbizalmuk növekedéséről, és a célok megfogalmazásában is érték el fejlődést.

Az orientációs év tanulóinak megkérdezése alapján általában elmondható, hogy a pályaaorientációs program felépítését, a fő programelemeket, tanulászervezést (hétindító és napindító közös megbeszélések, digitális oktatás, természet, kompetenciafejlesztő órák háromheti forgásban, műhelylátogatással összekötött technikaóra, életpálya óra, *job shadowing*, 0–120 pont közötti értékelés, segítő párok, portfólió, hétfőn és pénteken 20-20 perces egyéni beszélgetés a segítő párral) alapvetően megfelelőnek tartják.

Az egyéni beszélgetés kapcsán – amikor az osztályfőnök egyesével elbeszélget mindenkiel 20 percben, és átnézik, milyen feladataik, elmaradásaik vannak, mi történt a héten, az órákon, célokat tűznek ki – elsősorban az az észrevétel merült fel, hogy az év elején még hasznos heti kétszer 20 percben beszélgetni, de később, hosszabb távon már újabb célok hiányában lehetne ritkítani ezeket az alkalmakat. A segítő pár mint programelem főként azon tanulók körében kapott pozitív értékelést, akik megtalálták a közös hangot a segítő párjukkal (osztályfőnökükkel), illetve akik az általuk preferált segítő párt kapták. Az Okos doboz programelem kapcsán a tanulók többségének az volt a véleménye, hogy túl alacsony szintű elvárásokat, méltatlanul könnyű feladatokat tartalmazott. A diákok elmondása alapján a szövegértési, írási és olvasási kompetencia fejlesztése okozta a legnagyobb nehézséget számukra, egyrészt a mennyiség, másrészt az olyan feladatok miatt, amelyek a saját vélemény megfogalmazására irányultak.

A tanulók egyértelműen sikerként könyvelek el azt, hogy az általános iskolai kudarcok után a pályaaorientációs évfolyamon vannak pozitív élményeik, eredményeik, úgy érzik, sokat fejlődtek a korábbiakhoz képest, növekedett az önbizalmuk, és jobb tanulók lettek.

A megkérdezett diákok a fejlődésüket a programban részt vevő tanároknak és az előző iskolájukban megszokottól eltérő tanítási módoknak tulajdonítják. A program egészét illetően a diákok fontosnak tartják, hogy reflektálhatnak és információkat adhatnak a saját helyzetükre vonatkozóan.

Az egyéni beszélgetés kapcsán – amikor az osztályfőnök egyesével elbeszélget mindenkiel 20 percben, és átnézik, milyen feladataik, elmaradásaik vannak, mi történt a héten, az órákon, célokat tűznek ki – elsősorban az az észrevétel merült fel, hogy az év elején még hasznos heti kétszer 20 percben beszélgetni, de később, hosszabb távon már újabb célok hiányában lehetne ritkítani ezeket az alkalmakat. A segítő pár mint programelem főként azon tanulók körében kapott pozitív értékelést, akik megtalálták a közös hangot a segítő párjukkal (osztályfőnökükkel), illetve akik az általuk preferált segítő párt kapták. Az Okos doboz programelem kapcsán a tanulók többségének az volt a véleménye, hogy túl alacsony szintű elvárásokat, méltatlanul könnyű feladatokat tartalmazott. A diákok elmondása alapján a szövegértési, írási és olvasási kompetencia fejlesztése okozta a legnagyobb nehézséget számukra, egyrészt a mennyiség, másrészt az olyan feladatok miatt, amelyek a saját vélemény megfogalmazására irányultak.

A diákok általánosságban úgy látják, hogy a pályaeorientációs évfolyamon tanító tanárok mindig megpróbálnak alkalmazkodni a diákokhoz, hogy miként is kezeljék őket és milyen segítségre lenne szükségük, amit a program igyekszik is biztosítani. Ugyanígy fontos az is, hogy a program során kipróbálhatják a szakmákat, és ezen ismeretek, tapasztalatok birtokában dönthetnek a továbbiakról.

A diákok körében a program általános értékelése elsősorban az általános iskolával, illetve a későbbi évfolyamokkal történő összevetésben jelenik meg. Összességében az látható, hogy a megkérdezett tanulók számára nem volt nehéz hozzászólni a pályaeorientációs programhoz az általános iskola után, hiszen lényegében az akkori anyagot veszik át újra, csak egy más rendszerben, ahol segítik őket, hogy ne maradjanak le.

Nem véletlen, hogy a tanulók szeretnék az iskolában maradni és itt folytatni a tanulmányaikat, hozzáátve, hogy arról nem sok információjuk van, hogy a 9. évfolyamokon miként zajlik az oktatás, értékelés, ami némi szorongást kelt bennük. A pályaeorientációs évfolyam és a szakképző évfolyamok oktatás- és órászervezésének, tanulási-tanítási környezetének, értékelési rendszerének összevetését a 9. évfolyamosok tudták megtenni, ők utólag szembesültek azzal, hogy milyen jelentősen eltér a kettő, ez nehézséget okozott számukra.

Az átállást megnehezíti az is, hogy a diákok nincsenek felkészülve sem a szakképző évfolyamok tanmenetére, sem arra, hogy bizonyos tantárgyak esetén teljesen mások a követelmények, egyáltalán nincs differenciálás – amely a pályaeorientációs programban hangsúlyos elemként van jelen –, és a tanárok hozzáállása, tanítási módszere is teljesen eltér a pályaeorientációs programban megszokottól.

Az átmenet hiányát az is jól mutatja, hogy a 9. évfolyamos tanulók elmondása szerint csak egy dolog, a segítő pár rendszere maradt meg a pályaeorientációs programból, ráadásul változott a segítő párok személye. A segítő párokkal való beszélgetés során változó, hogy milyen tanulási és személyes témák merülnek fel, de a tanulók elmondása szerint a tanulás kapcsolatos problémák megbeszélése a gyakoribb.

A tanulók oldaláról fontos, hogy egy tanárnak legyen humora, kedves, kitartó, türelmes, empatikus és segítőkész legyen a diákokkal, tudjon kommunikálni a diákokkal, érthetően el tudja magyarázni az anyagot, s a tanár-diák kapcsolat a kölcsönös tiszteleten alapuljon. A diákok azt is hangsúlyozták, hogy a bemagolás helyett inkább arra kell fektetni a hangsúlyt, hogy megértsék az anyagot és fel tudjanak zárkózni, fejlődni tudjanak. Elmondásuk szerint ebben nagymértékben segített a program.

A tanulási kompetenciák összefüggései az életpálya-kompetenciákkal

Számos tanulmány megerősíti, hogy az életpálya-kompetenciák a tanulmányi sikerekre is pozitív hatással vannak. Például egy 213 egy tanulmányt áttekintő metaanalízis (Durlak és mtsai, 2011) 270 000 gyermek teljesítményét vette figyelembe az óvodáskorúaktól a középiskolásokig, és rámutatott, hogy a társas-érzelmi tanulásra hangsúlyt fektető oktatás szignifikáns pozitív hatást gyakorol a társas készségekre, a pozitív társas viselkedésre, valamint csökkenti a stresszt és a magatartási problémákat. Ezek pedig a tanulmányi eredményekben is megmutatkoznak: az életpálya-kompetenciákat erősítő programok 11%-kal növelték a fiatalok pontszámait a tanulmányi eredményeikben, összehasonlítva azokkal a fiatalokkal, akik hagyományos módon tanultak.

Megvizsgáltuk a kutatás során alkalmazott változók közötti összefüggéseket, hogy megállapíthassuk, mely életpálya-változóknak lehet szerepe a tanulási változók bejósolásában. Mivel az orientációs év nem tartalmaz érdemjegy-alapú osztályzást, ezért az életpálya-kompetenciák tanulmányi eredmények mentén történő elemzése nem lehetséges.

Mivel több mint 50 változó szerepelt a kutatásban, ezért elsősorban azokat a korrelációkat említjük meg a szövegben, amelyekről a korrelációs együttható nagysága alapján feltételezhető, hogy lényeges mértékű összefüggést mutatnak a célváltozókkal, amelyek közül nagy hangsúlyt fektettünk a tanulási kompetenciákra, azaz a matematikai tudásra és a szövegértésre.

A bemeneti mérésekben tapasztalt változók közötti együttjárások

A matematikai tudás és a szövegértés között erős pozitív összefüggés ($r = 0,51$, $p = 0,006$) van a bemeneti méréskor. A bemeneti mérések adatai alapján csak enyhe korrelációk jelentek meg az életpálya-kompetenciák változói és a tanulási kompetenciaváltozók között.

Kismértékű pozitív korreláció figyelhető meg a matematikai tudás és a nehézségek felmérése ($r = 0,38$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és az önálló életvezetés hivatalos ügyintézés alszállása között ($r = 0,53$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és a térbeli gondolkodás ($r = 0,42$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és az idegen nyelvi kompetencia ($r = 0,44$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és a számolási kompetencia ($r = 0,46$, $p < 0,05$) között.

Kismértékű pozitív korreláció figyelhető meg a szövegértés és az idegennyelvi kompetencia között ($r = 0,42$, $p < 0,05$), valamint kismértékű negatív korreláció a szövegértés és a végrehajtó munkamód között ($r = -0,40$, $p < 0,05$).

A kimeneti mérésekben tapasztalt változók közötti együttjárások

A matematikai tudás és a szövegértés között erős pozitív összefüggés ($r = 0,60$, $p = 0,001$) tapasztalható a kimeneti méréskor is. A kimeneti mérések adatai alapján több és erősebb korrelációk jelentek meg az életpálya-kompetenciák változói és a tanulási kompetenciaváltozók között.

Kismértékű pozitív korreláció figyelhető meg a matematikai tudás és a kommunikációs kompetencia között ($r = 0,48$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és az autonóm munkamotiváció között ($r = 0,42$, $p < 0,05$), a matematikai tudás és az aprólékos munkamód között ($r = 0,45$, $p < 0,05$).

Kismértékű pozitív korreláció figyelhető meg a szövegértés és a kreativitás kompetencia között ($r = 0,41$, $p < 0,05$), a szövegértés és az elemző érdeklődési irány között ($r = 0,40$, $p < 0,05$), a szövegértés és a gyakorlatias munkamód között ($r = 0,42$, $p < 0,05$), valamint a szövegértés és változatos munkamód között ($r = 0,47$, $p < 0,05$).

Erős pozitív korreláció figyelhető meg a szövegértés és az önállóság kompetencia között ($r = 0,64$, $p < 0,01$), a szövegértés és a konfliktuskezelés kompetencia között ($r = 0,51$, $p < 0,01$), a szövegértés és a figyelem kompetencia között ($r = 0,50$, $p < 0,01$), a szövegértés és a logika kompetencia között ($r = 0,57$, $p < 0,05$), továbbá a szövegértés és az autonóm munkamotiváció között ($r = 0,52$, $p < 0,01$), a szövegértés és a tárgyas érdeklődési irány között ($r = 0,50$, $p < 0,01$), valamint a szövegértés és az aprólékos munkamód ($r = 0,62$, $p < 0,01$) között.

Az eredmények magyarázatai

A matematika és a szövegértés terén is a szakmatanuláshoz szükséges kognitív alapkompenciák felmérése volt a cél, támaszkodva a 2012-es Nat követelményeire és néhány, a nemzetközi pedagógiai felmérésekben szerepelt feladatra. Összességében a kép pozitív: a tanulók nemcsak a tantervi követelményekhez és a nemzetközi nivåhoz képest álltak helyt, hanem a 2020/21-es tanév során fejlődés mutatkozott mindkét területen, és különösen szembetűnő fejlődést láttunk az aritmetika, algebra területen, amely a laikus közvélemény és a szakmatanulás szemszögéből egyaránt kulcsterületnek tekinthető.

Tekintettel arra, hogy a tesztek kritériumorientált szemléletűek, azaz a 100%-os szint nem csak a hibátlan eredményt jelenti, hanem egyúttal egy külső kritériumnak, ti. a tantervi előírásoknak megfelelést, a számos feladat esetében megfigyelhető 100% közeli teljesítmény a tantervi követelmények elérését mutatja, és ezeken a területeken a számokkal mérhető fejlődésnek nincs tere a plafoneffektus miatt. Ugyanakkor tesztejünk (a reliabilitás-értékből láthatóan) normorientált szemléletű értékelésre is alkalmasak, azaz a teljes teszteken és a legtöbb feladatesoporton a fejlődés mértéke, vagyis a fejlesztés eredményeképpen létrejövő pedagógiai hozzáadott érték mérhető.

A két kompetenciaterület esetében az eredmények magyarázata annyiban eltér, hogy a matematika területének tantervi követelményei és a feltárt hiányosságok remediálása elsősorban tantárgypedagógiai kérdés, és rendelkezésre állnak az adott matematikai részterületekhez kapcsolt feladatgyűjtemények. Ugyanakkor a szövegértés fejlesztése átfogóbb, tulajdonképpen minden tantárgyra kiterjedő vállalkozás, amelynek tantervi követelményei kevéssé köthetők egyetlen tantárgyhoz vagy akár konkrét iskolai évfolyamokhoz. A szövegre vonatkozó reflexió fejlesztése elsősorban oktatásmódszertani kérdés, és másodsorban tananyagfejlesztési kérdés. Annyiban tekinthető tananyagfejlesztési kérdésnek, hogy a sokféle formátumú, tartalmú és stílusú szöveg olvasása szükséges ahhoz, hogy a tanuló és a pedagógus egyaránt értelmes kihívásnak tekintse a szövegek stílusának, színvonalának megítélését, valamint keletkezésük céljának és körülményeinek elemzését.

Az életpálya-kompetenciák tekintetében megfigyelhető, hogy a 2020/21-es tanév bemeneti és kimeneti átlagaiban kevesebb változás keletkezett, mint az azt megelőző orientációs évben. Ennek egyik magyarázata, hogy számos dimenzió esetében eleve magasabb értékekről indultak a diákok, így nem voltak szignifikáns hatású változások, kivéve egyetlen társas kompetencia és két munkamód dimenziót. Az orientációs évben az egyik legkiemelkedőbb eredmény lehet, hogy a tanulók önismerete bővül, a segítő párral való munka során az erősségekre való fókusz erősödik, az életpálya-modulon keresztül a tanulók széleskörű pályainformációkra tesznek szert, mindez pedig a magabiztosság növelésén keresztül pozitív változást hozhat több tanulási kompetenciában is.

A két kompetenciaterület esetében az eredmények magyarázata annyiban eltér, hogy a matematika területének tantervi követelményei és a feltárt hiányosságok remediálása elsősorban tantárgypedagógiai kérdés, és rendelkezésre állnak az adott matematikai részterületekhez kapcsolt feladatgyűjtemények. Ugyanakkor a szövegértés fejlesztése átfogóbb, tulajdonképpen minden tantárgyra kiterjedő vállalkozás, amelynek tantervi követelményei kevéssé köthetők egyetlen tantárgyhoz vagy akár konkrét iskolai évfolyamokhoz. A szövegre vonatkozó reflexió fejlesztése elsősorban oktatásmódszertani kérdés, és másodsorban tananyagfejlesztési kérdés. Annyiban tekinthető tananyagfejlesztési kérdésnek, hogy a sokféle formátumú, tartalmú és stílusú szöveg olvasása szükséges ahhoz, hogy a tanuló és a pedagógus egyaránt értelmes kihívásnak tekintse a szövegek stílusának, színvonalának megítélését, valamint keletkezésük céljának és körülményeinek elemzését.

Az elmúlt két tanév egyetlen dimenzió változásában mutat hasonlóságot, ez pedig a szociális kompetenciák között a tolerancia szignifikáns csökkenése. A toleranciában bekövetkezett szignifikáns csökkenés egyrészt tulajdonítható annak, hogy a tanulóknak kevésbé volt lehetőségük másokkal dolgozni és a műhelymunkában részt venni, a segítő párral intenzíven együtt dolgozni. Fontos figyelembe vennünk, hogy a Covid-19 járványhelyzet átalakította az életpálya-modul felépítését és a tanórák tartalmát. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy az önálló munkamód dimenzióban szignifikáns növekedés történt, míg a monoton munkamód preferenciában szignifikáns csökkenés az év elejéhez képest. A magyarázatok pontosításához a jövőben kontrollcsoportos további vizsgálatok szükségesek.

Megvizsgálva a 2020/21-es mérésekben jelentkező korrelációkat az összes változó között, célváltozóként tekintettünk a szövegértés és matematika tudás változásaira, az életpálya-kompetenciákkal való összefüggéseiben. Ennek alapján az önállóság, konfliktuskezelés, figyelem, logika, valamint az autonóm munkamotiváció, a tárgyias érdeklődési irány és az aprólékos munkamód együttjárást mutatott a szövegértéssel a kimeneti eredményekben, míg a matematikai tudással csak tendenciózus összefüggések mutatkoztak egyes életpálya-dimenziókkal. Az eredmények azt sugallják, hogy a tanév kezdetekor még nem alakult ki a tanulók fejében a témakörökkel kapcsolatos tudás és magabiztosság. Valószínűsíthető, hogy a tanév végére azonban a pályorientáció kérdéskörei erősebben reprezentálódtak a tanulók gondolkodásában, amit az is megerősít, hogy az utóméréseknél magasabb a skálák reliabilitása is.

Szembetűnő ezekben az eredményekben, hogy a bemeneti és kimeneti adatokban nincs egyezés, és a legerősebb korrelációkra mindenképp érdemes kitekintnünk, amelyek a kimeneti mérésekben jelentkeztek és a szövegértés kapcsolatát érintik az életpálya-dimenziókkal. A matematikai tudás esetében gyengébb, inkább tendenciaszerű összefüggések fedezhetők fel az életpálya-dimenziók közül a kommunikációs kompetenciával, az autonóm munkamotivációval és az aprólékos munkamóddal.

Az eredmények szerint minél magasabb a vizsgált tanulók körében a szövegértési kompetencia, annál önállóbbak, annál jobban kezelik a konfliktust, annál jobb a logikájuk és a figyelmük, annál inkább építenek belső motivációra.

Ennek alapján a szövegértés fejlesztésével magasabb értékekre számíthatunk az önállóság, konfliktuskezelés, figyelem, logika megítélése, valamint az autonóm munkamotiváció, a tárgyias érdeklődési irány és az aprólékos munkamód között. Feltételezhetően ezen kompetenciák – amelyek alapvetően befolyásolhatják a szövegértést, hiszen elsősorban a kognitív végrehajtó, kontroll-funkciókhoz kapcsolhatók – fejlesztésével és az autonóm motiváció erősítésével eredményeket érhetünk el a szövegértés fejlődésében is.

Az orientációs év programja valószínűleg segítette összerendezni ezeket a kompetenciákat, de elegendő mintanagyság hiányában nem tudunk pontos magyarázatot arra vonatkozóan, hogy minek köszönhetőek ezek az összefüggések. Minden dimenzió esetében több diák vizsgálatára lenne ahhoz szükség, hogy tisztán lehessen látni, melyik változó melyiket jósolja be.

Az életpálya-kompetenciák tanulási kompetenciákkal való összefüggései alapján feltételezhetjük, hogy ezen kompetenciák – amelyek alapvetően befolyásolhatják a szövegértést, hiszen elsősorban a kognitív végrehajtó, kontroll-funkciókhoz kapcsolhatóak – fejlesztésével és az autonóm motiváció erősítésével eredményeket érhetünk el a szövegértés fejlődésében is.

Az életpálya-kompetenciák tanulási kompetenciákkal való összefüggései további fontos kutatási célokat jelenthetnek, hiszen a motiváció, figyelem, önállóság, tanulási technikák, érzelmi-társas kompetenciák erősítése a tanulási kompetenciákra és tanulmányi eredményekre is pozitív hatással lehet. Ezek további vizsgálatához nagyobb mintaelemszám és kontrollcsoport bevonása kiemelten szükséges lenne.

Kitekintés, jövőkép

A 2019-ben indult mérésorozatunk egyik célja maguknak a méréses módszereknek az implementációja, elfogadtatása volt. Az eltelt időszak tapasztalatai alapján az orientációs évben tanító pedagógusok elfogadták, hogy a tanulói eredményesség objektív megítéléséhez hozzájárulnak a matematikai és szövegértési kompetenciák tesztjei. Lélektani szempontból kihívást jelentett, hogy a tesztekkel mért tudáselemek egyfajta minimális kompetenciaszinthez igazodtak, azaz az eredményeknek lényegében kétféle kimenete lehet: a középiskolai tanulmányok elején elvárható szintnek megfelelés, avagy az attól való elmaradás. További, folyamatos kihívást jelent, hogy a tesztekkel megvalósuló visszajelzés hogyan kerül összhangba az egyéni fejlesztési tervekre épülő pedagógiai gyakorlattal.

A matematika és szövegértés teszttel nyert adatok alapján a visszajelzés két szintjét érdemes megkülönböztetni:

1. Az egyéni teljesítménylapok segítségével láthatóvá válik, ha a matematika valamilyen részterületén a társakhoz képest vagy pedig önmagához képest egy tanulónak elmaradása van. Bár általában a különböző matematikai területeken elért eredmények korrelálnak egymással, számos példát láttunk arra, hogy valaki egy-egy területen relatív erősséget vagy lemaradást mutat. A szövegértés teszt három kompetenciaszintről nyújt hasonló visszajelzést. Az egyszerű információ-visszakeresés területén elért relatíve jó vagy győnge eredmény másféle egyéni fejlesztést indukál, mint a szövegre vonatkozó reflexió területén felmutatott teljesítménymintázatok.
2. Az orientációs évfolyam szintjén egyrészt maguknak a teszteknek a megfelelő működése vizsgálható és kalibrálható, másrészt arról nyerünk információt, hogy az orientációs év során milyen mértékben van szükség a két alapkompétencia-terület esetleges hiányosságainak csoportszintű pótlására.

Az ismert pandémiás helyzetben az eredetileg papír-ceruza tesztek online változatait készítettük el, és igazoltuk, hogy az új változat is megfelelően működik mérés módszertani szempontból. Az online tesztelés meghonosítása emellett lehetőséget nyújt a közeljövőben egy alapkompétenciákat felmérő feladatbank kialakítására. Korábbi hazai és nemzetközi mérésekben szerepelt feladatok és az előző években már kipróbált feladataink annak lehetőségét nyújtják, hogy egyszerre tudunk norma- és kritériumszemléletű értékelést végezni. A normaorientált értékelési megközelítéssel a tanulók eredményeit az azonos életkorú tanulói populációk teljesítményéhez tudjuk hasonlítani, és emellett, köszönhetően a tantervi alapú tervezésnek, a teszteredmény önmagában, a 100%-os teljesítményhez viszonyítva is információt nyújt a két kompetenciaterületről.

Ismert, hogy a nemzetközi PISA felmérésben a hazai tanulók teljesítményeloszlása rendkívül egyenlőtlen, és a szakiskolába járóknál a fejlődés-fejlesztés jelentős tartaléka mutatkoznak. A következő években, egy kutatási projektbe szervesen beépülve, folytatjuk a matematika és a szövegértés mérését, és a mérésekből nyert visszajelzéshez szervesen illeszkedő pedagógus-tréningeket és fejlesztőprogramokat implementálunk. Az olvasás és a számolás alapkészségeinek gyakoroltatása mellett a fejlesztés elsősorban a gondolkodás stratégiai (metakognitív) összetevőit célozza. A fejlesztő beavatkozások révén tudományos publikációk születnek, és reményeink szerint a szakképzés orientációs évfolyama számára modellt nyújtó fejlesztő programok és pedagógus tréningek születnek, melyek révén a szakiskolai tanulók alapkompétenciái markánsan javulnak.

Az életpálya-kompétenciák tanulási kompetenciákkal való összefüggései további fontos kutatási célokat jelenthetnek, hiszen a motiváció, figyelem, önállóság, tanulási

technikák, érzelmi-társas kompetenciák erősítése a tanulási kompetenciákra és tanulmányi eredményekre is pozitív hatással lehet. Ezek további vizsgálatához nagyobb mintaelemszám és kontrollcsoport bevonása kiemelten szükséges lenne.

Török Réka

Piarista Kilitó Központ

Csíkos Csaba

SZTE BTK Pedagógiai Értékelés és Tervezés Tanszék

Irodalom

- Betz, N. E. & Luzzo, D. A. (1996). Career assessment and the career decision-making self-efficacy scale. *Journal of Career Assessment*, 4(4), 413–428. DOI: 10.1177/106907279600400405
- Budavári-Takács Ildikó, Kasik László, Orosz Gábor & Rózsa Sándor (2013). Pályaorientációs kérdőívek fejlesztése, kézirat.
- Budavári-Takács Ildikó & Kasik László (2014). Pályaorientációs kérdőívek alkalmazhatósága. *Élet-pálya-tanácsadás*, IV, 11–15.
- Cline, R., Halverson, D., Petersen, B., & Rohrbach, B. (2005). Quickbook of transition assessment. Transition Services Liaison Project
- Csíkos Csaba (2006a): A matematikai tudáskonceptió a 2003-as PISA-vizsgálatban. In Kósa Barbara & Simon Mária (szerk.), *Új vizsga – új tudás? Az új érettségi hatása az iskolakezdéstől a záróvizsgáig: az Országos Közoktatási Intézet konferenciája*. Országos Közoktatási Intézet. 79–83.
- Csíkos Csaba (2006b). Nemzetközi rendszerszintű felmérések tanulságai az olvasástanítás számára. In Józsa, Krisztián (szerk.), *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia. 175–186.
- Csíkos Csaba (2016). *A gondolkodás stratégiai összetevőinek fejlesztése iskoláskorban*. Akadémiai doktori értekezés.
- Csullog Krisztina, D. Molnár Éva, Herczeg Bálint, Lannert Judit, Nahalka István & Zempléni András (2014). *Hatások és különbségek. Másodelemzések a hazai és nemzetközi tanulói képességmérések eredményei alapján*. Oktatási Hivatal.
- Czető Krisztina, Galsa László, Győrik Edit, Lázár László, Lénárd Sándor & Szivák Judit (2021). *Zöldellő életfának gyönyörű-szép ága. Orientációs évfolyam a magyar szakképzésben*. Piarista Rend Magyar tartománya.
- Datu, J. A. D., Yuen, M. & Chen, G. (2017). Development and validation of the Triarchic Model of Grit Scale (TMGS): Evidence from Filipino undergraduate students. *Personality and Individual Differences*, 114, 198–205. DOI: 10.1016/j.paid.2017.04.012
- Duckworth, A. L., Peterson, C., Matthews, M. D. & Kelly, D. R. (2007). Grit: perseverance and passion for long-term goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(6), 1087–1101. DOI: 10.1037/0022-3514.92.6.1087
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., & Taylor, R. D. (2011). The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2010.01564
- Az Európai Pályaorientációs Szakpolitikai Hálózat szakszótára (ELGPN, 2013). <http://www.elgpn.eu/publications/browse-by-language/hungarian/az-europai-palyaorientacios-szakpolitikai-halozat-elgpn-szak-szotara-elgpn-glossary/>
- Farkas, D. & Orosz, G. (2015). Ego-resiliency reloaded: a three-component model of general resiliency. *PLoS One*, 10(3), e0120883. DOI: 10.1371/journal.pone.0120883
- Gagné, M., Forest, J., Vansteenkiste, M., Crevier-Braud, L., Van den Broeck, A., Aspley, A. K., Bellerose, J., Benabou, C., Chemolli, E., Güntert, S. T., Halvari, H., Indiyastuti, D. L., Johnson, P. A., Molstad, M. H., Naudin, M., Ndao, A., Olafsen, A. H., Roussel, P., Wang, Z. & Westbye, C. (2015). The Multidimensional Work Motivation Scale: Validation evidence in seven languages and nine countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24(2), 178–196. DOI: 10.1080/1359432x.2013.877892
- Goldberg, R. J., Higgins, E. L., Raskind, M. H. & Herman, K. L. (2003). Predictors of Success in Individuals with Learning Disabilities: A Qualitative Analysis of a 20 – Year Longitudinal Study. *Learning Disabilities Research & Practice*, 18(4), 222–236. DOI: 10.1111/1540-5826.00077
- Hirschi, A., Freund, P. A. & Herrmann, A. (2014). The career engagement scale: Development and validation of a measure of proactive career behaviors. *Journal of Career Assessment*, 22(4), 575–594. DOI: 10.1177/1069072713514813

- Holland, J. L. (1973). *Making vocational choices*. Prentice-Hall.
- Jakab Zoltán, Katona Nóra & Mészáros Judit (2013). *Önálló Életvezetési Skála*. Kézirat.
- Legault, L., Green-Demers, I. & Pelletier, L. (2006). Why do high school students lack motivation in the classroom? Toward an understanding of academic amotivation and the role of social support. *Journal of Educational Psychology*, 98(3), 567–582. DOI: [10.1037/0022-0663.98.3.567](https://doi.org/10.1037/0022-0663.98.3.567)
- Martin, J. E., Hennessey, M. N., McConnell, A. E., Terry, R. A., Willis, D. M. & Bailey, C. (2015). *Transition assessment and goal generator*. University of Oklahoma.
- Nagy József (2007). *Kompetencia alapú kritériumorientált pedagógia*. Mozaik Kiadó.
- OECD (2015). *Fostering And Measuring Skills: Improving Cognitive And Non Cognitive Skills To Promote Lifetime Success*. OECD Education Working Paper, No. 110. DOI: [10.1787/5jxsr7vr78f7-en](https://doi.org/10.1787/5jxsr7vr78f7-en)
- Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó & Vadász Csaba (2016). *PISA 2015. Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal.
- Papp-Zipernovszky Orsolya, Kékesi Márk Zoltán & Jámbori Szilvia (2017). A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív magyar nyelvű validálása. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 18(3), 230–262. DOI: [10.1556/0406.18.2017.011](https://doi.org/10.1556/0406.18.2017.011)
- Raskind, M. H., Goldberg, R. J., Higgins, E. L. & Herman, K. L. (1999). Patterns of change and predictors of success in individuals with learning disabilities: Results from a twenty-year longitudinal study. *Learning Disabilities Research & Practice*, 14(1), 35–49. DOI: [10.1207/sldrpl401_4](https://doi.org/10.1207/sldrpl401_4)
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Press. DOI: [10.1521/978.14625/28806](https://doi.org/10.1521/978.14625/28806)
- Sheehan D. V. (1983). *The Anxiety Disease*. Charles Scribner & Sons.
- Thoma, C. A. & Getzel, E. E. (2005). “Self-determination is what it’s all about”: What Post-secondary Students with Disabilities Tell us are Important Considerations for Success. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 40(3), 234–242.
- Tóth-Király, I., Orosz, G., Dombi, E., Jagodics, B., Farkas, D. & Amoura, C. (2017). Cross-cultural comparative examination of the Academic Motivation Scale using exploratory structural equation modeling. *Personality and Individual Differences*, 106, 130–135. DOI: [10.1016/j.paid.2016.10.048](https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.048)
- Török Réka (2016). *A pályadöntési éhatékonyság sajátosságai és változási mintázatai sajátos nevelési igényű és tipikus fejlődésű középiskolások körében*. Doktori disszertáció. ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Török Réka (2017). Különleges életpályák. A pályafejlődés nyomában. In Török Réka, *a pályadöntések mesterei*. Print & Pixel House Kiadó. 104–161.
- Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senécal, C. & Vallières, E. F. (1992). The academic motivation scale: a measure of intrinsic, extrinsic and amotivation in education. *Educational and Psychological Measurement*, 52(4), 1003–1017. DOI: [10.1177/0013164492052004025](https://doi.org/10.1177/0013164492052004025)
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. DOI: [10.1207/s15327752jpa5201_2](https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2)

Absztrakt

A gödi Piarista Szakképző Iskola 2018 óta működteti az orientációs évfolyamot intézményében, amelynek célja a kulcskompetenciák fejlesztése, az életpálya-tervezés előkészítése, a pályabizonytalanság csökkentése, a szakmai orientáció elősegítése. A tanulási és életpálya-kompetenciák mérésében, az orientációs év életpálya-moduljának összeállításában és tapasztalatainak összegyűjtésében a bevezetéstől kezdődően a Kilitó Piarista Pályaorientációs és Munkaerőpiaci Fejlesztő, Módszertani Központ fejlesztésekkel és kutatásokkal működött közre. Jelen cikkben a gödi orientációs évfolyamon három kompetenciaterület mérőeszközeinek alkalmazásáról számolunk be két tanévben (2019/20 és 2020/21).

A kortárs magyar líra kéregrétegeinek felfejtése

Szávai Dorottya: *A nyírfa kérge: kánonok többszólamúsága – a kortárs magyar líráról és néhány előzményéről*

Mit ad számunkra Szávai Dorottya legújabb kötete? Egy többperspektívájú, kritika és tanulmány kettőséből feltárulkozó korszakképet a kortárs líráról. A sokszínűség ellenére minden ízében egységes könyvet tartunk a kezünkben. A Gondolat Kiadó gondozásában 2020-ban megjelent tanulmánygyűjtemény a szerző 2002 és 2019 között publikált írásait gyűjti csokorba, azzal a céllal, hogy az egyes költőkről készült dolgozatok egymással való összefüggésükben is olvashatóak legyenek – ezzel rámutatva a kortárs magyar lírában megmutatkozó kánonok többszólamúságára. *A nyírfa kérge* igényes tipográfiai kivitelezése révén már az első kézbevitel alkalmával nemességet, kifinomult stílusérzetet, valamint letisztult koncepciót és gondosan megmunkált tartalmat sugall. Ez a benyomás a tanulmányok során haladva csak tovább erősödik.

Érdekesége, hogy a terjedelmes eszmetörténeti, műfajelméleti, kontextus- és háttérfeltáró dolgozatok mellett kritikák is helyet kaptak a gyűjteményben. Általában a két műfaj éles elkülönítése jellemzi a recepciót, azonban Szávai Dorottya esetében indokoltnak vélem az egymás melletti megjelentetésüket, mivel alaposságukban és terjedelmükben is közelítenek egymáshoz – meglátásom szerint a legtöbb esetben tanulmány értékű kritikákat olvashatunk a kötetben.

A borítón szereplő *A nyírfa kérge: kánonok többszólamúsága – a kortárs magyar líráról és néhány előzményéről* háromelemű, többszörösen összetett cím a kötet komplexitásának előhírnöke. A főcím egy Szabó Lőrinc-idézet,

melyben a költő első Baudelaire-élményéről vall: „Baudelaire arcképét belevéstem egy fiatal nyírfa kérgébe. Tizenöt év múlva viszontláttam még, de akkorra egészen szétdagadtak a megvastagodott kéreg vonalai.” Nemcsak Szabó Lőrinc meghatározó költői képei közé sorolható a Baudelaire-téma mint a költészet önprezentációjának jelölője, hanem a maga tropologikus funkciójában a Szávai-kötet fő csapásirányát is kijelöli. A duális alcím pedig a dolgozatok tárgykörét határolja körül. A tizenhárom tanulmány a kortárs magyar lírában (valamint Szabó Lőrinc révén előzményeiben is) jelenlévő többszólamúságra mutat rá néhány egymástól elkülönülő, azonban mégis hasonló fogalmi rendszerben tárgyalható költészeti kánon vizsgálatán keresztül. A kötet organikus egészé épülését az egyes írásokat átszövő, és őket egyben össze is kötő mintázatok teszik lehetővé. Ilyen közös lenyomat többek között a líra önreflexivitása, a dialogikus és aposztropikus lírai alakzatok, a prosopopeia, az antropomorfizmusok, az intertextualitás, a megnevezés, valamint az önmegszólítás vizsgálata, műfajelméleti kérdések tárgyalása. Az írsok táglátókörségében megmutatkozik a szerző komparatista szakterülete, a kortárs poétikák témafelvetéseit hagyományba ágyazottságukban, valamint világlírához való viszonyulásukban veszi szemügyre. Az előszóban szereplő szerzői megjegyzések alapján a könyv arra törekszik, hogy párbeszédet nyisson, miközben szétéri a korlátok közé záró beszédkötéléket, valamint célkitűzései között szerepel, hogy megszólaltassa a jelenkori, közelmúltbeli, illetve modern magyar lírai kánonok

egyreszőlámait. A fő irány vonalvezetője Maurice Blanchot kötetnyitó mottóban idézett sorai: „Írni annyi, mint széttörni azt a köteléket, mely a beszédet hozzám fűzi, széttörni azt a viszonyrendszert, mely, miközben »hozzád« beszéltet, abban az értelemben juttat szóhoz engem, melyet e beszéd tőled kap, mert megszólít téged: ő az a megszólítás, mely bennem kezdődik, mert benned végződik.”

A *nyírfa kérge* szerkezeteleg hét – szerző szerinti – tematikus blokkra oszlik, melyek a az egyes költők nevéen túl tartalomjelölő címet is kaptak, mint például Szabó Lőrinc esetében „*Az új bűvölet*” vagy Lackfi Jánoshoz kapcsolódóan a *Seb, öröm, szöveg*. A néhol kronológiai, néhol pedig az egyes életművek hatásviszonyának kapcsolatrendszerét követve sorakozó fejezetek a következő szerzők poétikájával foglalkoznak: Szabó Lőrinc, Kemény István, Lackfi János, Beney Zsuzsa, Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina, Szabó T. Anna.

A kötetnyitó tanulmányok a Szabó Lőrinc költészetében fellelhető Baudelaire-hatás újszemponitú bemutatására törekszenek. Szávai egyfelől azt kutatja a műfordításokat vizsgálva, hogy a Szabó Lőrinc-életmű miként írja újra saját baudelaire-i előzményeinek történetét, és ebben a formában hogyan érti meg és olvastatja önmagát. Másfelől az életműben jelenlévő önértelmező és önreflexív természetű leírások elemző bemutatásával foglalkozik, melyek a költő korábbi költeményeire vagy műfordításra vonatkoznak. Ehhez a *Vers és valóság*-beli valamint a *Tücsökzenében* szereplő leírásokat veszi alapul.

A második tematikus egység három írása Kemény István költészetének különböző aspektusait vizsgálja. A *Hideg* című kötet kapcsán a Kemény-versek sajátos hangját mutatja be a játék- és a bűntudat-motívum kettősének elemzésén keresztül. Túlmutat a posztmodern költőként való értelmezésén, és megvilágítja a kétarcúságában rejlő erényt, miszerint az egyik oldalon „a nyelvi autenticitás úrjébetöltő verbális játék” áll, a másik oldalon pedig a transzcendens dimenzió torzója. A *Haláldal / Égi harmónia* című párversen

keresztül szemlélteti az aposztróphé alakzatának sajátos válfaját, a névmegszólítást, valamint megnevezés és megszólítás közti kapcsolatot, és az ezek összjátékából feltáruló költői identitás igenlésének megteremtődését. Kemény vonatkozásában továbbá rávilágít a korszak egy jellemző, ezidáig névvel nem illetett beszédmódjára, melyet sajátos szóalkotással *elégiko-ironikus*ként definiál. E megszólalásmódban a kortárs elégiák kísérleti jellegén túl az önprezentáció ironikus vonása érhető tetten.

Lackfi János kapcsán három kötet elemző bemutatására kerül sor: az *Öt seb*, az *Elképzelhető*, valamint a *Hófogók*. Az előbbieket párbeszédbeleptetésén keresztül feltárul a szent és a profán, a szakrális és a magánmitológia lírában testet öltött küzdelme. Szávai azt vizsgálja a verselemzések során, hogy miként lehet verbalizálni a szakrálisat.

A kötet különös érdeme, hogy megfelelő mélységben és megfelelő komolysággal foglalkozik a korszak magyar nőirodalmával, – jószerével a könyv felét az ide sorolható írások teszik ki. Beney Zsuzsa költészetének értékét beszédpozíciójának különösségében látja a szerző: elementáris erővel ragadja meg a költőnő a szó és csend között feszülő vékony sávot. Ebből a határléteből tárul fel a halál mindent átható élménye, mely a „rosszul temperált” drámáink visszhangjaként mindennapjaink részévé válhat.

Rakovszky Zsuzsa kapcsán megállapítja Szávai, hogy az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb teljesítményével van dolgunk, melynek alapvonása a lírai szubjektum megosztottsága. Elemzéseiben a „kettőstudat”-ot megteremtő dialogikus és aposztróphikus versbeszéd vizsgálatára, valamint a „tárgyas alanyiságra”, az ontológiai szkepszisre és a szubjektív időszemléltre helyezi a hangsúlyt.

A *Porhó és Világadapter* című tematikus blokk tanulmányai Tóth Krisztina költészetének sajátosságaival foglalkoznak. A szerző meglátása szerint ez körülhatárolható három fő rendezőelv alapján: dia-logikus versbeszéd, időtudat, emlékezés.

A saját idő, valamint a külvilág idejének különbözősége a *Világadapter* elemzésében is helyet kap, mely a létösszegzés, a számvetés és az önidézés köteteként kerül definiálásra.

A könyv zárókritikájának fókuszában Szabó T. Anna *Villany* című kötete áll, melyet a költő legjelentősebb munkájaként tart számon Szávai Dorottya. A letisztult, érett, kiteljesedett, lényegre koncentrááló jelzőkkel illetett versgyűjtemény uralkodó vonása a direktség és a spontaneitás, melynek révén örömszöveggé olvasható.

A nyírfa kérgéről összességében megállapítható, hogy az olvasó egy olyan könyvet tarthat a kezében, mely egyszerre bír magasfokú szakmaisággal, terminológiai

pontossággal, valamint olvasóbarát, letisztult szövegvezetéssel. A tanulmánygyűjtemény külön kiemelendő értéke, hogy a befogadás élményét kontextustágító motívok teszik színesebbé, melyek bevezetnek az elemzések gondolatvilágába.

Szávai Dorottya (2020). *A nyírfa kérgé: kánonok többszólamúsága – a kortárs magyar líráról és néhány előzményéről*. Gondolat Kiadó.

Zámbó Bianka

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Irodalomtudományi Doktori Iskola*

Rúza Magditól Ágnes asszonyig

Az újvidéki Tanulmányok 2021/1. számáról

Az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén évente kétszer megjelenő *Tanulmányok* című folyóirat 2021. évi első száma ismét jóval többre vállalkozik egy szokásos tanszéki kiadványnál, színes válogatást nyújtva a humántudományok köréből. A magyar, illetve a Kárpát-medencei népek nyelvének és irodalmának vizsgálatán túl ezúttal jog- és művelődéstörténeti, világirodalmi, valamint – egy kritika erejéig – kortárs kultúra- és médiatudományi kitekintést is nyerhet az olvasó.

Az első tematikus egység (18–19. századi népszerű magyar irodalom) mindössze egy tanulmányt tartalmaz Csörsz Rumen István tollából. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa irodalom- és kultúrtörténeti, valamint néprajztudományi vonatkozású témát jár körül *Jobb a pásztorbotom a koronánál. A pásztor képe a 18–19. századi magyar népszerű irodalomban* című tanulmányában. A pásztor a magyar (illetve a többi Kárpát-medencei) etnikum vidéki életének jellegzetes, népi kultúrát hordozó alakja, másrészt a bukolikus költészet vergiliusi antik hagyománya kapcsolódik hozzá, mindemellett pedig a zsidó-keresztény vallási hagyomány egyik legfontosabb metaforáját is megtestesíti. A szerző szerint ezen aspektusok változó hangsúllyal érhetők tetten a pásztorok 18–19. századi magyar irodalmi ábrázolásaiban. A ponyván terjesztett vagy kalendáriumban olvasható pásztordalok, balladák, később zsánerversek kivétel nélkül külső nézőpontúak, jellemzően az írástudó diákság és alsó papság köréből kerültek ki szerzőik, akiket a néprajzi-szociografikus leírás szándéka helyett sokkal inkább a didaktikus és erkölcsi példamutató célt motivált. A pásztor alakját megjelenítő

A ponyván terjesztett vagy kalendáriumban olvasható pásztordalok, balladák, később zsánerversek kivétel nélkül külső nézőpontúak, jellemzően az írástudó diákság és alsó papság köréből kerültek ki szerzőik, akiket a néprajzi-szociografikus leírás szándéka helyett sokkal inkább a didaktikus és erkölcsi példamutató célt motivált. A pásztor alakját megjelenítő közköltészet ezáltal módot adhat a török hódoltság vége és a magyar felvilágosodás közötti „néma” évtizedek mentalitástörténetének, sőt – mai szóval – populáris kultúrájának vizsgálatára. A szerző idézetekkel illusztrált bemutatása ugyanakkor rávilágít arra is, hogy toposzaikkal, narratív elemeikkel, szerkesztésmódjukkal a magas irodalomra, mindenekelőtt Petőfi és Arany költészetére is fontos hatást gyakoroltak ezek a szövegek.

közköltészet ezáltal módot adhat a török hódoltság vége és a magyar felvilágosodás közötti „néma” évtizedek mentalitástörténetének, sőt – mai szóval – populáris kultúrájának vizsgálatára. A szerző idézetekkel illusztrált bemutatása ugyanakkor

rávilágít arra is, hogy toposzaikkal, narratív elemeikkel, szerkesztésmódjukkal a magas irodalomra, mindenekelőtt Petőfi és Arany költészetére is fontos hatást gyakoroltak ezek a szövegek.

A folyóiratszám gerincét ezúttal a különösen gazdag nyelvtudományi anyag képezi (*Nyelvi tájképek, ideológiák*). Az egymással sok tekintetben összefüggő, egymást kiegészítő szociolingvisztikai tanulmányok közül három a „nyelvi tájkép” fogalmát értelmezi és alkalmazza a Kárpát-medence különböző nyelvi-etnikai összetételű településeinek vizsgálata során (Angyal László: *Sokszínű névszemiotikai tájkép Rimaszombatban*; Vukov Raffai Éva: *Egy szerbiai bunyevác falu, Alsótavankút nyelvi tájképe az utcától az iskoláig*; Hegedűs Katalin: *A svábok nyomában. Nyelvi tájkép Bácskában*). A nyelvitájkép-kutatás az alkalmazott nyelvészetnek az 1990-es évek során kialakult új iránya, mely alkalmas lehet a többnemzetiségű vidékeken, településeken élő különböző etnikumok nyelvi reprezentációjának vizsgálatára (Landry és Bourhis, 1997). Művelői mellett érvelnek, hogy a különböző közterületeken olvasható feliratok nyelve, illetve írásmódja, különös tekintettel a tulajdonnevekre (személynevek, település- és utcanevek, intézmények megnevezése) egyszerre kommunikatív és szimbolikus funkciót is hordoz: információt nyújt a népesség összetételéről, ugyanakkor a különböző nyelvű feliratok sorrendje, a betűk nagysága, és más ehhez hasonló, első látásra talán mellékesnek tűnő körülmények a nyelvek státuszát, s általuk beszélőik kulturális presztízsét is kifejezik. A szerzők e módszertani alapokra támaszkodva a két- vagy többnyelvűség különböző Kárpát-medencei változatait tanulmányozzák, s kutatásaikat összegezve más-más eredményre jutnak. Angyal László (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia) a magyar többségű Fülek nyelvi tájképének vizsgálata (Angyal, 2020) után ezúttal egy enyhe szlovák többséget mutató felvidéki kisváros, Rimaszombat közterületein megnyilvánuló írott nyelvhasználat

elemzésére vállalkozik, sorra véve a személy- és helynevek, majd az intézménynevek szemiotikai tájképét. A szerző legfőbb tapasztalata az erősödő, bár nem teljeskörű vizuális kétnyelvűség, mely nagyjából leképezi a szlovák–magyar nemzetiségi arányokat. A vajdasági Alsótavankút nyilvános nyelvhasználatát tanulmányozó Vukov Raffai Éva (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia) ezzel szemben egyfajta redundáns többnyelvűséget érzékel, mely nem tükrözi híven a Szabadka körzetébe tartozó horvát többségű község helyi lakosainak nyelvhasználatát, hanem sokkal inkább egyfajta szimbolikus rangsor kifejezésre juttatására alkalmas. Ezt a feltételezést támaszthatja alá a központilag nem szabályozott kereskedelmi, illetve magánfeliratok horvát-bunyevác nyelvhasználatát, mely eltér a közintézmények hivatalos háromnyelvűségétől (cirill betűs szerb – latin betűs szerb – magyar). „A nyilvános tér felirataival manipulálhatja egyes rétegek kirekesztettségérzetét” – állapítja meg a szerző, amit Hegedűs Katalin (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia) tanulmánya még inkább megerősíthet. A bácskai svábok nyomába eredő kutató ugyanis ma már csak a német nyelvű feliratok hiányát tudja konstatálni húsz, egykor német többségű települést bejárva. A Duna menti svábok 1945 utáni kiűzését követően emlékeztetük is kitérőteltet Bácska változó összetételű lakosságának köztudatából, amit jól mutat a német nyelvű feliratok eltüntetése az egykor általuk lakott települések közterületeiről. Eredeti német nyelvű szövegekkel ma már csak a (fel nem számolt) temetők sírkövein és a (még álló) katolikus templomok falain lehet találkozni. A német nyelvi emlékek legnagyobb részét jellemzően az ezredforduló óta állított emléktáblák és keresztek, valamint az egykori közösség kulturális emlékezetét őrző klubok, egyesületek feliratai jelentik. Ezek azonban egy élő közösség nyelvi reprezentációi helyett sokkal inkább a hiánnyra, a múlttal

való diszkontinuitásra hívják fel a figyelmet. A bácskai sváb nemzetiség kapcsán tehát nyelvi tájkép helyett inkább az elsüllyedt emlékezet felidézése és ébren tartása céljából létrehozott, német nyelviségükben (is) megragadható helyekről beszélhetünk.

A nyelvészeti tanulmányok sorát Németh Miklós (Szegedi Tudományegyetem) angol nyelvű publikációja zárja (*From phonetic perception to language ideologies. Reflections on the pronunciation of a Vojvodina Hungarian singer* [A fonetikai percepciótól a nyelvi ideológiáig. Elmélkedés egy vajdasági magyar énekesnő kiejtéséről]), melyben a szerző a magyar anyanyelvű befogadók körében tudattalanul ható nyelvi ideológiák működését vizsgálja a közösségi médiában való megnyilvánulásaik alapján. A kutatás apropóját Rúza Magdolna vajdasági születésű énekesnő egyik élénk hallgatói reakciókat kiváltó YouTube-vidéója jelenti. A tanulmány szerzője által részletesen ismertetett vita középpontjában mindenekelőtt az áll, hogy az előadó dalában a „szerelem” szó „e” hangjait a magyar sztenderd nyelvhasználatnak megfelelően ejti-e, és ha nem, akkor az előnyére vagy hátrányára válik-e a művészi kifejezésnek. A közönség erősen megosztott: egyes hozzászólók nem érzékelnek jelentős eltérést, míg mások furcsának, szokatlannak, esetleg kifejezetten zavarónak ítélik az énekesnő kiejtését. A szerző érvelése szerint ez utóbbi csoportban jól tetten érhető a nyelvi homogenitás ideológiája, mely minden sztenderd nyelvhasználatról való eltérést egyfajta nyelvi deficitként értékel. Ennek megfogalmazása lehet a „Magyarországon beszélj magyarországi magyarul!” parancsa, melyet – némileg meghökkentő módon – időnként épp a határon túli hozzászólók képviselnek a leghatározottabban. Az elemző mindeközben arra is rámutat, hogy ezzel párhuzamosan a nyelvi pluralizmus ideológiája is megjelenik a hozzászólások egy másik csoportjában, melyek hiányosság helyett inkább értéknek, a dal jelentéstartalmát gazdagító, az előadást egyedivé tevő tényezőnek tartják

az énekesnő tájegységi jellegzetességeket hordozó kiejtését.

A *Tanulmányok* következő, irodalomtudományi blokkjában (*Irodalom, határtudományok*) két pécsi szerző írása kapott helyet. Bittner Mónika (Pécsi Tudományegyetem) a magyar irodalmi kánon egyik klasszikusának, Arany János *Ágnes asszony* (1853) című balladájának újraértelmezésére vállalkozik, a jogtörténet eszköztárát hívva segítségül a homályban hagyott cselekmény megfejtéséhez (*Miért engedték ki Ágnes asszonyt a tömlöcből? Egy 168 éves irodalmi rejtély lehetséges jogtudományi megoldása*). A szerző a korabeli magyar büntetőjogban való alapos tájékozódást követően azt a kulcsfontosságú észrevételt teszi, mely szerint Ágnes asszonyt pusztán a tudatának megbomlása miatt nem menthette fel a törvényszék, hiszen ez a bűncselekmény elkövetése után következett be. Ugyanakkor kell lennie a büntetőjog szempontjából releváns megoldásnak, hiszen „[h]a egy ügymenet eleje és közepe racionálisan épül fel, lehetőleg az utolsó mozzanat is beleilleszkedik a logikus szerkezetbe” – érvel a szerző. Az események lehetséges forgatókönyveit sorra véve azt tartja a legvalószínűbb lehetőségnek, hogy Ágnes a tudtán kívül nyújthatott segítséget szeretőjének a férje megöléséhez. Nem bűnrészes tehát, de házasságtörőként erkölcsi szempontból mégiscsak felelősség terheli mindazért, ami bekövetkezett. A bűn jogi és erkölcsi fogalma elválik egymástól, Ágnes büntetését nem a földi törvényszék, hanem a gondviselés által nyeri el.

Az utolsó tanulmány, immár a Kárpát-medence határain túltekintve, világirodalmi témát dolgoz fel. Szabó Barbara (Pécsi Tudományegyetem) Primo Levi olasz–zsidó származású 20. századi író pályáját tekinti át a szerzői név, illetve szerzői identitás kérdésének szempontjából (*Primo Levi – 174517 – Damiano Malabaila*). Az írói álnévhasználat világirodalmi példának rövid áttekintése után az olasz író névadásainak, illetve névvesztéseinek alkotói pályát befolyásoló jelentősége kerül a vizsgálat középpontjába.

A holokausztot túlélő Levi memoárjának tanúsága szerint önazonossága elvesztéseként élte meg, amikor Auschwitzban számot tetováltak a karjára. Ez a névvesztéssel járó trauma ismétlődhetett meg az író életében bő húsz évvel később egy kiadói döntés következtében. A rangos könyvkiadó kereskedelmi igazgatója ugyanis az író könnyed, szórakoztató céllal írt fantasztikus novelláit összeférhetetlennek ítélte Primo Levi, a holokauszt túlélő emlékiró imázsával, életre hívva Damiano Malabaila fiktív írói identitását. Bár Levi a nyilvánosság előtt mindvégig magának vallotta az álnéven való publikálásra vonatkozó döntést, a tanulmány szerzője egy kiadói levelet ismertetve bizonyítja, hogy Primo Levi névhasználata mégsem volt teljesen önkéntes elhatározás következménye. Bonyolítja a helyzetet az 1966-os kötet fülszövege, mely az álnévhasználat mellett egyszersmind kulcsot is ad az olvasóknak az empirikus szerző, Primo Levi azonosításához. A szerző ezzel kapcsolatban Marie-Pier Luneau kriptónímia fogalmát idézi, mely álláspontja szerint jól jellemzi a Levi-Malabaila szerzői dualitást.

Az újvidéki bölcsészfolyóiratot ezúttal Bene Adrián (Pécsi Tudományegyetem) recenziója zárja. A pécsi Francia Tanszék oktatója *A digitális forradalom hatásai* címmel szemlézi a Bárány Tibor, Hamp Gábor és Hermann Veronika szerkesztésében napvilágot látott *Kulturális iparágak, kánonok és filterbuborékok* című tanulmánykötetet (Bárány és mtsai, 2020).

Nincs könnyű helyzetben a recenzens, ha közös pontot, netán közös ívet kell kiemelnie, melyre a vajdasági periodika új számának írásai, témakörei felfűzhetőek. Egy azonban mégis akad: a szellemi nyitottság, mely alkalmassá teszi a *Tanulmányokat* a határon inneni és határon túli nézőpontok, kérdésirányok, kutatási területek szintetizálására.

Tanulmányok, 62(1). Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata.

Németh Ákos

*Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar,
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet*

Irodalom

Angyal László (2020). Fülel/Filakovo névszemiotikai tájképe. *Tanulmányok*, 61(1), 21–32. DOI: [10.19090/tm.2020.1.21-32](https://doi.org/10.19090/tm.2020.1.21-32)

Bárány Tibor, Hamp Gábor & Hermann Veronika (2020, szerk.). *Kulturális iparágak, kánonok és filterbuborékok*. Typotex Kiadó.

Landry, R. & Bourhis, R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 23–49. DOI: [10.1177/0261927X970161002](https://doi.org/10.1177/0261927X970161002)

A szám tanulmányainak és szemléinek angol nyelvű összefoglalói

Action research on media use and digital profiling of young people in child protection care

György Jakab – Szilvia Németh – Rita Patai – Borbála Timár –
Ádám Bethlenfalvy – Richárd Rajnai – Zsolt Szijártó

Abstract

In the autumn of 2021, we examined the media use habits of young people living in state foster homes and foster care. We were primarily interested in the extent to which these young people are exposed to the risks of the digital world. In order to display the results, we created different digital profiles (persons) that clearly show the degree of risk. The thematic block contains the results and lessons learned from this multi-stage research. The first paper briefly summarizes the aims, circumstances, and basic hypotheses of the research.

Keywords: child protection, digital culture, media use, profiling

Online risk exposure and characteristics of digital media use among young people in child protection care

György Jakab – Szilvia Németh – Rita Patai –
Borbála Timár – Ádám Bethlenfalvy

Abstract

The basic aim of the pilot action research element presented in the present study is to learn about the use of digital media by young people socializing in child protection care and the associated risk exposure in order to develop adequate focuses on educational programs and other interventions.

Keywords: child protection specialist care digital risks, media use

Profiling in the digital world of life

György Jakab – Rita Patai

Abstract

As the concept of digital life and digital profiling is not yet widespread in the Hungarian pedagogical public consciousness, we briefly outline its framework and main features here and now. The writing deals with the risks of the digital world, as well as the different ways and uses of profiling, in line with our topic.

Keywords: profiling, digital life, digital risks

Digital media use profiles of young people living in residential homes

György Jakab – Szilvia Németh – Rita Patai – Borbála Timár

Abstract

In this study, we present the digital media use profiles developed during the research. First, we describe the basic methodology of profiling and its most important psychological, media science, and drama pedagogical elements. This is followed by a text and pictorial display of the 12 profiles. Finally, suggestions for further research are provided.

Keywords: profiling, digital culture, digital risks

Use of a survey to measure young people's online exposure. Methodological experience of a data survey among foster families

Richárd Rajnai – Zsolt Szijártó

Abstract

The study discusses some methodological issues that arise in research on youth media use. It focuses on an international standard interview questionnaire that was used in the Global Kids survey led by English media researcher Sonia Livingstone. The authors used a modified version of this questionnaire, adapted to Hungarian conditions, in two Hungarian surveys. In addition to outlining the research context, the paper summarises the methodological results of these studies.

Keywords: youth's internet use, online risk exposure

Is the methodological culture of teaching geography changing?

Zoltán Seres – Mariann Makádi

Abstract

The purpose of this study is to introduce the changes since the latest study of approach, attitude and methodological culture of geography teachers in Hungary. An online survey research was carried out including closed and open-ended questions among primary and secondary school students, examining students' attitude to different subjects, primarily geography. Analysing responses, the problems in connection with teaching and learning geography, to which several experts had drawn attention to earlier, are clearly visible and are highlighted. Our findings confirm that the practice of teaching geography – despite the efforts in curriculum – has not been able to secede from the teacher- and assessment-centred attitude fetishizing subject matter. Only a slight movement in the direction of active learning can be observed (see Chrappán, 2017). Geography both in the educational system and in society is losing prestige along with teaching science despite having two other pivot points (human geography and synthesis of geography) even though recently numerous methodological suggestions, online and offline support packs have appeared to help the teachers' work.

Keywords: survey, methodological culture, process of teaching and learning geography, paradigm shift

Flexible learning routes: measuring learning and career planning orientation competencies of students from orientation class in Piarist Vocational School of Göd

Réka Török – Csaba Csíkos

Abstract

Since 2018, Piarist Vocational School of Göd has provided orientation class in which the main curricular targets are: fostering key competencies, preparing career planning, reducing career uncertainty, and supporting professional orientation. From the start of the introduction of these changes, the Piarist Outlook Career Guidance and Labor Market Development Methodological Centre have been supporting the improvement and the investigation of measuring key competencies in learning and career choice. Also, they have been helping in the design of the career path module for the orientation class, as well as collecting data on all of these. This study presents the main findings based on the application of the instruments used to measure three competency areas in the orientation class of the Piarist Vocational School of Göd in two academic years (2019/20 and 2020/21).

Keywords: orientation grade, career planning, measuring learning competencies, measuring career competencies

Szerkesztőség:
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi
Kar Dékáni Hivatal,
6722 Szeged Egyetem u. 2.
Tel.: 06 30 3523226
e-mail: janos.gecz@gmail.com

Elektronikus változat,
közlési feltételek:
www.iskolakultura.hu

15. *H. Nagy Péter* (2002, szerk.): Ady-értelmezések
16. *Kéri Katalin* (2002): Nevelésügy a középkori iszlámban
17. *Gécz János* (2003): Rózsahagyományok
18. *Kocsis Mihály* (2003): A tanárképzés megítélése
19. *Gelencsér Gábor* (2003): Filmolvasókönyv
20. *Takács Viola* (2003): Baranya megyei tanulók tudásstruktúrája
21. *Lajtai L. László* (2004): Nemzetkép és iskola, 1777–1888
22. *Franyó István* (2004): Biológiai műveltségünk
23. *Golnhofer Erzsébet* (2004): Pedagógiai nézetek Magyarországon, 1945–1948
24. *Bárdos Jenő* (2004): Nyelvpedagógiai tanulmányok
25. *Kamarás István* (2005): Olvasásügy
26. *Gécz János* (2005): Pedagógiai tudásátadás
27. *Révay Valéria* (2005, szerk.): Nyelvészeti tanulmányok
28. *Pukánszky Béla* (2005, 2006): Gyermekszemlélet a 19. században
29. *Szépe György – Medve Anna* (2005, 2006, szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok I.
30. *B. Nagy Ágnes – Medve Anna – Szépe György* (2006, szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok II.
31. *Gécz János* (2006): Az iskola kultúrája: nevelés és tudomány
32. *Kelemen Elemér* (2007): A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből
33. *Medve Anna – Szépe György* (2008, szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok III.
34. *Boros János* (2009): Filozófia!
35. *Hoffmann Zsuzsanna* (2009): Antik nevelés
36. *Orbán Jolán* (2010): Jacques Derrida szakmai hitvallása
37. *Boros János* (2010): A tudomány, a tudás és az egyetem
38. *Gécz János* (2010): Sajtó, kép, neveléstörténet
39. *Révay Valéria* (2010): A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon
40. *Medve Anna – Farkas Judit – Szabó Veronika* (2010): 4×12 mondat
41. *Koltai Zsuzsa* (2011): A múzeumi kultúráközvetítés változó világa
42. *Boros János* (2011): Demokrácia és szabadság
43. *Érfalvy Lívია* (2012): Kosztolányi írásművészete
44. *Nagy Péter Tibor* (2012): Oktatás, -történet, -szociológia
45. *Horváth József* (2012): Íráspedagógiai tanulmányok
46. *Boros János* (2013): Időszerű etika
47. *Boros János* (2014): Szenvedély és szükségyszerűség
48. *Mészáros György* (2014): Szubkultúrák és iskolai nevelés
49. *Bence Erika* (2015): Virtuális irodalomtörténet
50. *Mekis D. János* (2015): Auctor ante portas
51. *Boros János* (2016): Etika és politika
52. *Racsko Réka* (2017): Digitális átállás az oktatásban.

*Jakab György – Németh Szilvia –
Patai Rita – Timár Borbála –
Bethlenfalvy Ádám –
Rajnai Richárd – Szijártó Zsolt*

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok médiahasználatát és digitális profilozását célzó akciókutatás

A magyarországi gyermekvédelmi szakellátásban szocializálódó fiatalok digitális kockázataira irányuló kutatásunk előkészítésekor mindenekelőtt azokra a vizsgálatokra voltunk kíváncsiak, amelyek az itt élők hagyományos veszélyeztetettségét igyekeztek feltárni. Kiindulópontunk az volt, hogy az online térben nem keletkeznek radikálisan új típusú kockázatok – zaklatás, függőség, testképzavar már az internet feltalálása előtt is volt –, inkább csak módosulnak és széleskörűbbé válnak. Úgy gondoltuk, hogy a digitális életvilágban inkább csak fölerősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek, ami azt is jelenti, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok – többek között a nem saját (természetes) családjukban szocializálódó fiatalok – különösen kiszolgáltatottak a digitális életvilágban.

Rajnai Richárd – Szijártó Zsolt

A kiskorúak online kitettségét mérő kérdőív alkalmazása – a nevelőszülős családok körében végzett adatfelvétel módszertani tapasztalatai

Az offline kutatás tapasztalatainak összefoglalásaként talán meg lehetne fogalmazni egy olyan feltevést, hogy míg a Global Kids-kutatások kezdetén az internet a mindennapi élet valóságába beékelte az online világgal szembe fordított, ahova időnként „ellátogattak” a felhasználók, később ez az online világ szervesen belesimult a hétköznapi élet horizontjába, az ott zajló cselekvések sorába. Most mintha egy olyan tendencia volna érezhető, mintha az online/digitális világ átvinné a mindennapi élet egyre több funkcióját, egyre nagyobb hányadban ez jelentené a mindennapi életbeli cselekvések fő terepét. Ez a változás az utóbbi időszakban a koronavírus-járvány hatására bevezetett digitális munkarend, a home office típusú munkavégzés általánossá válásával jelentősen felgyorsult, ugyanakkor e rendkívüli állapot nélkül is érezhető hatása. Mindez némileg átalakítja az online világ kockázatairól, a tipikus veszélyhelyzetekről korábban kialakult képet: újfajta kockázatok jelennek meg, mások súlya, jelentősége háttérbe szorult.

Seres Zoltán – Makádi Mariann

Változik-e a földrajztanítás módszertani kultúrája?

A fenti eredmények azt mutatják, hogy az utóbbi években-évtizedekben nem sokat javult a földrajz tantárgy helyzete. A Chrappán (2017) által idézett 2011-es TIMSS-vizsgálatok alapján a hazai oktatás az ún. tradicionális természettudományos oktatás kategóriába sorolható, amelynek sajátossága, hogy a hangsúly az elméleti oktatáson van (a gyakorlat szerepe jóval kisebb), rendszeres és sok a memorizálási feladat, alacsony az önálló tanulói tevékenység vagy a csoportmunka, még inkább a kooperatív és kollaboratív munka aránya, leginkább tanári bemutatások megfigyelése történik és elenyésző az informatikai eszközök használata (TIMSS, 2011, 2012, idézi Chrappán, 2017; Makádi, 2021). Látható az is, hogy folyamatosan csökken a tanulók természettudományok iránti motivációja, a természettudományos tantárgyak népszerűsége, ezzel összefüggésben pedig egyre kevesebben jelentkeznek műszaki és természettudományos pályára, továbbá nagymértékű a pedagógushiány is e tantárgyak esetében (Nagy, 2010; Muzsalyiné, 2021).

Török Réka – Csikos Csaba

Rugalmas tanulási utakon: tanulási és életpálya-tervezési kompetenciák mérése a Gödi Szakképzési Centrum orientációs évfolyamán

A kvalitatív módszerű vizsgálat alapján a tanulói visszajelzések szerint a leghasznosabb életpálya-modul elemek a szakmai ismeretekkel kapcsolatos tartalmak, különös tekintettel a munkahely-látogatásokra, job shadowingra, a műhelyekben való munkára. A tanulók számára az egyéni sikerek, kézzelfogható eredmények megtapasztalása, az erősségekre, a célokra és a jövőre való fókusz, valamint az egyéni odafigyelés, a segítő párral való munka tekinthető a legértékesebbnek, amit az orientációs év nyújtott számukra. A tanulók többsége beszámolt a kompetenciáiban való fejlődésről, az önbizalmuk növekedéséről, és a célok megfogalmazásában is érték el fejlődést.